

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Година XVIII

Новембар — Децембар 1970.

Број 6

ДВАДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА

Јубилеј светске организације протиче у свету претежно кроз критику њеног досадашњег рада. Једни прилазе проблему указујући да савремене Уједињене нације имају врло мало сличности са Уједињеним нацијама из 1945; правац ка универзалности и измењено понашање појединих чланова довело је до потпуно нове физиономије ове Организације, при чему је створена неравнотежа између гласачке моћи и стварне моћи. Други онет указују на недостатке самог механизма и неефикасност Организације у односу на постављене циљеве. Несумњиво да се многе од ових критика могу прихватити, али ипак не дају пуну слику о Уједињеним нацијама. Чињеница је да УН нису потпуно успеле на плану обезбеђења светског мира. Рат у Вијетнаму води се са несмањеном жестином; Уједињене нације нису успеле да реше проблем Блиског Истока, да окончају колонијализам и расну дискриминацију у Родезији, Југозападној и Јужној Африци, португалским колонијама, да осујете војну интервенцију САД у Доминиканској Републици, СССР-а у Чехословачкој. Све то несумњиво слаби поверење у ову светску организацију, без обзира на успешне акције у Кореји, у Конгу, на Кипру итд. Међутим, да бисмо одредили место и улогу УН у савременом свету и дали оцену њеног досадашњег рада потребно је сагледати карактер ове организације и домет њене стварне моћи.

*

Уједињене нације основане су 1945. године; педесет држава чланица Антихитлеровске коалиције потписало је Повељу 26. јуна те године. Ратни савез Уједињених нација, формиран у борби против Осовинских сила јануара 1942, од стране великих и малих држава, земаља са различитим друштвено економским системима претворен је у истоимену мировну организацију са циљем да спасе „будућа поколења ужаса рата... да васпостави веру у основна права човека... у равноправност људи и жена, нација великих и малих“. На потпуно различитим идеолошким позицијама, али са низом заједничких циљева, нашле су се САД, најснажнија капиталистичка сила, Велика Британија најстарија колонијална сила и СССР прва социјалистичка земља. Једна несумњиво специфична коалиција. СССР, који је у периоду између два рата живео у атмосфери „капиталистичког заокружења“, играо периферну улогу на међународном плану, чија је поли-

тика била концентрисана на унутрашњу консолидацију земље, излази на светску позорницу као велика сила, стални члан Савета безбедности, органа коме је поверена првенствена улога у очувању светског мира. Са свим правима и обавезама улазе у Уједињене нације земље Азије и Африке које су последња два-три века служиле као објекат експлоатације и политике европских сила. Државе са различитим политичким системима преузеле су солидарно одговорност за тек изграбени правни поредак, чији је основни циљ очување мира и безбедности у свету.

Нова светска Организација потекла је из реалистичког приступа проблему мира; она је у суштини резултат сазнања да политика силе и методи класичне дипломатије не одговарају савременом свету. Економски напредак довео је до тесне међузависности земаља; па не само економски фактори него и сви видови људске активности прерасли су националне границе.

Мир у систему Уједињених нација није постављен у негативном смислу као одсуство рата, него у позитивном као динамичан процес континуираног решавања политичких, економских, социјалних и културних проблема, а изнад свега спречавања аката агресије. Отуда тежиште Повеље није на одржању *status quo*-а, него на развоју новог и правичнијег света.

Потписници Повеље одрекли су се претње или употребе силе као средства националне политике, преузели су обавезу да ће све своје спорове решавати мирним путем, да ће савесно испуњавати обавезе које проистичу из уговора и других извора међународног права. Повеља напушта идеју индивидуалне националне моћи и замењује је идејом колективне одбране и колективне безбедности свих држава чланица кроз механизам Уједињених нација. У том циљу Повеља намеће обавезу својим члановима да пруже „Уједињеним нацијама сваку помоћ у сваком поступку који ове предузму у складу са овом Повељом и да се уздрже од давања помоћи свакој држави против које УН предузму неку меру предохране или принудну меру“. То су биле идеје водиле на којима је извршена мобилизација држава у току и непосредно после другог светског рата, и окончана прва организациона фаза.

Сарадња СССР-а са капиталистичким светом на трајној основи, прихватање колективних интереса целокупне светске заједнице, без обзира на друштвено политичке разлике појединих земаља, представља несумњиво највећи заокрет у новијој историји ове земље. Прихватање Повеље од стране Велике Британије представља не мање значајан корак; деколонизација и ослобођење свих потлачених народа које Повеља прокламује као један од својих циљева представља антитезу класичног британског схватања света. САД улазе у светску организацију у тренутку свог највећег индустријског и економског напретка, који је постављен и условљен, не само унутрашњим односима, него и одређеним односима у међународној заједници. Према томе Повеља представља један компромис, свестан покушај преображаја политичких и друштвених односа у међународној заједници. Нове идеје заокупиле су машту и за тренутак улиле наду човечанству.

Претварање ових идеја у делотворну стварност, у конкретну послератну политику захтевало је даље свестране уступке. Не треба испустити из вида да је постигнут споразум по начелним питањима, али су остала идејно различита тумачења извесних појмова, моралних и етичких вредности које је требало постепено усаглашавати кроз конкретне акције. Уједињене нације не само да су произашле, него су и званично признале политички и културни плурализам савременог света. Нико није гајио илузије да ће самим формирањем Организације и потписом Повеље свет ући у неку идеалну фазу општег благостања; УН су замишљене као институција која треба да служи интересима свих чланица међународне заједнице, интересима који су сукобљавајући.

Цео систем Уједињених нација грађен је на претпоставци јединства великих сила и њиховој заједничкој акцији у решавању политичко економских проблема послератног света. Отуда је дат посебан положај и посебна права у Савету безбедности, органу који је замишљен као извршно тело Организације. Пет великих сила САД, СССР, Кина, Велика Британија и Француска представљају сталне чланове Савета безбедности и за доношење одлуке по суштинским питањима потребна је њихова једногласност. Усвајањем начела једногласности Великих сила одступило се од начела једнакости држава које је уграђено у темеље Организације. Међутим, аутори Повеље сматрали су да је нова организација за обезбеђење мира у свету немогућа без једног минимума савеза великих сила, имајући при томе у виду не само њихове позитивне акције, него исто тако да би и евентуални расцеп између њих могао довести до катастрофалних последица на међународном плану. Усвојени систем, према замисли оснивача, представља нов вид међународног обезбеђења подједнаких права свих држава света управо кроз специјалину одговорност Великих сила.

Претпоставке оснивача нису се оствариле; послератни услови нису били повољни за даљу доградњу и афирмацију тек створеног светског система.

Само неколико недеља пре потписа Повеље умире један од њених аутора председник САД Рузвелт; јуна 1945, док је конференција УН још била у току губи на изборима британски премијер Черчил. На светској позорници од три велика државника који су одиграли одлучујућу улогу у припремној фази изградње светске организације остаје једино Стаљин — околност која није без значаја за послератни свет. Само шест недеља после потписа Повеље бачене су прве атомске бомбе на Хирошиму и Нагасаки. Звучи управо парадоксано да се ратна техника развија до кулминације у тренутку када је рат проглашен за међународни злочин. Нова научна достигнућа, која су отворила перспективу нове цивилизације злоупотребљена су у самом зачетку. Уместо да послуже за даљи економски напредак и хуманизацију рада искоришћена су у циљу јачања војног потенцијала. То је истовремено био један нов моменат, једна нова димензија у прилазу проблему рата и мира, која логично, није могла бити разматрана у припремној фази стварања светске организације.

Уместо заједничке акције Велике силе следиле су један политички курс који је не само у супротности са Повељом УН, него у опасној конфронтацији са епохом у којој живимо. Два главна савезника у рату САД и СССР улазе у фазу хладног рата као две антагонистичке силе, касније као два антагонистичка блока. Свака понаособ утврдиле су произвољно подручја својих „животних“ интереса, који су далеко изашли ван њихових националних граница, прибегавајући у циљу заштите тих „интереса“ и оружаног сили. Технолошка револуција која је објективно довела до још веће међузависности, судбински повезала човечанство, постаје у тим околностима чинилац раздвајања. Тежња двеју супер сила САД-а и СССР-а да обезбеде војну супериорност довела је до грозничаве трке у наоружању и проширења нуклеарног клуба. Истина те силе признале су узајамност својих интереса у спречавању нуклеарног рата; констатовале су да би сваки такав рат изазвао свеопште уништење. Нуклеарно оружје није употребљено од 1945, али ни производња нуклеарног оружја није обустављена, него обрнуто усавршавана. Према налазу Британског Института за стратешка испитивања данас се прерађују нуклеарне сировине довољне за производњу више од хиљаду атомских бомби годишње.

Технолошка рационалност, која се манифестује кроз покушај спречавања нуклеарног рата али и одржања нуклеарне равнотеже, или како је неки називају равнотеже терора, представља основну карактеристику савремене политике двеју супер сила. Та политика у себи је противуречна и крије нове опасности. Равнотежа није статистичка, она изазива даљу трку у наоружању; сем тога на тој основи немогуће је решавати ни политичке, а нарочито не економске проблеме. Управљање друштвеним процесима кроз технолошку рационалност затвара перспективу развоја друштва.

Равнотежа нуклеарне моћи двеју супер сила САД и СССР-а доводила је веома често до равнотеже немоћи Уједињених нација. Савет безбедности био је много пута паралисан употребом вета било од једне или друге стране. Горући проблеми везани за мир и безбедност решавани су ван Организације. Са друге стране Генерална скупштина, једини орган у коме су заступљене све државе чланице, реаговао је, истина, брзо и изналазио теориска решења, али немоћан да наметне та решења Великим силама, да обезбеди поштовање прокламованих правила. Уједињене нације после двадесет пет година свог постојања ушле су у озбиљну кризу. Но поставља се питање да ли је та криза у суштини резултат недостатака самог механизма, да ли је за ову развојну фазу тај механизам неподесан?

Савремена политичка клима у свету изузетно је сложена и сувише упрошћена решења нису примењива. Уједињене нације, као што је већ раније речено, не представљају један савршен и идеалан механизам који би био резултат потпуно рашчишћених проблема и појмова. Уједињене нације су резултат компромиса чињених у једној критичној светској ситуацији. Оне представљају заједнички именитељ онога што је у датом тренутку било прихватљиво за државе са различитим друштвено економским системима. Уз све те ограде и урођене слабости механизма ни једну међу-

народну кризу није проузроковао сам механизам, односно неуспех да се реше поједини проблеми није био резултат самог механизма. Повеља садржи циљеве Организације, норме понашања и механизам за остварење тих циљева. Сам механизам није аутоматски произвођач позитивних решења; он представља само један инструмент на расположењу државама члааницама. Покретање тог механизма зависи од политичких одлука. Било би дакле апсурдно оптужити саму институцију за све неуспехе савремене међународне заједнице.

Уједињене нације пружиле су свету једну могућност; сама та чињеница представља револуционаран заокрет, јер се темељи на промени кључних института класичног правног система: забрани рата, отвореној дипломатији, решавању спорова на мултилатералној основи. Даље усавршавање тог система остаје као трајан задатак и правника и саме Организације. Потребно је на пример прецизирати права али и обавезе Великих сила и отклонити на тај начин сумње и произвољна тумачења, нарочито када је реч о појму агресије и примени санкција. Колективна безбедност није и не може бити само исечак политике Великих сила усмеравана према њиховим интересима, него полуга светског система. Потребно је предузети конкретне мере како би се Организација снабдела ефективном моћи и била способна да брзо и ефикасно интервенише у случају кршења мира. Потребно је предвидети протутежу Великим силама, како би се избегле злоупотребе и олигархија Великих сила. Потребно је усавршити процедуру Генералне скупштине, нарочито у односу на мирно решавање спорова и проширити на том плану њену надлежност. Међутим, суштина кризе у коју су ушле Уједињене нације не своди се на проблем механизма, него на кршење основних правила понашања. Одлучујући елеменат у садашњем тренутку су субјективне снаге у чијим се рукама налази савремена технологија. Признати приоритет захтевима међународне заједнице у целини, пребацити тековине технолошке револуције на мирнодопски план и одузети им угњетачку моћ — то су проблеми са којима је у првом реду суочен свет. А то другим речима значи да је техничко-научна револуција ставила на пробу, не механизам Уједињених нација, него друштво у целини, у првом реду супер силе.

Пропусти Уједињених нација на подручју мира и безбедности не могу се узети као једино мерило светске организације. Подручје њене делатности је много шире. Више но иједна организација у историји Уједињене нације обухватиле су свеукупност светских збивања у свим видовима и процесима, од политичких, економских па до социјалних, од процеса деколонизације до процеса освајања свемира. На том подручју забележиле су значајне успехе.

Од првобитних 50 држава оснивача чланство Уједињених нација повећано је на 126. Универзалност један од циљева светске организације данас је близу пуног остварења. Јединствен је случај у историји да једна Организација окупи у своје редове толики број држава, од супер сила до

минијатурних држава, као што је напр. Кипар или Исланд, на бази правне једнакости. У том смислу УН представљају симбол међународне заједнице, симбол новог облика дипломатског општења; како то истиче чл. 1. Повеље, „УН представљају центар за усклађивање акција различитих народа“, форум где долази до изражаја светско јавно мњење. Кроз непосредне контакте између држава у оквиру Организације, развио се нов вид тзв. мултилатералне дипломатије, која омогућује далеко већу оперативност на подручју спољне политике. Цео покрет уноси нове димензије у међународне односе. УН објавиле су до данас готово десет хиљада међународних уговора; информисање држава о обавезама чланства представља несумњиво не само допринос консолидацији међународног живота, него и развоју правног система савременог света.

С тим у вези посебно је значајна њена улога у изради позитивних правних правила. Бројни међународни уговори закључени су под окриљем и уз помоћ Организације, као напр. Конвенција о спречавању и кажњавању злочина геноцида, Уговор о начелима делатности држава у области истраживања и мирољубивог коришћења космоса 1967, Конвенција о уклањању свих облика расне дискриминације итд.

Повеља УН прожета је у целини идејом заштите основних људских права и слобода; један од циљева Организације, како то истиче чл. 1, је развијање поштовања према људским правима и према основним слободама за све, без обзира на расу, пол, језик или веру. Аутори Повеље видели су у поштовању права човека услов стабилности и благостања у свету. Кроз Универзалну декларацију о правима човека из 1948. Међ. пакту о економским, социјалним и културним правима као и Пакту о грађанским и политичким правима Организација УН продубила је даље своју хуманистичку садржину и вредност.

Изузетно значајну улогу одиграле су Уједињене нације у процесу деколонизације. 1938. године 21,2% земљине површине биле су колоније, а данас мање од 4%; 1938. године 30,1% светског становништва живело је под колонијалним јармом, данас само 1%. У току прве деценије живота Уједињених нација 17 држава Азије стекло је своју независност; у следећој деценији процес деколонизације преноси се на афричко тле где 34 земље стичу своју независност. Процес деколонизације приводи се данас крају захваљујући револуционарним покретима на тим територијама, али и огромној помоћи коју су тим народима пружиле Уједињене нације.

На конференцији у Сан Франциску 1945, истакнуто је да је економски хаос и социјална беда у прошлости, разлике између развијених и неразвијених земаља биле у прошлости извор рата исто онако као и обичне форме агресије, својствене политичком свету. Отуда је економским проблемима и међународној економској сарадњи у Повељи посвећена посебна пажња.

Уједињене нације постигле су на том плану извесне, мада треба нагласити, у целини узевши скромне резултате. Велика већина чланица УН, око стотину, припада категорији неразвијених земаља, односно земаља у

развоју, захваљујући историским околностима у којима су живеле. Да би убрзале привредни и друштвени развој у тим деловима света Уједињене нације предузимале су акције у два правца: пружање непосредне техничке и финансијске помоћи тим земљама и предузимање међународних акција у циљу отклањања сметњи које стоје на путу пуном и равноправном учешћу тих земаља у светској привреди и размени добара. Само кроз проширени програм техничке помоћи за последњу деценију и по, земље у развоју примиле су око пола билiona долара. Међународна банка за обнову и развој, Међународна финансијска корпорација и низ других специјализованих агенција предузимале су паралелне акције помоћи тим земљама. Па ипак сва та улагања и напори нису довољни. Према извештају УН о стању светске привреде разлике између развијених и неразвијених земаља у 1950. и 1960. су остале на истом нивоу. Динамика развоја индустријски најјачих земаља које користе најмодернија научна достигнућа и ниска продуктивност у заосталим подручјима тај јаз константно одржава па и продубљује. Но треба исто тако подвући да су томе допринели и нерешени политички проблеми у послератном свету. Цео сплет економских проблема у последњих 25 година био је у великој мери у сенци политичких збивања. Све је то несумњиво оптерећивало и отежавало рад УН у остварењу својих циљева.

Сачинити двадесетпетогодишњи биланс Уједињених нација није нимало лако. С једне стране, не можемо бити у потпуности задовољни резултатима њеног рада, нарочито не на подручју мира и безбедности. Ипак, нужност њеног постојања је ван сваког спора. У веома сложеним и противуречним условима савременог света УН су неопходан инструмент сарадње; како је то недавно констатовао Генерални секретар УН У Тант „Уједињене нације су несавршене али корисне, оне стоје данас између нас и анархије“. Величина и значај ове Организације лежи пре свега у чињеници што представља покушај свесног мењања класичних института међународног поретка, чиме је отворена нова историјска перспектива.

Проф. Смиља Аврамов

РЕЗЈОМЕ

Двадцатилетие Организации Объединенных Наций

Отмечая юбилей международной организации, мировая общественность главным образом делала критический обзор ее деятельности за прошедшее время. Одни, касаясь этой темы, указывали на малую схожесть Объединенных Наций наших дней с Объединенными Нациями 1945 года, ибо тяготение к универсальности и изменившееся поведение отдельных ее членов привели к совершенно новому положению вещей в самой Организации, при котором создалось несоответствие между результатами голосо-

вания и результатами на деле. Другие указывали на недостатки самого механизма и на неэффективность Организации в отношении поставленных целей. Без сомнения, со многими из указанных критических замечаний можно согласиться но все же они не являются исчерпывающей оценкой ООН.

Новая мировая организация исходила как из реального подхода к проблемам мира, так и из гуманных стремлений не только к поддержке мира, но и к созданию нового и более справедливого устройства мира, основанного на началах суверенного равенства государств и уважения основных человеческих прав и свобод. Претворение указанной идеи в плодотворную действительность, в конкретную политику, предъявляло требование, при обоюдных уступках, приступить к решению жгучих политических и экономических проблем, вызванных Второй мировой войной, к заключению в возможно скорейшее время соглашения о всеобщем разоружении. Однако, возлагавшимся надеждам не суждено было осуществиться. На политические и социальные требования нового мира великие державы не реагировали так, как от них ожидалось. Идею коллективной безопасности они заменили идеей обороны с помощью региональных военных союзов. Слабые стороны Объединенных Наций являются лишь одним из проявлений кризиса международного содружества, за что было бы абсурдным возлагать вину на саму международную организацию. Она задумана была только као инструмент ее членов.

Несмотря на недостатки, обнаруженные на путях к осуществлению целей и задач, нет сомнения, что ООН, в большей степени чем какая-либо другая организация, существовавшая в истории, охватила всемирные события во всех их видах и проявлениях: от политических, экономических до социальных, от процессов деколонизации до процессов освоения космических просторов. Объединенные Нации являются первой мировой универсальной организацией, охватившей почти все страны мира. В этом отношении они представляют собой символ международного содружества.

SUMMARY

The Twentififth Anniversary of the United Nations

The jubilee of the world organization was mostly marked by the criticisms of its activities. Some maintained that the present United Nations Organization has very little similarity with the United Nations of 1945. The trends towards universality and the changed behaviour of some of its members have brought about a change in the features of this organization, and at the same time a disequilibrium between the voting and real powers created. The others pointed out the shortcomings of the machinery and inefficiency of the organization with respect to its goals. Many of these criticisms are undoubtedly acceptable, but they do not reflect the real picture of and the truth about the United Nations.

The new world organization was the outcome both of the realistic approach to the problem of peace and the humane aspiration to safeguard not only the peace, but to build up a new, more just world order, founded on the principles of sovereign equality of states and respect of the fundamental human rights and freedoms. Transformation of that idea into active reality, into concrete policy, exacted solution, with concessions on both sides, of the acute political and economic problems that were the aftermath of the Second World War, and conclusion, without delay, of the agreement on general disarmament.

However, the supposition did not come true. The great powers did not react in the same manner to the political and social demands of a new world; the idea of collective security was substituted by the idea of the defense through regional military alliances. The weaknesses of the United Nations are only one aspect of the crisis of the international community. It would be absurd to lay all the blame on the institution. It was only conceived as an instrument at the disposal of its membership.

But the weaknesses that obstructed realization of its goals and tasks were accompanied by the fact that the United Nations has, more than any other organization in the history, embraced all the world events in all the aspects and processes: from the political and economic to social, from the process of decolonization to the process of conquering the cosmic space. The United Nations Organization was the first universal organization encompassing nearly all of the world states. And in that respect it is truly the symbol of the international community.

RÉSUMÉ

Vingt-cinq ans des Nations Unies

Le vingt-cinquième anniversaire de cette organisation mondiale a surtout donné lieu à des critiques du travail effectué jusqu'à présent. Les uns ont abordé ce problème en soulignant que les Nations Unies d'aujourd'hui ressemblent très peu aux Nations Unies de l'année 1945; la direction vers l'universalité et le comportement de certains de ses membres ont eu pour conséquence d'imprimer une physionomie entièrement nouvelle à cette organisation, de sorte qu'un déséquilibre a été créé entre le pouvoir votant et le pouvoir réel. D'autres critiques ont attiré l'attention sur les défauts mêmes et l'inefficacité de l'organisation par rapport aux buts définis. Il est incontestable qu'on peut admettre le bien fondé de plusieurs de ces critiques, mais néanmoins elles ne donnent pas une image complète et conforme à la vérité des Nations Unies.

La nouvelle organisation tire son origine tant des approches réalistes au problème de la paix que de la tendance humaine qui a pour but non seulement de suvegarder la paix mais aussi d'édifier un nouvel ordre mondial plus équitable, basé sur le principe de l'égalité souveraine de tous les Etats et le respect des droits et libertés fondamentaux. La transformation en réalité de cette idée salutaire, en politique concrète, exigeait de résoudre, avec des concessions réciproques, les problèmes politiques et économiques brûlants soulevés par la Deuxième guerre mondiale et de conclure dans délai le plus bref un accord sur le désarmement général. Cependant ces hypothèses n'ont pas été réalisées. Les grandes puissances n'ont pas réagi d'une manière correspondante aux réclamations politiques et sociales d'un nouveau monde; elles ont remplacé l'idée de la sécurité collective par l'idée de la défense au moyen des alliances militaires régionales. Les faiblesses des Nations Unies ne sont qu'un

aspect de la crise de la communauté internationale. Il serait absurde d'accuser l'institution elle-même. Elle a été conçue seulement comme un instrument qui est à la disposition de ses membres.

Malgré les faiblesses qui se sont mises en travers sur la route de la réalisation des buts et devoirs, le fait est que les Nations Unies ont réussi à englober, mieux que tout autre organisation dans l'histoire, la totalité des phénomènes mondiaux dans tous les aspects et dans tous les processus; à partir des processus politiques, économiques jusqu'aux processus sociaux, à partir du processus de la décolonisation jusqu'au processus de la conquête de l'espace cosmique. Les Nations Unies sont la première organisation universelle mondiale qui comprend presque tous les Etats du monde. Dans ce sens elles représentent le symbole de la communauté internationale.

ЛЕЊИНОВА СХВАТАЊА О КАРАКТЕРУ И ЗНАЧАЈУ КОНЦЕСИЈА ИНОСТРАНИМ КАПИТАЛИСТИМА

I

У свом реферату, поднетом на IV конгресу Коминтерне, одржаном новембра 1922, Лењин се, говорећи о битним одликама нове економске политике, позива на један свој чланак, објављен 1918, у коме је истицао да би државни капитализам био корак напред у поређењу са тадашњим стањем привреде у младој совјетској републици. Намерно наводимо овде Лењинове радове из поменутог реферата, зато што они потичу из времена када је већ било могућно са више сигурности проценити као основне елементе од којих се 1918. пошло у изградњи совјетске економике, као и битне концепције на којима се заснивала нова економска политика, тако и резултате који су у вези с тим били до тих дана остварени. Државни капитализам би у ондашњим условима представљао корак напред зато што су, и поред нових мера које су биле предузимане после октобарске револуције и које су имале социјалистички карактер, ипак велику улогу у привреди земље, како је наглашавао Лењин, играли патријархални, односно најпримитивнији облици пољопривреде, затим ситна робна производња, приватни капитализам и државни капитализам. (1) Међутим, Лењин је у вези с тим посебно подвлачио да овде не мисли на државни капитализам у обичном смислу, већ на један специфичан вид државног капитализма који се успостављао у совјетској републици у условима када се у рукама пролетерске државе налазе све кључне економске позиције као што су земља, најважнији делови индустрије, трговине, итд. (2).

Да би се могло приступити анализи Лењинових ставова који се односе на питање концесија које је у првим годинама после преузимања власти млада совјетска држава давала појединим капиталистима, свакако се морају имати у виду и напред наведена Лењинова схватања о државном капитализму. Ово, пре свега, због тога што Лењин питање државног капитализма непосредно повезује са питањем самих концесија. У своме познатом спису „О порезу у природи“, објављеном маја 1921, Лењин се пита да ли је могућно ићи на то да се покуша са забраном сваке приватне, не-

---

(1) В. И. Лењин, *Изабрана дела*, Београд, 1950, том II, књ. 2, стр. 529, 530.

(2) В. И. Лењин, *исто*, стр. 537, 538.

државне размене, тј. трговине у условима када у Русији постоје милиони ситних произвођача. И одмах одговара да би то била, у тадашњим привредним и политичким условима у којима се налазила ондашња Русија, глупа и самоубилачка политика. Напротив, сматра он, једино могућа и једино разумна политика била би у томе да се не покуша забранити или затворити и спречити развитак приватне трговине, односно капитализма, него настојати да се каналише у корито *државног капитализма*. То је економски могуће, јер државни капитализам постоји — у овом или оном облику, у овом или оном систему — свуда где постоје елементи слободне трговине и капитализма уопште. У томе времену заиста друго излаза није било. У истом раду Лењин врло сажето и рељефно описује стање у коме се налазила привреда. Он каже: „Оскудња и разореност су толике да крупну, фабричку, државну социјалистичку производњу не можемо да обновимо одмах. За то су потребне велике резерве жита и горива у центрима крупне индустрије, потребна је замена дотрајалих машина новима итд. Ми смо се на искуству уверили да се то не може учинити одмах, и знамо да после разорног империјалистичког рата чак и најбогатије и најразвијеније земље могу тај задатак решити само у току извесног, доста дугог низа година. Значи, потребно је у извесној мери помагати обнову *ситне* индустрије која не тражи машине, која не тражи ни државне ни велике резерве сировина, горива, хране, — која може одмах да пружи извесну помоћ сељачком газдинству и да подигне његове производне снаге“ (3).

Да ли је могуће, пита нешто даље Лењин, „комбиновање, спајање совјетске државе, диктатуре пролетаријата с државним капитализмом?“ Наравно, могуће је, одговара он одмах, додајући да се чини мноштво погрешака када се „државни капитализам сравњује или пореди са социјализмом, док у даној политичкој и економској ситуацији државни капитализам обавезно треба поредити и са ситнобуржоаском производњом. Читаво питање, како теоретско тако и практично, састоји се у томе да се нађу правилни начини како да се неизбежан (до извесне мере и за извесно време) развитак капитализма каналише у корито државног капитализма, у какве услове да се то постави, како да се обезбеди претварање, у недалекој будућности, државног капитализма у социјализам. И да би пришао решавању једног оваквог сложеног и значајног питања, Лењин жели да испита шта ће бити и шта у пракси нове совјетске државе, новог совјетског система може бити државни капитализам. Најпростији случај или пример који, по Лењиновом мишљењу, показује како совјетска власт каналише развитак капитализма у корист државног капитализма јесу концесије. Ову своју мисао Лењин потврђује и у другим својим радовима, између осталог и у познатом спису „О задругарству“, објављеном јануара 1923 године, где каже да се практични циљ нове економске политике састоји у добијању концесија и да би концесије у ондашњим условима у Русији биле чист тип државног капитализма (4).

(3) В. И. Лењин, исто, стр. 415, 416.

(4) В. И. Лењин, исто, стр. 416, 417, 555.

II

Лењин о концесијама говори на многим местима у својим радовима и у својим иступањима на појединим скуповима и сличним приликама, али је свакако њихову најпотпунију дефиницију дао у већ цитираном раду „О порезу у природи“, где каже да су концесије у совјетском систему, с гледишта друштвено-економских формација и њихових међусобних односа, „уговор, блок, савез совјетске, тј. пролетерске, државне власти с државним капитализмом против ситносопственичке (патријархалне и ситнобуржоаске) стихије. Концесионар, то је капиталист. Он води предузеће капиталистички, ради профита, он пристаје на уговор с пролетерском влашћу ради добијања ванредног профита, поврх обичног, или ради добијања таквих сировина које другчије не би могао да набави уопште или би их набавио врло тешко. Совјетска власт извлачи корист у виду развијања производних снага, повећања количине производа одмах или за најкраће време“. (5) Овакву дефиницију концесија углавном прихватају касније и други аутори у совјетској литератури, а дословно је преузима и совјетска енциклопедија (6).

Када данас говоримо о концесијама и о Лењиновим ставовима у вези с тим, морамо имати у виду време и услове у којима се све то одигравало. Лако је сада, после толико времена, када се зна да концесије, у крајњој линији, нису ни имале неку значајнију улогу у развоју совјетске економике, када је Совјетски Савез постао снажна индустријска земља и импозантна војна и политичка сила, — говорити о овоме питању и оцењивати овако или онако значај концесија за друштвено-економски развој ондашње младе совјетске државе, као и Лењинову улогу у вези са доношењем одговарајућих одлука о појединим концесијама. Међутим, у тим годинама, као што је то добро познато, владала је изванредно велика оскудица у сваком погледу, армије страних империјалиста, заједно са домаћим контрареволуционарима харале су земљом, непријатељи радничке класе и Бољшевичке партије, најразноврснији опортунисти, мењшевици, анархисти, есери, ситнобуржоаски интелектуалци и политичари, на све могуће начине су покушавали не само да поткопају ауторитет Лењина него да и њега и партију на чијем је челу он стајао сруше и свргну са власти. У тим временима, када се Лењин залагао за спровођење нове економске политике и у оквиру тога и за концесије, као и за давање појединих мање значајних индустријских и сличних предузећа у закуп или под аренду приватним капиталистима, нису отпор овим мерама пружали и против њих се борили само непријатељи совјетске власти, већ су против њих често устајали и људи који су иначе били спремни да даду и животе за циљеве за које се борила Бољшевичка партија.

И сам Лењин наводи низ примера из којих се види на какве реакције су наилазиле дискусије у вези са давањем концесија иностраним капиталистима. Тако се поводом разматрања предлога о концесији за изградњу тзв. Великог северног пута, у ствари железничке пруге која би

---

(5) В. И. Лењин, исто, стр. 417.

(6) Большая советская энциклопедия, изд. II, том 22, стр. 506.

повезала Об преко Котласа са Петроградом и Мурманском, истицало да то значи омогућавање пљачкашима да разграбљују народно богатство. Узгред да кажемо да уговор о овој концесији никад није ни био закључен. Велике дискусије и много приговора и несугласица у партијским редовима, и уопште међу радницима и сељацима, изазвало је питање давања концесија у Грозном и Баку-у. Говорило се: „Отерали смо своје капиталисте, а сада хоће да позову странс“. Чак и у самом Централном комитету није било јединственог става у вези са овим. Непосредно после објављивања Декрета Савета народних комесара о концесијама од 23. XI 1920, било је одржано саветовање секретара партијских ћелија московске организације РКП(б). Овај декрет је изазвао веома живу дискусију по фабрикама и предузећима, при чему су многи радници изражавали бојазан да би такав један декрет могао да послужи као база контрареволуције и успостављања буржоаске власти. Пример који је у вези са овим изнео сам Лењин на VIII сверуском конгресу совјета исто тако је занимљив. Он наводи да је на једном среском конгресу совјета Њижегородске губерније неки ванпартијац сељак изјавио поводом концесија: „Другови, ми вас шаљемо на Сверуски конгрес и изјављујемо да смо ми сељаци спремни да гладујемо, да подносимо хладноћу и кулуц, само Русију — мајку не продајте путем концесија“.

Са каквим се огромним тешкоћама борио Лењин у вези са питањем концесија и какве је све отпоре и несхватања морао савлађивати види се, између осталог, и по томе што је, у ситуацији у којој се тих година налазила Русија, био закључен уговор о концесијама чак и са Лесли Уркартом, енглеским индустријалцем и рударским инжењером, који је преко 20 година радио у Русији, био члан управе многих акционарских друштава, а у доба контрареволуције био је један од организатора борбе против совјетске владе и саветник Колчака. Поменути уговор предвиђао је обавезу совјетске владе да „грађанину Л. Уркарту“ преда у концесију значајан део његових ранијих поседа на Уралу и Казахстану. Па иако је овај уговор, услед одбијања Енглеске да пусти совјетске представнике на Лозанску конференцију, одлуком Савета народних комесара од 7. X 1922. био поништен (?), ипак се може претпоставити на какве начине је све ово било коментарисано и од непријатеља совјетске власти, као и од оних који су јој били наклоњени, али нису били у стању да схвате ондашњу економску и политичку ситуацију земље.

Када се све ово има у виду и када се, поред тога, зна да се у тим годинама слободно водиле дискусије у свим партијским организацијама, укључујући овде и највише партијске форуме, о свим кардиналним друштвено-економским и сличним питањима и да се одлуке нису могле наметати силом никаквих ауторитета или тиме што се држи власт у рукама, већ да се за сваки предлог морало војевати силом аргумената и да је за усвајање сваке солуције требало у слободном и отвореном дијалогу убеђивати оне који из ових или оних разлога нису били спремни да при-

(?) Ленин, Сочинення, изд. IV, том 29, стр. 12, 531; В. И. Лењин, Изабрана дела, Београд, 1960, том XIV, стр. 123, 232, 673, 717.

хвате одређена решења, — онда се може схватити Лењинов велики смисао за супротстављање и упорну борбу против сваког догматизма и шематизма и његову генијалну способност да повезује најсложенија теоријска схватања са решавањем изванредно важних и судбоносних практичних питања пред којима се у том времену наша млада совјетска република.

III

Да видимо са којим основним аргумен­тима иступа Лењин, доказујући у многим својим радовима или у разним својим писменим и усменим експозеима економску и политичку оправданост концесија. Тако он, образлажући основне концепције и значај нове економске политике, каже како Русија има стотине објеката екстрактивне индустрије, рудника и шумских комплекса, али их све не може експлоатисати пошто нема довољно машина, хране и саобраћајних средстава и да из тих разлога неефикасно експлоатише и оне остале објекте, што доводи до јачања ситносопственичке стихије у свим њеним манифестацијама. Међутим, уз помоћ концесија „совјетска власт појачава крупну производњу насупрот ситној, напредну насупрот заосталој, машинску насупрот ручној, повећава количину производа крупне индустрије у својим рукама (њен удео у концесијама), појачава државно регулисање економских односа насупрот ситнобуржоаско-анархичним“. Државни капитализам у виду концесија, наставља Лењин своју мисао, представља, у поређењу са другим облицима државног капитализма у оквиру ондашњег совјетског привредног система, „готово најчистији, најчистији, најјаснији, најтачније оцртани облик“. Овде имамо, подвлачи он, „директно формални, писмени уговор с најкултурнијим, најразвијенијим западноевропским капитализмом. Ми тачно знамо своје користи и своју штету, своја права и своје дужности, тачно знамо рок на који издајемо концесију, знамо услове откупа пре истека рока... Ми плаћамо изванредно „далак“ светском капитализму, „откупљујемо се“ од њега, обезбеђујући тако учвршћење положаја совјетске власти и побољшање услова привредног развоја. „Спровођена умерено и опрезно, концесиона политика ће нам, закључује Лењин, без сумње помоћи да брзо (до извесног, малог степена) побољшамо стање производње, положај радника и сељака, наравно по цени извесних жртава, предајом капиталисту десетина и десетина пудова врло вредних производа“⁽⁸⁾.

Лењин је далеко од тога да гаји ма какве илузије о некаквој доброј вољи капиталиста који показују спремност да закључе уговоре о концесијама са младом совјетском републиком. Зато при склапању оваквих уговора треба све добро промислити и одмерити, пошто, како он подвлачи „Одређивање мере и услова у којима су концесије корисне и за нас неопасне зависи од односа снага, решава се борбом, јер концесија је такође једна врста борбе, наставак класне борбе у другом облику, а никако замењивање класне борбе класним миром“. А начине борбе, завршава он своју мисао, показаше пракса⁽⁹⁾.

(8) В. И. Лењин, *Изабрана дела*, Београд, 1950, том II, књ. 2, стр. 417, 418.

(9) В. И. Лењин, *исто*, стр. 418.

Уосталом, Лењин ће не једном у својим радовима и иступањима поводом концесија поновити или парафразирати ову своју мисао. Тако, он непосредно после објављивања Декрета Савета народних комесара о концесијама, говорећи пред секретарима московских партијских организација, наглашава да руски радници могу да се у предузећима и на објектима који су дати у виду концесија иностраним капиталистима, уче новој техници и новим методама рада, пошто концесије саме по себи не представљају мир, већ су оне такође рат „само у другој форми, за нас повољнијој. Раније се рат водио помоћу тенкова, топова итд., што нам је онемогућавало да радимо, а сада је почео рат на привредном фронту“. Завршавајући ова своја излагања, Лењин још једном понавља да су концесије наставак рата, али у привредној сфери, при чему се сада више не разарају већ развијају производне снаге земље и да ће несумњиво капиталистички партнери „покушати да нас обману и заобиђу наше законе“, али да совјетска држава располаже одговарајућим институцијама помоћу којих ће се то онемогућити (10).

Десетак дана касније Лењин у једном обимном излагању пред активом московске организације РКП(б), посвећеном скоро у целини питању концесија, подвлачи да ће без концесија бити немогућно извршити план електрификације земље; без њих ће бити немогуће обновити привреду, а, напротив, када то све буде урађено, Русија ће бити непобедива за капиталисте. И зато концесије нису мир, већ наставак рата са капитализмом у новој области, у области привреде. И такав један рат, као и сваки рат, крије у себи нове тешкоће и нове опасности, али уз правилно схватање питања концесија, уз разумну и опрезну политику давања концесија и савесне контроле извршења уговора о концесијама, инстинктивни страх који су многи радници испољавали у вези са овом мером нове економске политике — постаће користан и здрави страх који ће бити преобраћен у покретачку снагу која ће обезбедити брзу победу у предстојећем економском рату (11).

IV

Лењин је, као и увек, како и сâм каже, врло помно, ослушкивао глас маса, а у овом случају је посебну пажњу придавао мишљењу радника и сељака у вези са концесијама и упорно и неуморно се, са само њему својственом упорношћу, трудио да што боље објасни сву неопходност политике концесија и све користи које ће руска привреда имати од таквих мера. Поред напред наведених аргумената, задржаћемо се на још неким Лењиновим текстовима у којима се анализира проблем концесија и износе непосредне користи које би од њих требало очекивати или у најскоријој будућности или у каснијим годинама. На пример, он на VIII сверуском конгресу совјета, одржаном крајем децембра 1920, подноси извештај о раду

(10) Ленин, Сочинения, том 31, стр. 404, 405.

(11) Исто, стр. 428, 429; сличне констатације срећемо и у Лењиновим излагањима на VIII сверуском конгресу (Сочинения, том 31, стр. 434), као и на другим местима у његовим радовима.

Савета народних комесара констатује да Савет нема намеру да крије опасности које су везане за политику концесија а које могу да дођу до изражаја у слабој и заосталој земљи као што је то била ондашња Русија. Али, наглашава Лењин, ми морамо чврсто да стојимо да бисмо пребродили све опасности које су, пре свега, резултат велике изолованости земље и непријатељског држања капиталистичких држава, а нарочито морамо умети разликовати опасности већег значаја од опасности мањег значаја и претпоставити оне са мањим значајем онима са већим.

Нешто даље он прецизира ову своју мисао и у исто време се јавља као велики визионар, предвиђајући унапред кроз каква огромна искушења ће морати да прође прва социјалистичка земља у свету. Искушења која, на жалост, ни данас још нису завршена. Тако Лењин каже: „Треба запамтити: иако смо сад извојевали војничку победу, добили мир, историја нас учи, с друге стране, да се ниједно крупно питање, ниједна револуција, нису решавали друкчије него у низу ратова. И ову поуку нећемо заборавити. Сада смо ми цео низ моћних држава одучили да ратују против нас, али да ли за дуже време, ми не можемо јемчити. Треба бити спреман на то да ће се при најмањој измени положаја империјалистички грабљивци поново окомити на нас. Треба бити спреман на то. Због тога треба, пре свега, обновити привреду, треба је чврсто поставити на ноге. Без њене опремљености, без машина из капиталистичких земаља, готово је немогуће то урадити. И не треба при томе да жалимо сувишну добит капиталиста, само да постигнемо ту обнову“. И зато, по Лењину, радници и сељаци, увиђајући опасност од капиталистичке интервенције „не гледају на концесије са сентименталног гледишта, него виде у њима продужетак рата само преношењем беспопштедне борбе у другу област, виде могућност нових покушаја буржоазије да обнови стари капитализам“. То је дивно, далековидо закључује Лењин, то нам даје гаранцију да надзор и одбрана наших интереса (у вези са закључивањем и реализовањем уговора о концесијама) неће бити ствар само органа совјетске власти, него сваког радника и сељака (12). Ове Лењинове мисли јасно указују на смисао и значај који су концесије имале за обезбеђење политичке и економске независности младе совјетске државе.

Колику пажњу је Лењин поклањао концесијама, очекујући да ће се помоћу њих добити потребна средства за обнову и подизање тешке индустрије и пољопривреде, показују, између осталог, и следећи његови редови. На Трећем конгресу Коминтерне, одржаном крајем јуна и почетком јула 1921, он каже да совјетска држава, не вршећи никакву денационализацију, даје под закуп одређене руднике, шумске површине, налазишта нафте и друго страним капиталистима да би од њих добила допунске уређаје и машине које ће јој омогућити убрзано обнављање тешке индустрије. При том је он свестан чињенице да плаћање концесионарима у виду једног дела драгоцених производа представља неопходан данак радничке државе светској буржоазији, али то треба да омогући обнову тешке индустрије и озбиљно побољшање положаја радника и сељака. О свему овоме Лењин говори и на другим местима у својим радовима које овде посебно не ко-

(12) В. И. Лењин, *Изабрана дела*, Београд, 1960, том XIV, стр. 123, 124.

ментаришемо ⁽¹³⁾. Потребно је, међутим, поменути Лењина излагања на X конгресу РКП(б), одржаном марта 1921, где он говори о концесијама које је требало дати страним капиталистима у Грозном и Баку-у, и то нарочито због тога што је то питање изазвало веома живе дискусије уопште у Русији, а нарочито међу комунистима у овим градовима. Он у вези са овим подвлачи да без концесија Русија не може рачунати на помоћ високоопремљене савремене капиталистичке технике, а без тога би било немогуће успешно решити питање обезбеђења крупне производње нафте која има изузетан значај за целу светску привреду. И зато, он сматра да се не треба бојати да се по једна четвртина нафтоносних поља у области Баку-а и Грозног дају страним концесионарима, пошто би то, уколико се уговор о таквим концесијама оствари, омогућило да се на преостале три четвртине обезбеди примена модерне капиталистичке технике ⁽¹⁴⁾.

V

Говорећи о концесијама, Лењин сматра да оне не могу угрожити опстанак радничке државе, и то због тога што се капиталистима дају само тачно одређени објекти, док већина најзначајнијих предузећа, рудника, шумских комплекса и других природних богатстава остаје у рукама радничке класе. У исто време оствариће се стална и савесна контрола у вези са извршавањем свих обавеза концесионара које су предвиђене уговорима ⁽¹⁵⁾. С друге стране, Лењин је дубоко веровао да ће поједине капиталистичке земље бити спремне да прихвате уговоре о концесијама не само зато што су им неопходно потребне сировине, већ и због тога што би монополи и уопште крупни магнати разних капиталистичких сила које су до јуче водиле оружану борбу против совјетске државе, уколико би добили могућност да експлоатишу значајна привредна богатства у појединим деловима Русије, могли успешније да се боре против својих ривала за очување старих позиција и стицање нових, што би све доприносило продубљивању противречности између империјалистичких држава или, тачније, између појединих група империјалистичких држава и што би, у крајњој линији, олакшавало положај саме Русије. На тај начин би концесије, по Лењиновом мишљењу, добијале и свој међународни аспект ⁽¹⁶⁾. Било би, наравно, потпуно погрешно ако, би се претпоставило да је Лењин веровао у некакво једноставно преговарање и лако закључивање уговора о концесијама са иностраним капиталистима. Напротив, он је често указивао на то да ће се капиталисти упорно цењкати, да ће се, како је он подвлачио, цењкати на рачун радних маса и народа, али да ће млада совјетска држава, ма колико та погодба са капиталистима била тешка, ипак такве уговоре закључити и тако продрети у саму суштину проблема, и успешно их решити.

(13) Исто, стр. 321, 353; Ленин, Сочинения, том 32, стр. 213, 214.

(14) Ленин, Сочинения, том 32, стр. 242, 243.

(15) Исто, стр. 275.

(16) Ленин, Сочинения, том 31, стр. 404, 410, 411, 422, 423, 433, 443; том 32, стр. 288.

Као што је напред већ поменуто, Лењин је много пута истицао да Русија мора и путем концесија платити данак својој заосталости и да се, уосталом, свака школа мора да плати. Говорећи октобра 1921. трудбеницима просветних институција, Лењин препоручује совјетским радницима да се уче газдовању. Он каже у вези с тим: „Газдујте сви. Капиталисти ће бити поред вас, поред вас ће бити и страни капиталисти, концесионари и арендатори, они ће извлачити од вас стотине процената добити, они ће се богатити поред вас. Нека се богате, а ви научите од њих да газдујете, и само тада ћете моћи да изградите комунистичку републику. С гледишта нужности да се нешто брзо научи, свако пропуштање је највећи злочин. И у ту науку, тешку, сурову, некад чак свирепу науку, мора се поћи, јер другог излаза нема.“ (17)

VI

Било би интересантно упознати се са неким детаљима у вези са условима под којима су совјетски државни органи намеравали да дају поједине објекте страним концесионарима, као и са врстама оваквих објеката и регионима у којима се исти налазе. На VIII сверуском конгресу совјета Лењин је 21. XII 1920. пред фракцијом РКП(б) поднео посебан извештај о концесијама, при чему се задржао и на анализирању најважнијих одредаба већ раније поменутог Декрета Савета народних комесара од 23. XI 1920. који се односи на концесије. Он том приликом каже да ће се концесионарима пружити награда у виду дела производа добијених у оквиру експлоатације одређених објеката, као и да ће им се, у случају да предузимају мере које би омогућавале посебна техничка усавршавања дати одређена преимућства у трговини; затим, да ће рокови за које се дају концесије бити мање или више трајни, у зависности од обима и карактера грошкова. Даље, гарантује се да се улагања у предузећа неће конфисковати ни реквирирати. Судске и остале спорове на територијама које захватају објекти под режимом концесија решаваће совјетски судски и остали државни органи, с тим што ће у неким случајевима бити са концесионарима закључивани специјални договори о гарантијама радницима у вези са радним односима, условима рада и слично. У овоме Декрету концесионарима се гарантује недопустивост једностраних промена услова под којима су дате концесије (18).

У једном другом извештају из априла 1921, исто тако посвећеном питању концесија, Лењин тачку по тачку анализира основне принципе концесионих договора које је пре тога био прихватио Савет народних комесара и који су имали да служе као база за закључивање појединих уговора о концесијама. Тако се у оквиру прве тачке ових Основних принципа наглашава да се концесионар има обавезати да побољша положај радника запослених у предузећу које се даје у концесију (у поређењу са другим радницима запосленим у аналогним предузећима у истом месту), и то до сред-

(17) В. И. Лењин, Изабрана дела, Београд, 1960, том XIV, стр. 410.

(18) Ленин, Сочинения том, 31, стр. 447, 448.

них иностраних норми. У оквиру друге тачке предвиђа се да ће се при процењивању горње обавезе концесионара узимати у обзир нижа продуктивност рада руског радника и да ће се предвидети, по могућности ревизија норми продуктивности рада руских радника у зависности од побољшања њихових услова живота. Под трећом тачком се предвиђа да ће се од концесионара захтевати да за раднике запослене у концесионим предузећима увози производе неопходне за живот и да их радницима продаје по њиховој цени коштања повећаној за режијске трошкове. Лењин у вези са овим подвлачи какву би улогу играла ова клаузула у ондашњим изузетно тешким условима снабдевања. Каква је у том времену била ситуација у овом погледу види се и по томе што се у оквиру четврте тачке предвиђа да би концесионар био обавезан да, у случају ако совјетска влада има за тим потребе, увози, осим оних добара потребних радницима у концесионом предузећу, још и 50 до 100% од тих количина добара неопходних за живот грађана, и то уз исте услове плаћања, с тим што се то може плаћати делом продуката који се добијају у вези са датом концесијом. Лењин посебну пажњу придаје овим одредбама, очекујући да ће то омогућити побољшање услова живота радника.

У оквиру даљег приказивања и анализирања преосталих тачака поменутог концесионог договора, Лењин нарочито инсистира на оним одредбама у којима се обавезују инострани концесионари да морају поштовати законе Совјетске републике, да су дужни да се придржавају научних и техничких норми које одговарају руским и иностраним стандардима и законодавству, што ће имати велику улогу у вези са техничким опремањем и модернизовањем совјетске индустрије (19).

Лењин у својим радовима говори углавном о три врсте или вида концесија. На првом месту он помиње концесије у вези са искоришћавањем шума на далеком северу Европске Русије. У питању је било неколико десетака милиона десетина (а свака десетина обухвата 1,09 хектара), од којих је совјетска влада била спремна да одвоји три или пет милиона десетина за концесионаре, и то у тзв. шахматном поретку, да би на тај начин руски радници и руска предузећа била у стању да брже и боље уче од иностраних концесионара и стручњака како да што ефикасније и рационалније и сами искоришћавају огромна шумска богатства и да би се тако олакшали услови искоришћавања у сопственој режији и оних шумских комплекса који нису дати у концесије.

Други вид су концесије у вези са производњом хране. Само у европском делу Русије било је, како наводи Лењин, око 3.800.000 десетина изванредне земље чије обрађивање у том времену совјетски органи власти нису били у стању да обезбеде. За ту сврху није се располагало ни потребним инвентаром, ни радном стоком ни тракторима.

Трећи вид концесија, према Лењиновој класификацији јесу рударске концесије. То су нафтоносна поља у подручју Баку-а и Грозног, о којима је већ било речи малопре. Међутим, веома важну улогу у политици рударских концесија имао је да одигра Сибир, чија неизмерна рудна богатства, како наглашава Лењин, ни у најбољем случају није бар за неколико година

(19) Ленин, Сочинения, том 32, стр. 280—292.

било могућно искоришћавати, и то чак ни стоти део њихов, с обзиром на то да Русија у томе времену није располагала модерним машинама и опремом неопходном за те сврхе ⁽²⁰⁾.

VII

Када се анализирају Лењинова схватања о концесијама требало би узгред додати да упркос врло живим и дугим полемикама о овом питању, као и о издавању под закуп мање значајних индустријских и сличних предузећа домаћим капиталистима, — ни једна ни друга мера нису у совјетској привреди одиграле неку значајну улогу. На пример, крајем 1922. било је бившим власницима и другим приватним лицима издато у закуп 3.874 предузећа у којима је радило 69.900 радника. Ова предузећа сачињавала су свега 17,8% од целокупног броја свих предузећа која су у том времену била способна за рад а остваривала су једва 6% од ондашње укупне продукције. Просечно су ова предузећа запошљавала по 11 лица, а највише их је било у прехрамбеној и лакој индустрији. Највећи део ових предузећа био је узет у закуп на време од две године, знатно мањи за време од 2—5 година, док је на време дуже од пет година било издато само 16% од укупног броја. Предузећа дата у закуп или у концесије деловала су под контролом државних органа. Треба у вези с овим подвући да страни концесионари често нису били спремни да испуњавају своје обавезе у погледу техничког усавршавања и опремања предузећа, а поред тога, домаћа индустрија и уопште привреда већ се развијала толико успешно, да се држава није више морала по сваку цену ослањати на стране концесионаре ни на домаће ситне капиталисте. Тако су у периоду непосредно после октобарске револуције и после интервенционистичког рата и закупи и концесије играле само помоћну улогу у обнављању и изградњи совјетске привреде а посебно индустрије ⁽²¹⁾.

Међутим, и поред свега тога Лењинове анализе које се односе на закуп и концесије иностраним капиталистима нису ни данас изгубиле од своје актуелности и значаја. И поред чињенице да се Лењин залагао за то да се под одређеним условима даду капиталистима концесије у вези са искоришћавањем рудних, шумских и сличних привредних богатстава, он никад није изгубио из вида праву природу империјалистичких држава и крупних финансијских монопола. Већ су познате његове анализе и његове оцене у овом смислу, изнете у спису „Империјализам као највиши стадијум капитализма”, као и на другим местима. Исто тако су позната његова стална упозорења младој совјетској држави да треба да развија своју привреду, да најбржим могућим темпом јача своју тешку индустрију, пошто ће империјалистичке државе, чим се за то створе погодни услови, поново напасти прву социјалистичку радничку републику, што је касније историја и потврдила. У својим радовима писаним пре 1917, као и у радовима насталим после октобарске револуције, Лењин је на више места до-

(20) Ленин, Сочинения, том 31, стр. 448—452.

(21) История народного хозяйства СССР (1917—1963 гг.), Москва, 1964, стр. 73, 74; Большая советская энциклопедия, том 22, стр. 506, том 30, стр. 65.

диривао и питање односа између индустријски високо развијених капиталистичких земаља, или богатих метропола и потчињених сиромашних колонија, односно неразвијених земаља. Овакве анализе срећемо и у радовима у којима се третира питање концесија иностраним капиталистима.

Као што је добро познато, проблем односа између метропола и сиромашних земаља и колонија, онако како га је анализирао Лењин, као и проблем односа између богатих и индустријски снажних земаља и неразвијених земаља или земаља у развоју онако како се он данас у савременом свету третира, суштински гледано, није се ни после пола века много изменио. Највећи део колонија из Лењиновог доба стекао је данас политичку независност, која је, на жалост, врло често само формална, али су основни економски проблеми остали мање или више и даље отворени. Иако се, истина, ови проблеми у периоду после другог светског рата, па и у садашње време, делимично решавају и посредством Организације уједињених нација, односно појединих њених агенција, као и помоћу других међународних тела или чак и приватних корпорација, — ипак ће се и данас јављати дилеме о којима је писао Лењин, дилеме да ли да поједине земље један део својих природних богатстава привремено уступе на коришћење индустријски развијеним земљама, односно појединим капиталистима или групама капиталиста из таквих земаља, да би на тај начин убрзале свој привредни развој. Пред таквим дилемама се, уосталом, већ годинама налази низ неразвијених земаља и многе од њих су на пример, своја нафтоносна поља и неке своје руднике и друга природна богатства, не располажући потребним финансијским средствима и стручним кадровима неопходним за њихово рационално искоришћавање, — у виду концесија уступиле разним иностраним капиталистима или конзорцијумима и монополима. Или су, у жељи да модернизују своју индустрију и у процес производње уведу савремену технологију, прихватиле одређене аранжмане са иностраним инвеститорима, водећи при том рачуна да очувају своју економску и политичку самосталност, као што то у последњим годинама чини Југославија.

Сасвим је извесно да Лењинове текстове о концесијама неће ни у његовој домовини покрити прашина заборава. Неће већ и због тога што се у последње време ово питање не само дискутује већ се чак воде и конкретни разговори, на пример, са неким пословним круговима у Јапану, о концесијама у вези са искоришћавањем дрвета и руда, које би биле дате неким великим јапанским фирмама у удаљеним, беспутним, а у сировинама изванредно богатим подручјима. У сваком случају, било да се реализују ови пројекти или не, сигурно је да проблем концесија, коме је Лењин својевремено посветио толико пажње, постаје на изванредан начин и данас актуелан у Совјетском Савезу, иако се сада, када ступа у преговоре о евентуалном додељивању концесија, ова земља, са својом снажном индустријом и уопште далеко развијенијим производним снагама него у првим годинама после октобарске револуције, појављује у битно другојачијој улози у односу на своје партнере у појединим, чак и најбогатијим и најразвијенијим капиталистичким земљама.

РЕЗЈУМЕ

Как Ленин понимал характер и заключение концессий с иностранными капиталистами

В первые годы после Октябрьской революции молодая советская республика оказалась в чрезвычайно тяжелом экономическом и политическом положении. Для восстановления разрушенного народного хозяйства Ленин считал, что для рабочего класса была бы выгодна сдача на определенных условиях иностранным капиталистам в эксплуатацию отдельных рудных месторождений и других природных богатств, что позволило бы не только получение значительных доходов, но способствовало бы и внедрению современной технологии в советскую промышленность. Ленин предусматривал три вида концессий: а) концессии на использование лесных угодий, б) концессии в связи с производством продуктов питания на крупных, заброшенных в ходе войны, участках земли и в) концессии на эксплуатацию недр земли. Он особое внимание уделял условиям, на которых совершалась бы отдача на концессии, заботясь, чтобы условия приносили экономическую выгоду и сохраняли политическую и хозяйственную независимость страны.

В заключение статьи автор подчеркивает, что концессии не сыграли какую-либо значительную роль в развитии советского хозяйства и что вскоре от них отказались ввиду усиления отечественной промышленности и общего подъема хозяйства. Однако, анализы и выводы Ленина актуальны и в наши дни, поскольку и сегодня стоят на повестке дня дискуссии о проблеме концессий, а с промышленно развитыми и богатыми странами отдельные неразвитые страны заключают концессионные договоры.

SUMMARY

*Lenin's Ideas of the Characteristics and Significance
of the Concessions to Foreign Capitalists*

In the years following the October Revolution the young Soviet Republic went through particularly difficult economic and political situations. In order to rehabilitate the devastated economy, Lenin thought that it would be advantageous for the labour class to give concessions to foreign capitalists under special conditions for exploitation of some mines and other natural resources, presuming that this would bring not only substantial funds, but speed up introduction of modern technology in the Soviet industry. Lenin anticipated three kinds of concessions: (a) concessions for exploitation of forests; (b) concessions in the food production by cultivating large stretches of land neglected during the war; and (c) mining concessions. He devoted a special attention to the conditions under which the concessions would be granted in view of providing economic advantages and of safeguarding political and economic independence.

The author concludes that the concessions did not play an important part in the development of the Soviet industry and economy in general. However, Lenin's analyses and conclusions have still actual value considering that even now the problems of concessions are discussed and that some undeveloped countries make such arrangements with industrially developed and rich countries.

RÉSUMÉ

Les conceptions de Lénine relatives au caractère et à l'importance des concessions aux capitalistes étrangers

Dans les premières années après la Révolution d'Octobre la jeune République soviétique se trouvait dans une situation économique et politique extrêmement difficile. Afin de pouvoir restaurer l'économie ravagée — Lénine considérait qu'il serait avantageux pour la classe ouvrière d'accorder les concessions aux capitalistes étrangers aux fins de l'exploitation des mines et des autres richesses naturelles. Cela permettrait non seulement de réaliser d'importants revenus mais contribuerait également à l'introduction de la technologie moderne dans l'industrie soviétique. Lénine avait prévu trois sortes de concessions, à savoir: a) les concessions pour l'exploitation des richesses forestières; b) les concessions qui ont trait à la production des denrées alimentaires sur les grands complexes de terre dont la culture a été négligée pendant la durée des hostilités et c) les concessions minières. Lénine a en particulier porté son attention sur les conditions dans lesquelles on devrait accorder les concessions, afin de pouvoir assurer de cette manière les avantages économiques et conserver l'indépendance politique et économique.

En concluant son étude l'auteur a souligné que les concessions n'avaient pas à jouer un rôle d'une plus grande importance dans le développement de l'économie soviétique et qu'à la suite de l'affermissement de l'industrie nationale et de l'économie en général elles étaient bien vite abandonnées. Cependant, les analyses et les conclusions de Lénine sont restées toujours actuelles, eu égard que même aujourd'hui le problème des concessions fait l'objet de discussions et que certains pays sous-développés passent de tels arrangements avec les pays riches et développés.

ПРИРОДА УГОВОРА О ЧАРТЕРУ У ВАЗДУХОПЛОВНОМ ПРАВУ

I. УГОВОР О ТРАНСПОРТУ ИЛИ УГОВОР О ЗАКУПУ

1. — Уговор о чартеру у ваздухопловном праву, у основи своје правне конструкције, представља, као сваки други уговор грађанског, облигационог или привредног права, сагласност воља двеју странака о стицању одређених права и обавеза. Тако посматран, а повезан са својом конкретном садржином, уговор о ваздухопловном чартеру је уговор о закупу ваздухоплова или простора на ваздухоплову, са посадом или без посаде, који се закључује између власника ваздухоплова и корисника, закупца или чартерера. ⁽¹⁾ На основу њихове сагласности око битних елемената уговора (сам ваздухоплов, цена закупа — закупнина, начин коришћења ваздухоплова, ангажовање посаде итд.), власник препушта своје превозно средство на употребу чартереру, на одређено време и ван редовних линија. Само, пак, коришћење чартерисаног (закупљеног, изнајмљеног) ваздухоплова, другим речима — радња извршења уговора о чартеру — јесте баш оно што треба називати чартером. То значи да је уговор о чартеру услов наставка чартера, односно правни извор регулација односна који се појављују код чартера. У складу са овим, јасно је да уговор о чартеру представља правну категорију и типично теоријско правно питање, док је чартер, као скуп радњи, шири проблем који се може посматрати са правног аспекта као извршење уговорних обавеза, али исто тако и са других аспеката — економског, техничког и другог.

Овакво разликовање уговора о чартеру и чартера крије у себи опасност погрешног утиска да се остварење уговора о чартеру правно потпуно поклапа са закључењем уговора о превозу који је последица закупа ваздухоплова. То је поклапање, међутим, привидно или само делимично, јер чартер као реализација уговора о чартеру представља скуп радњи које се показују као закључење уговора о превозу, али и као његово остварење, односно као сам превоз. У даљој анализи могло би да се постави питање у чему је онда разлика између превоза који је последица закљученог уговора о превозу и превоза који је настао као резултат уговора о чартеру. Раз-

---

(1) Капитални радови за проучавање правне природе и садржине уговора о чартеру у ваздухопловном праву су: Sundberg, *Air Charter*, Stockholm, 1961. и Grönfors, *Air Charter and the Warsaw Convention*, The Hague, 1956. Питање се такође расправља у свим већим уџбеницима приватног ваздухопловног права.

лика је очигледно у другачијим изворима, јер се превоз једпут појављује као резултат самосталног уговора о транспорту, а други пут као последица два извора: уговора о чартеру и уговора о превозу, који и сам има извор у уговору о чартеру. Овоме треба додати и то да је у пракси тешко разликовати чисти уговор о чартеру од његовог наставка — уговора о превозу, јер се правни односи тако испреплићу да личе на једну целину.

Богата пракса чартер-превоза данас познаје више врста овог уговора, али тема нашег рада не дозвољава да се на тим класификацијама дуже задржавамо. У вези са међународним превозом путника, најзначајније је поменути само две поделе: прву, с обзиром на временски или просторни критеријум за коришћење закупљеног авиона, и другу, чије је основно мерило само изнајмљивање ваздухоплова или комплетно коришћење услуга превоза. У првој групи се појављују уговор о чартеру ваздухоплова на одређено време («time charter agreement») и уговор о чартеру ваздухоплова за одређени пут («voyage charter agreement»); међу њима је разлика само у начину одређивања дужине трајања закупа (у првом случају — број часова, у другом — број километара). (2) Друга подела је правно сложенија и интересантнија. Ту се прво појављује уговор о чартеру ваздухоплова са посадом, којим се на закупца-чартерера преноси и фактичка могућност организовања и коришћења комплетних услуга превоза. У другом случају имамо уговор о чартеру ваздухоплова без посаде («bare hull charter agreement»), због чега је чартерер принуђен да посебно, на другој страни, уговори коришћење услуга стручног особља за управљање авионом, или да, уколико је и сам ваздухопловна компанија, ангажује своје људе. Било како било, код последњег примера уговор о закупу добија специфичне елементе, због чега је већ дуго једна од најспорнијих тема код ваздушног чартера уопште. (3).

Садржина уговора о чартеру такође представља интересантну правну материју. Уговор о чартеру и чартер, као извршење тог уговора, имају више правних односа, у којима странке, директно на основу уговора, или индиректно у току његове реализације, прихватају различита права и обавезе. Ти се односи најбоље могу сагледати као унутрашњи и спољашњи. У тренутку сагласности воља странака око битних елемената посла, успоставља се унутрашњи правни однос, директна правна веза између власника ваздухоплова и чартера, која је слична правној вези између закуподавца и закупца (4). Спољашњи правни односи који се рађају као последица првог односа и прате извршење уговора, јесу односи странака из уговора са трећим лицима — путницима и пошиљацима робе или посадом авиона. За ове последње је уговор о чартеру, у ужем смислу речи, *res inter alios acta*; али, они са власником авиона или чартерером долазе у правне односе на основу посебних уговора или фактичких радњи у току реализације

(2) О разликама између два чартера: К. Grönfors, *оп. цит.* п. 16—24; такође: А. Mc Nair, *The Law of the Air*, 3d. ref. ed; 1964, p. 372.

(3) P. Chauveau, *Droit aérien*, Paris, 1951, p. 234.

(4) Спорови из овог односа: *Braman-Johnson Flying Services, Inc. v. Thomson*, 1939, USAVR, 142; *Hillend o. Koltsch*, USAVR 1948; *State of Maryland v. Henson Flying Service*, USAVR 1948, 536; *Barkers Indemnity Ins. Co. v. Green*, USAVR 1950, 280.

главног уговора ⁽⁵⁾. Пошто су за наш рад најзначајнији правни односи у које ступају путници и пошљаоци робе, поменимо да се чартерер према њима може појавити и у својству уговорног превозиоца. То је најједноставнији случај из чартера: чартерер, и сам ваздухопловна компанија, закупљује авион, плаћа закупнину за цео путнички простор, а затим са путницима закључује уговор о превозу или део простора на ваздухоплову даје у подзакуп другим лицима, помоћу уговора о сабчартеру («subcharter agreement»). У пракси су уговорни односи путника или пошљаоца робе са странкама из уговора о чартеру обично сложенији и тежи за правну анализу. Тако се у свакодневном животу добија утисак да се једним истим уговором узима авион под закуп и закључује посао превоза, те није лако утврдити кога треба сматрати фактичким превозиоцем — чартерера или власника ваздухоплова.

3. — Једна од тешкоћа за утврђивање правне природе уговора о чартеру јесте сам речник, терминологија у упоредном праву, која показује тежњу ка формалном уједначавању, али понекад у себи крије суштински различите појмове. Погледајмо зачас какву нам слику у том погледу пружају земље са развијеним ваздухопловним правом.

Термин „чартер“, по свему судећи, настао је у Сједињеним Америчким Државама, где је први пут употребљен у законодавном речнику код тзв. Air Commerce Regulations 1934. године. Од тада, упоредо са развојем чартер летова, његово име почело је да се увлачи у многе друге језике, који га прихватају највише због тога што за нову институцију немају или не могу да створе одговарајућу реч. Новији амерички законски текстови Civil Aeronautic Act из 1938. године и Federal Aviation Act из 1958. године обилато оперишу овим термином. Британска правна терминологија такође познаје овај израз, а њиме се бави и British Civil Aviation (Licensing) Regulations из 1960. године. Немачки законски текстови усвајају назив Carter, употребљавајући га као »Charterflüge« и у форми »Charter-vereinbarung« ⁽⁶⁾. Скандинавски језици, а са извесним колебањем и италијански и шпански, ⁽⁷⁾ такође прихватају термин с друге стране Атлантика. У нашем језику, иако ова реч није нашла места у законским текстовима, уговорна пракса, правна литература и јавност једино овим изразом објашњавају нередован лет на закупљеном авиону ⁽⁸⁾.

Међународна организација цивилног ваздухопловства ИКАО, Међународно удружење ваздушних превозилаца — ИАТА и друге регионалне ваздухопловне организације у свету врло често употребљавају израз „чартер“ у својим одлукама и резолуцијама. Велике ваздухопловне компаније у свету које се редовно баве и склапањем оваквих уговора, са ретким изузецима, на своје формуларе стављају наслов »Charter agreement«.

(5) Судска пракса: Fosborne — Hobbs v. Air work, Ltd and British-American Air Service, Ltd (1937) 1 ALL E.R. 108m 56 Lloyd L.R. 209, USAVR, 194.

(6) Vermögenssteuergesetz, од 10. јуна 1954; Einkommensteuergesetz од 11. октобра 1960; Aussenwirtschaftsgesetz од 28. априла 1961. године.

(7) Martin Bravo Navaro, Responsabilidad civil en vuelos »charter«, Diritto aereo, 1968, p. 31; Graziani, Locazione di nave e noleggio, Rivista trimestriale diritto e procedura civile, 1950, p. 155.

(8) Др З. Антонијевић, Привредно право, Београд, 1965; „Борба“, 1. и 2. јануар 1970. године, стр. 11.

Једини језик који је на овај термин остао имун јесте француски. Закони Француске и франкофонских земаља употребљавају своје изразе »contrat d'affrètement« i »location«, док се у теоријским радовима и раду компанија само изузетно може срести назив »contrat de charter«⁽⁹⁾. У француском језику се, као што ћемо мало касније видети, употреба различитих термина заснива на различитим појмовима које ови термини представљају.

4. — Са термилошких разлика врло се брзо долази до правих, суштинских, као и код великог броја других правних питања, те разлике вреди посматрати системски, упоређивањем континенталног, првенствено француског концепта уговора о чартеру, са англо-саксонским, у првом реду, америчким схватањем. Кад се прочитају написи водећих европских познавалаца овог питања Гедиуса (Goedhuis-a), Санберга (Sunberg-a), Гренфорса (Grönfors-a), Швоа (Chauveau-a), Швајкарда (Schweickhardt-a), и других, и еминентних експерата англо-америчког права Манкиевича (Mankiewicz-a), Кулиа (Cooley-a), Хеса (Hess-a), Ченга (Cheng-a), Газдик-а и других, долази се до убеђења да је полазна основа два велика светска система потпуно различита. Англо саксонци, руководећи се, пре свега, практичним разлозима, целисходношћу и захтевима праксе, не чине велике напоре да уговор о чартеру сврстају поред других уговора приватног права, нити да га обавезно објасне устањеним, традиционалним правним категоријама. Они се доследно држе једино своје опште теорије уговора, која не инсистира на различитим уговорима, него се као генерална концепција примењује на поједине случајеве, док класификацију правних послова уопште не сматрају важном. Они уговор о чартеру посматрају као производ савременог развитка ваздухопловства, посебно трговачког, и највећим делом настоје да га регулишу у погледу садржине, да му нађу место у међународним изворима, да га разликују од других послова и, једном речи, да му омогуће несметано коришћење у пракси.

Европски правници, оптерећени традицијом и везом са римским правом, покушавају да уговор о чартеру вежу за неку опште прихваћену институцију континенталног права, а његову природу објасне прецизним упоређивањем са уговором о закупу ствари или специфичним уговорима о пружању услуга.

Разлике у схватању правне природе уговора о чартеру дошле су до изражаја још тридесетих година када је СИТЕЈА⁽¹⁰⁾ овластила Кољолоа (Cogliolo-a) да са својим колегама — теоретичарима припреми студију о овом питању и одреди место таквог уговора међу осталим познатим уго-

(9) Goethuis је тај термин први употребио 1932. године у чланку »Les contrats de charte et de louage des aéronefs« у Revue de droit international et de législation comparée, p. 687; примери савремене праксе: узорак уговора Charte-partie aérienne dite transair анонимног друштва Т.А.И. (Transports aériens intercontinentaux).

(10) СИТЕЈА (Comité international technique d'experts juridique aérien) била је основана на Првој међународној конференцији о приватном међународном праву у Паризу од 27. октобра до 6. новембра 1925. године. Цитеја је комитет стручњака који се до почетка другог светског рата редовно састајао и, између осталог, припремно нацрте четири конвенције и једног протокола из области ваздухопловног права.

ворима. Кољоло је одмах показао своје, не баш много широко разумевање за нови уговор, износећи следеће мишљење: „Кад постоји закуп једног дела ваздухоплова имамо уговор о транспорту. Али ако појединац закупи цео авион, рецимо за превоз злата или располаже авионом за своје потребе — било је мишљење Рипера (Rierp-t-a) — онда то није уговор о превозу“, Кољоло је за Риперов пример рекао да то онда мора бити „закуп totius rei“. Рисе је у тој првој дискусији изразио мишљење да нема принципа по коме би се одредило да ли је уговор о чартеру исто што и уговор о превозу или је то неки нови, дотада непознати уговор, а De Vos је сугерирао да се уговор о чартеру мора сматрати посебним, самосталним правним послом ⁽¹¹⁾.

У почетку је било више покушаја да се уговор о чартеру и уговор о транспорту изједначе на ширем плану ⁽¹²⁾. Gadius је у цитираном чланку 1932. године скренуо дискусију на још ужа питања, као што је правна природа појединих уговора о чартеру. Том приликом аутор је изнео схватања да је уговор о чартеру, у коме је власник ваздухоплова — закуподавац преузео обавезу да превезе чартерера, исто што и уговор о превозу.

Французи су, полазећи од својих законских формулација, почели теоријски да разрађују две врсте уговора о чартеру. Прва је »location« или обичан закуп ствари код уговора о чартеру без посаде, а друга »affrètement de l'aéronef« или закуп ствари и услуга код уговора о чартеру којим се од власника закупљује ваздухоплов са посадом ⁽¹³⁾. Слична решења нуди и италијанско законодавство. Француски пример није остао без ефекта, нарочито у земљама које су биле или су и даље под француским утицајем ⁽¹⁴⁾. Правни комитет Међународне организације цивилног ваздухопловства и сам је заинтересован за проучавање оваквог двојаког приступа закупу ваздухоплова и већ годинама има на свом дневном реду тачку »louage et l'affrètement des aéronefs«.

Разликовање две врсте уговора о чартеру у погледу његове правне природе требало би, по француској концепцији, да повлачи и различите обавезе странака из тих уговора. У поређењу уговора о чартеру какав по-

(11) Sundberg, оп. цит., р. 130.

(12) Le Goff, *Traité théorique et pratique de droit aérien*, Paris, 1934, р. 202: „Ако власник авиона води рачуна о управљању апаратом, то је обичан уговор о транспорту“. Такође: „Овај уговор (уговор о чартеру — М. Т.), је још очигледније него time charter у поморском праву уговор о транспорту, пошто су комерцијално и научничко управљање у рукама власника ваздухоплова“ — Tissot, *De la responsabilité en matière de navigation aérienne*, thèse, Paris, 1925, р. 151.

(13) P. Chauveau, оп. цит. 234.

(14) Нпр. алжирски закон о ваздушним услугама из 1964. године (Loi n. 64—166 relative aux services aériens) предвиђа »le contrat d'affrètement« и »le contrat de location« и различито их дефинише, али се права разлика не може схватити. Члан 45, став 1. каже: »Le contrat de l'affrètement је уговор на основу кога једно лице које располаже ваздухопловом — закуподавац, уступа другом лицу — закупцу коришћење целог капацитета или једног дела на ваздухоплову, уз накнаду, било за једно путовање или серију путовања, било за одређено време“. Међутим, члан 46, став 1. говори: »Le contrat de location је уговор на основу кога закуподавац посредством накнаде уступа другом лицу — закупцу коришћење целог капацитета ваздухоплова без посаде, било за једно путовање или серију путовања, било за известан број километара који ће се прећи, било за одређено време“. Дакле, код Алжираца је основна разлика у томе што се код обичног закупа ствари (авиона) не добија посада, односно што се закупљује цео ваздухоплов. Контрола лета и управљања посадом могу се посебно уговорити.

стоји у англо-саксонским земљама, и уговора о чартеру прихваћеног у другим крајевима света, заједничко би било само изнајмљивање авиона са посадом. То значи да први закуп ваздухоплова без посаде излази из опште концепције уговора о чартеру и не прелази границе обичног закупа ствари у грађанском праву. Као пример за ово наводи се закуп авиона ради излагања на ваздухопловној изложби, за шта није потребан никакав посебан закуп стручне посаде. Прави, пак, ваздухопловни закуп нема другу намену сем коришћења авиона за превоз путника и робе или вршење другог „ваздушног посла“ (пољопривреда, медицина, спорт итд.).

Ми смо већ изнели наше неслагање са оваквим сужавањем уговора о закупу у ваздухопловном праву. Сматрамо да ангажовање нове посаде код уговора о чартеру без посаде не мења статус тако закупљеног авиона и правно односа који из тога произилази, тако да се у крајњој линији, осим у погледу контроле и одговорности за радње посаде, два облика ваздухопловног закупа не разликују у погледу своје правне природе.

Слична дискусија вођена је и у англо-саксонском праву, иако је оно у целини лишено компликованог размишљања континенталног права. По оцини Sundberg-a, различити третмани који се у овом систему дају облицима уговора о чартеру имају само аналогију у ономе што се догађа у континенталном праву, али су у основи изграђени на другим критеријумима. Основно мерило за утврђивање правне природе уговора о чартеру је поседовање ваздухоплова. Ако власник који даје чартереру авион под закуп и даље има државину авиона, онда се у погледу правне природе таквог уговора ради о уговору о транспорту⁽¹⁵⁾. Ако се давањем авиона под закуп чартереру преда и државина ваздухоплова, онда се правно више не може говорити о уговору о транспорту, него о уговорном односу чија је правна природа слична природи уговора о закупу. Иако се и са овим схватањем не слажемо у потпуности, примећујемо да је објашњење правног карактера чартера знатно једноставније од оног у европском правном систему⁽¹⁶⁾.

5. — Постоје и други покушаји објашњења правне природе овог посла и то тако што се избегава разматрање директне везе овог уговора са уговором о закупу, као његовом правном основом, већ се чартер ставља у ширу групу сличних уговора којима се онда траже заједничке карактеристике. Таква је, на пример, теорија о „уговорима коришћења“ («utilisation») која групише послове којима је заједничка особина да једно лице — сопственик или неко други — користи ваздухоплов. Овако широк термин, пре свега, обухвата уговор о превозу, а затим, поред уговора о чартеру, уговор о послузи (давање авиона на коришћење без накнаде), »interchange agreement« и друге облике кооперације међу ваздухопловним ком-

(15) Облик уговора о чартеру који закључује ваздухопловна компанија PAN AMERICAN је у том погледу типичан. На штампаном обрасцу типског уговора, члан 1. гласи: „Компанија ће обезбедити један авион типа _____, заједно са одговарајућом овлашћеном посадом и предузети лет (даље назван „чартер-лет“) са поменутиим авионом, у време и под условима из уговора...“ — Pan american world airvais system, charter contract.

(16) Интересантно је мишљење изнето у књизи Shawcross and Beaumont on Air Law, by B. Keenan, A. Lester and P. Martin, Лондон, 1966, по коме је »bare hull charter agreement« (уговор о чартеру без посаде) у ствари уговор о закупу, али не авиона, него простора у њему.

панијама. (17) Тај свеопшти тип уговора у приватном ваздухопловном праву заступа већина италијанских аутора (нпр. — за Фераринија (Ferrari-*ni*-a) основни елемент тих уговора је „употреба“ ваздухоплова). Италијанска теорија је у том погледу под очигледним утицајем свог *Codice della navigazione*, који транспорт, закуп и чартер сврстава под заједнички наслов (*contratti di utilizzazione*) (18).

Други неки писци, опет, као Карту (*Cartou*) у Француској и Ескалада (*Escalada*) у Аргентини, настоје да сузе овај широки појам, још увек гајени илузије да је могуће објаснити правну природу појединих уговора њиховим сврставањем у заједничку групу (19). Ова двојица аутора из „уговора коришћења“ искључују уговор о превозу као правни посао који је подвргнут специјалним одредбама у домаћем и међународном праву (20). Ескалада налази да је основна карактеристика свих „уговора коришћења“ њихов „активни елемент“. (21) По њему, уговор коришћења постоји увек кад се једна од странака обавезе да оствари неку ваздухопловну активност авионом у туђој својини. Ова дефиниција би, по речима самога аутора, требало због своје ширине да се примени на све конкретне облике коришћења нечијег авиона, без обзира на основ по коме се тај авион држи, а нарочито на све варијанте француске и континенталне концепције уговора о чартеру. Из ове категорије би отпао само пример авиона који се закупљује за изложбу, док би сви остали облици чартера, без обзира на то да ли је авион закупљен са посадом или без посаде, били покривени новом дефиницијом. Поред „активног елемента“, чији је смисао у коришћењу ваздухоплова, Ескалада наводи и следеће карактеристике ових уговора: консенсуалност, билатералност, онерозност, комулативност и сукцесивност извршења. Циљ теорије је, између осталог, да се нађе заједнички облик за обичан закуп авиона као и за прави комплетни чартер. Аутор, међутим, на крају своје теорије долази на полазну позицију — на теорију француских аутора, јер закупљује: „Из овога се види да »*Louage d' aéronef*« одговара закупу ствари (*louage d'objet*)«, док »*affrètement*« представља врсту закупа дела, резултата рада (*louage d'ouvrage*). Ово је сасвим слично француском критеријуму разликовања »*obligation de resultat*«.

(17) Овом појму је близак и термин »*banalisation*«, који се овако објашњава: „Могућност једне ваздухопловне компаније међународног транспорта да на основу уговора или званичног овлашћења користи са посадом или без посаде ваздухоплов који је регистрован у другој држави и припада иностраној компанији“. То је дефиниција Припремног комитета за Конференцију о координацији у међународном саобраћају у Европи 1954. године у Страсбургу. — *Doc. 7676*, СЕАС, I, p. 16. Појам је близак институцији »*interchange of aircrafts*«, али је дужи од њега, јер у себи, поред таквог и других облика сарадње, садржи и чартер. Видети *J. Naveau*, *La banalisation des aéronefs*, *Revue générale de l'air*, 1968. p. 136—149.

(18) Чланови 376—456. и 936—964. Кодекса о пловидби из 1942. године.

(19) Јужна Америка, иако без велике ваздухопловне традиције, показује интерес за проблеме чартера. На међународном конгресу у Сао Паолу 1963. године разматрани су проблеми чартера, а на другом конгресу у Морони (Аргентина) 1964. године проблеми »*le contrat d'utilisation d'aéronef*«.

(20) Слично: *M. Folchi*, *La convencion de Guadalajara y los contratos de utilizacion de aeronaves*, *Il diritto aereo*, 1966, p. 30—47.

(21) *V. Escalada*, *A la recherche de quelques traits dominants pour caractériser le louage et l'affrètement des aéronefs*, *Revue générale de l'air*, 1966, p. 147.

Ми се не слажемо са оваквим методом истраживања правне природе уговора о чартеру. Стриктност европског права у погледу везивања елемената овог уговора за ужи или шири појам уговора о закупу, не може бити разлог да се сасвим напусти трагање за правном природом уговора о чартеру, и створи нова, шири концепција која сама по себи није неприхватљива, али у вези са нашом темом не објашњава ништа. Изложено схватање не даје одговор на питање шта је уговор о чартеру, јер се не опредељује за уговор о закупу, нити указује на самосталност његове правне природе. Покушај објашњења чартера преко ширих групација мислимо да није успешан, јер не представља никакав напредак у односу на почетну дилему, а да не говоримо о томе да би употребом таквог метода могле да се направе и друге шире категорије, у којима би уговор о чартеру такође могао да учествује (нпр., уговори о закупу покретних ствари, уговори код којих власник ваздухоплова није превозилац итд.), Критеријум о „активном елементу“ није довољно специфичан, јер дозвољава укључивање нових уговора у предвиђену групу, пошто у крајњој линији може бити примењен и на изузети пример са ваздухопловом закупљеним за изложбу (и излагање је врста коришћења). Друге особине уговора коришћења, као што су консенсуалност, билатералност, онерозност и слично, толико су опште и заједничке за десетине других уговора да такође не помажу много код одређивања правне природе, Што се тиче другог дела теорије око разлике између два уговора о закупу, према којој одређена страна увек задржава или добија статус корисника ваздухоплова, мислимо да пракса другачије говори, да то није лако одредиво и да, према томе, ово мора бити фактичко питање.

Иста се оцена може дати теоријама које правну природу уговора о чартеру траже у класификацијама као што су уговори о нередовном ваздушном превозу или уговори о транспорту по наруџбини. Ове две групе које смо поменули код појма уговора о чартеру скоро се у целини поклапају. Њихови основни критеријуми изгледају нешто ужи од критеријума употребљеног у претходној групи, али се и поводом њих намеће исти закључак.

Вредна је помена и теорија о уговору о чартеру као мешовитом уговору који је, у погледу своје правне природе, састављен од елемената уговора о закупу и елемената уговора о транспорту. ⁽²²⁾ Анализа правних односа поводом уговора о чартеру указује на ове елементе, али их ми не видимо у самом уговору о чартеру, него у току његовог извршења. Уговор о превозу је последица уговора о чартеру, а не исти или истовремени правни посао који би настао из једне сагласности воља.

Наше мишљење се разликује од неких теорија и због тога што смо се определили за ужи појам уговора о чартеру као сагласности воља странака о закупу ваздухоплова са посадом или без посаде, док други имају у виду шири појам уговора, у који стављају и сам транспорт на закупљеном авиону. Дакле, код тих мишљења се не прави разлика између уговора

⁽²²⁾ Ово је углавном немачка теорија. Видети: Hürzeler, Probleme des Chartervertrags nach Luftrecht, Zürich, 1948, s. 24; Abraham, das Recht der Luftfahrt, Köln, s. 267. и надаље; Stachelin, Der Chartervertrag in Einführungskurs ins Luftrecht, Zürich, 1959, s. 95; Reber, Beitrag zur Frage der Miet und Chartervertrage, Lausanne, 1957.

о чартеру и извршења уговора о чартеру, него се све заједно назива општим именом — уговор о чартеру.

Интересантан је и покушај Гронфорс-а да уговор о чартеру и уговор о транспорту објасни као варијанту уговора о куповини и продаји. За аутора је уговор о превозу куповина и продаја транспорта путника и робе, док је уговор о чартеру куповина и продаја покретног простора («*sale and purchase of moving space*») (23). Теорија је врло смела и, по нашем мишљењу, изван реалног домена у коме би се испитивала правна природа уговора о чартеру.

II. НОВИЈА СХВАТАЊА

1. — Од новијих схватања којима се објашњава правна природа уговора о чартеру, нашу пажњу привукла је теорија, звана «агенсу» и теорија швајцарског професора А. Швајкарда (*Schweickhardt-a*) (24). Швајкард полази од практичне концепције англо-саксонског права која за основу разликовања две врсте чартера има државину, али се не везује за класичну разлику него правни посао посматра с обзиром на транспорт који ће произићи из чартера. Практично, његова теорија види три врсте закупа, али се бави само трећом која је најкомплетнија. Пре свега, постоји обичан закуп, ако власник уступи авион без посаде, јер је у питању обична употреба ствари. Ако власник — закуподавац да авион и посаду која ће бити под пуном контролом и управљањем закупца, овај последњи има државину ваздухоплова и то је тзв. «*affrètement de location*». Такав правни посао је састављен из два правна посла: из закупа авиона («*location d'avion*») и пружања услуга («*fourniture de services*»), што би требало да значи потпуно уступање посаде коју ће закупца користити по свом нахођењу. У трећем случају, званом «*affrètement de transport*» такође се закупцу даје авион и посада, али закуподавац задржава везу са посадом и одговоран је за добар избор њених чланова.

Развијајући даље своју теорију, аутор се концентрише само на случај «*affrètement de transport*» који је, иначе, и најчешћи у животу. Код оваквог уговора није у питању обећање извршења транспорта као код уговора о превозу путника или робе. Основа посматраног правног посла је у ангажовању власника ваздухоплова-закуподавца да, у целини или делимично, пренесе на закупца закупљени авион и да му омогући да се оствари функција, намена ваздухоплова («*theorie de la force de production*»). Власник, дакле, за одређено време уступа потенцијалну могућност и способност ваздухоплова чији је резултат, у крајњој линији, транспорт путника или робе. Ова би теорија, по речима аутора, требало да објасни многа спорна питања код чартера и да обухвати специфичне облике уговора о чартеру. На пример, оваквим објашњењем се више не могу мешати уговор о пре-

(23) Gröfors, оп. цит., р. 60.

(24) О правној природи овог уговора видети: Dr A. Schweickhardt, *Le contrat d'affrètement de transport aérien dans une nouvelle perspective*, *Zeitschrift für Luftrecht und Weltraum — Rechtsfragen*, n. 1, 1964. и *Revue française de droit aérien*, 1965, p. 291—310.

возу и уговор о закупу (чартеру) ваздухоплова, јер су престације јасно одређене и разграничене (код првог уговора обавеза превоза, код другог — обавеза преноса могућности коришћења ваздухоплова). Овим схватањем се такође лако треба да објасни како закупац ваздухоплова може једнострано, без сагласности закуподавца, одредити број путника или квалитет робе на закупљеном авиону, јер такво одређивање улази у нормално коришћење могућности ваздухоплова. На исти начин се објашњава да закупац авиона користи авион било за себе и своје пријатеље, било за превоз других особа које ће му платити за услугу. Закупац врши своја права која су му пренета уговором и кад накнадно одређује пут, линију лета код »time charter-а« или кад авион користи у посебне сврхе (спорт, рекламирање, заправовање усева итд.).

Теорија Свајкарда је интересантна, јер своју суштину заснива на елементима и континенталног и англо-саксонског система. Она је због тога шири и прихватљивија, мада јој се може пребацити да није успела да избегне европску педантност класифицирања и везаност за посебне врсте уговора о закупу. С друге стране, Свајкард, као и већина других аутора, искључује из разматрања „уговор о голом чартеру без посаде“ (»charter bare hull agreement«), сврставајући га у уговоре о обичном закупу ствари. Избегавајући употребу речи „чартер“, писац се очигледно везао за француски систем у коме нема ни покушаја да се различити облици закупа ваздухоплова обухвате новим заједничким именом. Његовој теорији се, међутим, мора признати да је најубедљивије анализирао однос између власника ваздухоплова и закупца и да је суштину ове правне везе видела у транскацији преношења могућности искоришћавања авиона.

2. — Друга теорија »агенсу« настала је из практичних потреба међународних ваздушних превозилаца, учлањених у светско удружење ИАТА. Да би обезбедили примену међународних одредаба о уговору о транспорту и на уговор о чартеру, нарочито у делу који се тиче одговорности превозиоца, ваздухопловне компаније или путничке агенције склапају уговор о чартеру са власником ваздухоплова — закуподавцем, тако што се обавезују и у своје име и у име путника или пошиљаоца робе⁽²⁵⁾. На тај начин, наводно, власник ваздухоплова долази у директан правни однос са путницима и пошиљаоцима робе, што му је, иначе, без оваквог посредовања чартерера ускраћено, јер је уговор о транспорту између чартерера и путника или пошиљаоца робе за њега »res inter alios acta«. Улазећи преко заступништва у директну правну везу са путницима (пошиљаоцима робе), закуподавац авиона улази и у обавезе превозиоца, а то значи да у случају несреће или другог облика неизвршења и неуредног извршења уговора одговара као превозилац.

Из овакве практичне сналажљивости ваздухопловних компанија, а готову путничких агенција, којом се одговорност преваљује на власника

(25) Нпр., члан 18. типског уговора о чартеру холандске компаније КЛМ: „Овај уговор чартерер је закључно истовремено у своје име и за свој рачун и у име и за рачун подговорача (subcontractor), путника и власника или других странака које полажу право на пртљак и робу у транспорту на основу овог уговора. Чартерер гарантује и испуњење обавеза код уговорача путника, власника или других странака, према општим условима превоза КЛМ . . . “ — KLM Aircraft Charter Agreement.

ваздухоплова, родила се теорија »агенсу«, према којој правну природу уговора о чартеру представља установа заступништва. По овој концепцији се занемарује то да чартерер са власником авиона закључује уговор и у своје име, и теоријски се разматра само његова заступничка функција. Наводно успостављање директног правног односа између власника ваздухоплова и непосредних корисника авиона — путника и пошиљаоца робе, доводи до закључка да уговор о чартеру, у погледу своје правне природе није никакав самосталан уговор него врста заступништва која доводи до уговора о превозу. Другим речима, један трипартитни однос поводом чартера (власник ваздухоплова-чартерер-путник или пошиљалац робе) лако се претвара у двопартитни уговорни однос између власника авиона и путника или пошиљаоца робе.

По нашем мишљењу, теорија »агенсу« стоји на slabим ногама, чак и кад бисмо прихватили идеју да заступништво тражимо о основи уговора о чартеру. (Кад ово кажемо онда мислимо само на могућност чартерера да склапањем уговора о чартеру делује »alieno nomine«, а не и на поменућу уговорну праксу истовременог ангажовања »suo nomine« и »alieno nomine«, коју као неодрживу теоријски одбацују и присталице теорије »агенсу«). Најкраћа анализа правних односа из уговора о чартеру показује нам да у овом послу уопште нема заступништва, наравно, ако под овим подразумевамо исту ствар — да неко правно делује у име и за рачун другог лица ⁽²⁰⁾). Пuna примена установе заступништва значи стварање директног правног односа између заступаног и трећег лица и истовремено правно нестајање заступника или агента, односно његово ослобађање од главне обавезе према заступаном и непреузимање макаквих права и обавеза према трећем лицу. Код уговора о чартеру, међутим, то није случај, јер чартерер (закупац), делујући у име и за рачун путника и пошиљаоца робе, не испада из обавезе према власнику ваздухоплова, нити непосредно изазива права и обавезе на страни оних које, наводно, заступа. Обавеза плаћања закупљеног авиона власнику авиона не постаје обавеза путника или пошиљаоца робе, како би то излазило из заступништва, него постаје главни терет чартерера. Исто тако, право да се у одређеним приликама раскине уговор о чартеру није право заступаних путника и пошиљаоца робе, него чартерера, наводног заступника, што практично значи да заступани (путници и власници робе) и треће лице (власник ваздухоплова) уопште нису у уговорном односу, а да је теорија заступништва вештачка и неодржива.

Оваква конструкција би, површно посматрана, могла да води утиску да је уговор о чартеру у погледу своје правне природе уговор у корист трећег лица (чартерер ступа у уговорни однос са власником ваздухоплова али стипулише права из тог односа — превоз авионом — у корист путника или пошиљаоца робе као бенефицијара). Претпоставка је, међутим, без правне основе код уговора о чартеру, јер захтева да стипулација у корист трећег лица буде равна оној која се дугује ономе који је уговара, што би

(20) J. Clarise, *De la représentation*, Lille, 1949, p. 178; Popesco — Ramniceano, *La représentation dans les actes juridiques en droit comparé*, Paris, 1927, p. 13.

значило да путници поштиљаоци робе добију све оно што, иначе, треба да припадне чартереру. У конкретном уговору, пак, чартерер увек добија авион на располагање по основи закупа, а трећа лица индивидуални превоз или транспорт робе на основу уговора о превозу.

III. УГОВОР »SUI GENERIS«

Шта се на крају може рећи о правној природи уговора о чартереру, за коју се теорију треба везати? Наше је мишљење пре свега, да је треба дистанцирати од уговора о превозу. Уговор о чартереру се не може објаснити изједначавањем са овим уговором, јер се њихова суштина у основи разликује. Уговор о превозу који се, на изглед, често временски поклапа са уговором о чартереру, само је последица и резултат остварења уговора о чартереру⁽²⁷⁾. Већ је речено да, по нашем схватању, уговор о чартереру представља сагласност воља странака о закупу ваздухоплова и његовом коришћењу на одређено време, а да је чартер остварење тог уговора, у које улазе стављање ваздухоплова на располагање, закључење уговора о превозу, коришћење ваздухоплова, односно сам превоз итд. Једино би, можда, чартер за личне потребе могао да се изједначи са превозом, односно да се више не разматра код уговора о чартереру него код уговора о ванредном превозу, док се код осталих случајева чартера, без обзира на њихову комплексност или терминологију, та два уговора теоријски морају разликовати. Забунa око разликовања два уговора често је резултат непрецизности која влада у уговорној пракси. Тако, није редак случај да велике ваздухопловне компаније у својим формуларима за уговоре о чартереру употребљавају реч „превозилац“ уместо „власник ваздухоплова“ или „закуподавац“. Друге, опет, на чартер примењују своје опште услове о превозу, уз извесне промене, бар у погледу имена странака, а некад и без икаквих измена⁽²⁸⁾. И само Међународно удружење ваздушних превозилаца ИАТА укључило је клаузуле о чартереру у услове ваздушног превоза, пет година после доношења специјалне резолуције о чартереру.

Два уговора се разликују по свом предмету, јер је предмет уговора о транспорту сам превоз путника или робе, који дугује главни дужник-превозилац, док се код уговора о чартереру, уместо непосредног превоза, по основи закупа, преноси могућност коришћења ваздухоплова, односно организовања транспорта. Детаљни преглед права и обавеза странака из угово-

(27) Исти проблем разликовања ова два уговора поставља се у поморском праву. У Француској је, на пример, то питање дефинитивно скинуто са дневног реда тек 1966. године доношењем закона у области поморског права, који та два посла разграничава. О овоме видети: М. S. Depitre et C. Legendre, *Le nouvelle législation sur les contrats d'affrètement et de transport maritimes et le droit international privé*, *Journal du droit international*, 1966, p. 599.

(28) Нпр., формулар уговора о чартереру британске компаније БЕА, на полеђини има наслов „Услови превоза примењиви на специјални уговор о чартереру“, а у члану 4. овакву одредбу: „Изразе „путник“, „поштиљалац“ и „прималац“, наведене у Општим условима треба схватити тако да се односе на чартерера и сва остала лица која се возе таквим ваздухопловом, као и на сва друга лица у датом транспорту која имају право или интерес за робу на авиону“.

ра о чартеру показује да је његова садржина оригинална и да се елементи транспорта појављују тек у другој фази код извршења посла. Уговором о транспорту се никако не могу објаснити права чартерера, рецимо, да употребимо пример из претходне теорије, његово право да слободно располаже закупљеним простором, или једнострано одређује квантитет и врсту робе која се може превозити. Такво понашање закупца није својствено путнику или пошињаоцу робе као странци из уговора о превозу и произилази из особености уговора о чартеру.

С друге стране, разликовање уговора о чартеру од уговора о превозу не значи да се по сваку цену тражи оригиналност правне природе уговора о чартеру. Природа уговора о чартеру се не може објаснити заобилажењем његове блиске везе са уговором о закупу. Закуп ствари као коришћење туђе ствари на основу уговора, уз накнаду, јесте прави основ чартера из кога се ова институција развила и осамосталила. Самосталност се, међутим, не може пронаћи у његовој правној природи, јер се више манифестује економски, у погледу врсте ствари и специфичне области на коју се закуп односи, као и у погледу конкретне садржине правних односа. У том смислу, генерално посматране, француске теорије о «*affrètement-и*» су прихватљиве јер покушавају да правну суштину коришћења туђег ваздухоплова на основу сагласности воља и уз накнаду, објасне јединим могућим начином — уговором о закупу. Слабост тих теорија јесте, по нашем мишљењу, једино у томе, што уговор о закупу и коришћењу ваздухоплова не посматрају као целину, која се са свим облицима може објаснити уговором о закупу. Везивање за обичан или квалификован закуп у континенталним теоријама има као последицу искључење коришћења туђег ваздухоплова без посаде из целине уговора о чартеру. Ми смо изнели наше мишљење да »*bare hull charter agreement*«, којим власник ваздухоплова чартереру (закупцу) даје на коришћење ваздухоплов без посаде, не одудара од општег појма уговора о чартеру, јер није без елемената уговора о закупу. Не видимо потребу да се један пракси веома погодан облик уговора искључи из класификације, кад има основне карактеристике, својствене сваком другом уговору о чартеру (закуп ваздухоплова и нередовност лета).

Дакле, у погледу правне природе уговора о чартеру, ми прихватимо да је то у основи увек уговор о закупу, примењен у области ваздухопловног права. Таква оцена је по својој ширини ближа англо-саксонском него континенталном схватању. С друге стране, изгледа нам прихватљивији термин „уговор о чартеру“ од било ког другог термина, јер својом ширином обухвата све облике уговора укључујући и »*bare hull charter agreement*«, што, на пример, није случај са француским називима.

Уговор о чартеру је једнак уговору о закупу само у погледу правне природе. Временом се уговор о чартеру осамосталио и стекао низ специфичности због којих заслужује да носи посебно име. Уз те специфичности дошле су и правне разлике, као што су различити правни извори, другачија одговорност странака, уобичајене клаузуле, сам однос власник ваздухо-

(20) Sundberg, оп. цит. 141; A. Schweickhardt, оп. цит. р. 298.

плова-чартерер итд. Уосталом, тај процес осамостаљивања није непознат у грађанском праву (нпр., уговор о транспорту се одвијао из уговора о делу, уговор о трговинском заступништву и уговор о комисиону из уговора о мандату, многи данашњи уговори из заједничког уговора у прошлости — *locatio-conductio* итд.), а видели смо га у малом и код односа између поморског и ваздухопловног чартера.

На крају, поставља се питање уз које би уговоре требало класификовати уговор о чартеру. Нама је најближе схватање да га треба оставити посебно, јер се, осим у погледу правне природе, својим особинама, па и конкретним обавезама и правима странака, више не наслања на уговор о закупу. Свако укључивање у одређену групу уговора или везивање за посебне уговоре, било би вештачко и у знатној мери би значило запостављање специфичности овог посла. Прихватамо мишљења аутора који уговор о чартеру дају статус »*sui generis*«⁽²⁹⁾, иако смо свесни да се оваквом резонувању може приговорити да је најлакши излаз из ситуације у којој се не може наћи право место уговору.

Др Миодраг Трајковић

РЕЗИЈОМЕ

Природа чартер-договоров в ваздушном праве

Автор подвергает рассмотрению правовую природу чартер-договоров в воздушном праве, анализируя правоотношения и разбирая все виды указанных договоров. Вся проблема рассматривается с точки зрения двух мировых правовых систем — континентальной, исходящей в данной области из традиций римского права, и англо-саксонской — которую характеризует практический подход, без больших претензий в определении правовой природы и классификации договоров. Автор полемизирует с сложной концепцией французского права о чартер-договорах фрахтования самолетов без экипажа, как договорах имущественного найма и подряда (*»affretement«*). Точно также отводятся попытки объяснить в теории правовую природу таких сделок ссылкой на договоры пользования (*»utilisation«*), на договоры внепланских перевозок и смешанные договоры, встречающиеся в итальянском, французском и в правах некоторых стран Южной Америки.

Особое внимание привлекают новейшие понятия, так называемая теория Швейцхардта о *»affretement de transport«* и практическая концепция авиакомпаний *»Аgency«*. Не соглашаясь с указанным видом толкования правовой природы чартер-договоров в воздушных перевозках, автор настаивает на их связи с классическими договорами найма, лежащими в основе каждого вида чартер-перевозки. Чартер-договор тождественен договору найма лишь по своей правовой природе, в отношении же сторон и их прав и обязанностей между ними существует различие. Что же касается классификации новой сделки, специфичность ее содержания дает основание трактовать ее как договор *»sui generis«*.

SUMMARY

The Nature of the Charter Contracts in the Aviation Law

The author tries to determine the legal nature of the charter contract in the aviation law by analyzing the legal relations and by examining all the forms of this contract. The entire problem is considered from the standpoint of two world legal systems — the continental which is, in this field, linked with the traditions of the Roman Law, and the Anglo-Saxon one, characterized by a practical approach, without great pretension to the legal nature and classification of agreements. The author is discussing the complex conception of the French Law regulating charter contracts of crewless planes as a contract on the lease of things and services («*affrètement*»). The attempts to explain the legal nature of this business in the theory through the contract on «*utilization*», contract on irregular transport and the mixed contracts that are found in the Italian, French and some South-American legal systems, are also rejected.

The latest conceptions attract a special attention, i. e. the so-called Schweickhardt's theory of «*affrètement de transport*» and the practical conception of the air company «*Agency*». The author does not accept either this method of explaining the legal nature of the charter contract, but insists on its connexion with the classical lease contract, that is the basis of each form of the charter transport. The charter contract is equal to the lease contract only in the domain of the legal nature, while the two bargains differ as to the parties and other rights and obligations. As regards the classification of the new bargain, the specificities of its content indicate that it should be treated as a «*sui generis*» contract.

RÉSUMÉ

La nature du contrat relatif au charter dans le droit aérien

L'auteur a essayé de déterminer la nature juridique du contrat relatif au charter dans le droit aérien par l'analyse des rapports juridiques et par l'examen de toutes les formes de ce contrat. Tout le problème est considéré du point de vue des deux systèmes juridiques mondiaux — le système continental, qui se rattache dans ce domaine à la tradition du droit romain, et le système anglo-saxon, qui est caractérisé par les approches pratiques, sans avoir la prétention d'établir la nature juridique et la classification des contrats. L'auteur polémise avec la conception complexe du droit français sur le contrat relatif au charter de l'aéronef sans équipage, en tant que contrat de location et le contrat relatif au charter de l'aéronef avec équipage, en tant que contrat d'affrètement. De même les tentatives ont été réfutées qui avaient pour but d'expliquer la nature juridique de cet acte dans la théorie par le contrat d'utilisation, le contrat sur le transport irrégulier et le contrat mixte, que l'on rencontre dans les droit italien et français et dans certains droits des pays de l'Amérique du Sud.

Les conceptions récentes attirent tout particulièrement l'attention, telles que la théorie dite de Schweickhardt sur l'affrètement de transport et la

construction pratique des compagnies aériennes »Agency«. En écartant, de même, un tel procédé de l'explication de la nature juridique du contrat relatif au charter dans l'aéronautique, l'auteur insiste sur son attache avec le contrat classique de location, qui se trouve à la base de chaque forme de charter — de transport. Le contrat relatif au charter est identique au contrat de location seulement dans le domaine de la nature juridique, tandis que ces deux actes diffèrent au sujet des parties et de leurs droits et devoirs. En ce qui concerne la classification du nouvel acte, les spécificités de son contenu signalent qu'il faut le traiter comme un contrat »sui generis«.

КРИВИЦА И ПРАВО ИСКЉУЧИВО КРИВОГ СУПРУГА ДА ТРАЖИ РАЗВОД БРАКА

Све је мањи број судских одлука у којима се може наћи да је брак разведен кривицом једног брачног друга или обостраном кривицом.

Тако од 1764. правоснажно разведена брака у београдском Окружном суду у 1967. години разведено је кривицом мужа 167 или 9%, кривицом жене 55 и 3%, а обостраном кривицом 27 или 1,64%. Укупно је разведено кривицом мужа, жене и обостраном кривицом 249 или око 14%.

Чиме се може тумачити ова појава? Када већ дође до поремећаја брачних односа, брачни другови све више увиђају да је најбољи начин да се разведу, не износећи све оне чињенице које су условиле неподношљивост заједничког живота. Развод брака у оним случајевима када су брачни другови увидели да услед својих психо-физиолошких конституција које су међу њима различите не могу даље да живе, за шта они нису криви, представља савременије схватање о браку. У садашњим условима, када слобода личности у нашем друштву доживљава све већу афирмацију, брачни другови, када увиде да даље не могу да живе у браку, изузев да остану у таквој брачној заједници која спутава слободу личности сталним конфликтним ситуацијама, разилазе се на културан начин.

Међутим, у неким случајевима судска пракса познаје, осим постојања овог релативног узрока, и постојање апсолутних узрока за развод брака као што су: прељуба, неоправдано напуштање, осуђиваност због кривичног дела и др., а који су утврђени у току извођења доказа, па брачни другови одустају од захтева да се брак разведе кривицом, иако су претходно утврђени апсолутни узроци за развод брака који су условили поремећај брачних односа.

У неким, пак, случајевима, иако постоје апсолутни узроци за развод брака, брачни друг који подноси тужбу уопште их не помиње, што је најчешће случај са прељубом, тако да и то условљава мали проценат развода кривицом.

Члан 53, став 2. ОЗБ предвиђа: „ако је поремећај брачних односа настао искључивом кривицом једног супруга, право на тражење развода брака припада само другој страни.”

Упоредно-правним погледом на овај проблем долазимо до занимљивих запажања. Тако, од права источно-европских држава, чехословачко, совјетско и источно-немачко не предвиђају уопште кривицу за развод брака.

Једино пољски Закон о породици у § 56, став 3. предвиђа: „Развод није допуштен ни онда, ако га тражи брачни друг на чијој је страни искључиво кривица за поремећај брачних односа, осим ако се други брачни друг сагласи са разводом, или ако се одбијање његове сагласности са разводом у датим околностима противи нормама друштвеног живота.“

Пољски закон, дакле, не заузима субјективни критеријум који би био правно релевантан као предуслов за недопуштеност раскида брачне заједнице, ако то тражи искључиво криви супруг, као што то чини наш закон, већ допушта развод само ако се одбијање његове сагласности са разводом у датим околностима противи нормама друштвеног живота.

Иако је оваква формулација доста непрецизна, ипак се може закључити да ће бити дозвољен развод, ако нема никакве сврхе одржавање таквих брачних заједница које постоје само на папиру, без обзира да ли развод брака тражи и искључиво криви супруг.

Сва западно-европска законодавства предвиђају кривицу и у случају да кривица за развод брака пада искључиво на једног од брачних другова, а право на тужбу за развод брака дају само брачном другом који није крив.

За разлику од нашег ОЗБ у западно-европским законодавствима налазимо на одредбе које говоре о „искључиво кривом“, „претежно кривом“ и „очигледно кривом“ (чл. 52. Законика СР Немачке), при чему се искључиво кривом, претежно кривом или очигледно кривом не дозвољава развод, ако се томе противи друга страна.

Наш Закон о браку не прави разлику у погледу степена кривице, већ само као што је то истакнуто, предвиђа категорију *искључиве* кривице.

Животна стварност је у примени одредаба става 2, члана 53. ОЗБ, којом се искључује право кривог супруга на тражење развода брака, наметнула велике дилеме.

Шта урадити са оним браковима који дуги низ година *фактично* не постоје, а још увек *правно*, дакле као „мртви бракови“ постоје? Шта урадити у оним случајевима када је брачна заједница из које нема деце *фактично* раскинута, а после кратког времена искључиво криви супруг је зазновао ванбрачну заједницу из које има једно или више деце?

Судска пракса, без обзира на поменућу одредбу, стоји на становишту да нема места одржавању таквих брачних заједница које постоје само на папиру и дозвољава развод брака и у оним случајевима када то тражи и искључиво криви супруг.

„Због дуго одвојеног живота у коме ниједан од брачних другова није ни покушао да успостави брачну заједницу, брак се може развести и по тужби оног брачног друга који је крив за поремећај брачних односа. (Врховни суд Југославије Рев. 2496/64).

О постојању поремећаја брачних односа који чине даљи заједнички живот неподношљивим, па и о искључивој кривници за поремећај, суди се и на основу стања односа брачних другова у време када се одлучује о захтеву за развода брака. То значи да могу бити оцењени као узрок поремећаја односа и други фактори, а не само они, који су довели до поремећаја у време раскида брачне заједнице. Такав фактор може бити и дугогодишњи одвојени живот. Наиме, животну искуство показује, да дугогодишњи одвојени живот раније настали поремећај продубљује, да такав одвојени живот све више удаљује брачне другове, да код брачних другова све више слабе осећања и потребе вршења оних узајамних права и обавеза које чине садржину брака. Ако услед таквог дејства одвојеног живота произилази да је заједнички живот постао неподношљив за било којег друга, онда одвојени живот представља одлучујући узрок поремећаја брачних односа и то узрок објективне природе и без обзира на мотиве одржавања таквог стања од било којег брачног друга. У таквом случају пошто је у питању узрок поремећаја објективне природе не може се више постављати питање *искључиве* кривице као сметње да се брак разведе, по тражењу оног брачног друга који је иначе био искључиво крив за раније настали поремећај брачних односа.

(В. С. Србије у Београду Гж. 4370/66).

На овај начин стављени су на пробу нама добро познати правни принципи: *Ius est ars boni et aequi* (Ulpianus — D. 1, 1, 1, 1,) — Право је наука о добром и правичном; *Nemo auditur propriam turpitudinem allegans*. (Sec. C. J. 2, 4, 36) — Не треба слушати оног који се позива на своју срамоту. Како, дакле, полазећи од ових принципа који су надахнути пре свега хуманизмом, усвојити тужбени захтев оном супругу за којег се утврди да је он искључиво крив за поремећај брачних односа? Много пута су судије стављене пред дилему између емотивних преживљавања у вези са положајем слабијег брачног партнера, односно пониженог и увређеног, па ипак и поред тога доносе одлуке о разводу, иако је утврђено да развода тражи искључиво криви супруг, што је у ствари противзаконито, јер то члан 53, став 2. ОЗБ не допушта.

Брак је уговор између двају лица супротног пола. Међутим, то није обичан уговор који има за предмет какву ствар имовинске вредности, већ је то уговор *sui generis*. Ступајући у брак, брачни другови улазе са циљем да у њему живе до краја живота, да један другом буду верни (полно и морално) да се узајамно помажу и сл., а ако тога нема, кажемо да су брачни односи поремећени.

Сасвим је разумљиво да је потребно утврдити ко је крив што је дошло до поремећаја брачних односа, ако то тражи невина страна која се противи разводу брака. Кривица би требало и даље да остане као институт у нашем брачном праву, с тим што би требало и она да доживи свој преображај у смислу прилагођивања животним потребама.

Појам кривице је опште прихваћен у друштвеној средини и било би нехумано, а с друге стране не би водило учвршћењу брака, ако би иста била одбачена, јер само жигосање кривог брачног друга на одређен начин га кажњава и даје задовољење невином брачном другом, а нарочито оном, који је са пуно идеала и без икакве рачунице ступио у брачну заједницу. У том смислу кривица као институт доводи до учвршћења брака.

Проблем би, дакле, био у томе, како осавременити овај институт постојећом стварношћу.

Када је реч о кривници и праву кривог супруга на тражење развода брака, судска пракса стоји на становишту, да дуг одвојени живот условљава поремећај брачних односа у тој мери, да је нецелисходно одржавање брачне заједнице.

Међутим, иако се стоји на оваквом становишту, ипак се дуг одвојени живот не узима као узрок сам за себе који доводи до поремећаја брачних односа, већ друге чињенице и околности које су допринеле да дође до одвојеног живота.

За доношење правилне одлуке у бракоразводним споровима није одлучна само чињеница да брачни другови пет година не живе у брачној заједници, већ су одлучне и друге чињенице и околности које су довеле до тога, да тужилац остави небринућу жену са малолетном децом и да се брачна заједница више не успостави за све то време.

(Врховни суд Србије у Београду Гж. 4029/66).

Овакво становиште је правилно, јер дуг одвојени живот треба узети само као *фактичко питање* и ценити га у склопу са осталим чињеницама и околностима, при чему треба посебно и без изузетака узимати у обзир чињеницу да ли у брачној заједници има деце или нема.

Познати су проблеми условљени одласком великог броја наших грађана на рад у иностранство. Велики број развода је условљен овом чињеницом. Поставља се питање да ли дуг одвојени живот, посебно када се један брачни друг налази на раду у иностранству, може послужити као разлог за развод брака, ако је до истог дошло кривицом брачног друга који се на њега позива.

По овом питању судска пракса заузима следећи став:

Дуго одвојени живот брачних другова до кога је дошло споразумом ради одређеног циља (тужилац је пошао у иностранство на рад у споразуму са туженом ради стицања средстава за живот своје породице), па је тужилац под таквим околностима и условима одржавао сталну везу са туженом као својим брачним другом дописивањем и слањем потребних средстава за живот, — сам по себи не представља разлог за развод брака, нити је због тога искључива кривица тужиоца за поремећај брачних односа изгубила карактер искључивости.

(Врховни суд Србије у Београду Гж. 2724/67).

Ако би се стало на становиште да искључиво крив супруг не би ниуком случају и ни под каквим условима имао право да тражи развод брака, онда би се у том случају на изванредан начин приближили схватању о нераскидивости брачне заједнице.

Међутим, одбацивање искључиве кривице као института у брачном праву, које је прихваћено од друштвене средине као идеја *правичности*, довело би до слабљења брачне заједнице, јер би искључиво кривом супру-

гу дозволили да од својих скривљених радњи не само не повуче никакву последицу, као што је осуда средине која га окружује и сл. него би чак извукао и корист.

У пракси се дешавало, и то не у малом броју случајева, да увређени супрузи, иако и сами увиђају да нема места одржавању брачне заједнице, иако и сами не желе даље да живе са искључиво кривим супругом за поремећај брачних односа, они му то узвраћају на тај начин што се противе разводу, позивајући се на одредбе става 2, члана 53. ОЗБ. Поступак се на тај начин одуговлачи, јер се изводи велики број доказа у циљу утврђивања кривице, саслушавањем великог броја сведока и сл., па тек када на овај начин узврате искључиво кривом супругу, онда пристају на развод брака без утврђивања кривице.

Занимљива је одредба коју у вези са овим предвиђа немачки Законик (од 11. 8. 1961) у члану 48 став 2:

Ако је брачни друг који тражи развод брака искључиво или претежно крив за раскид брака, брак се не може развести уколико се томе противи други брачни друг, сем ако се не покаже да код овог последњег не постоји спремност за очување брака.

По овој одредби дакле, и искључиво криви или претежно криви супруг могао би се развести, ако се не покаже да код брачног друга који се због овога противи разводу не постоји *спремност* за очување брака.

Можда би слична одредба могла да нађе своје место у будућем закону о породици.

Дуго одвојени живот се у судској пракси већ одавно узима у обзир при одлучивању, и када развод брака тражи искључиво криви супруг. У преднарту Законика о породици предвиђа се ова чињеница као *посебан* узрок за развод брака.

Ако би се дуго одвојени живот прихватио као посебан узрок за развод брака, то би било исто што и растава од стола и постеље која је новим Законом укинута. Онда тек, искључиво криви супруг не би морао да размишља о својим поступцима, већ би се једноставно могао да пресели у други стан и да чека један одређени период времена, после чега би аутоматски тражио и добио развод брака.

Према томе, поставља се питање, да ли има места у Закону да дуго одвојени живот нађе своје посебно место као посебан узрок.

Дуго одвојени живот не доводи до поремећаја брачних односа, него су претходно други узроци довели до тога, а дуго одвојени живот је последица тих узрока.

Одвојени живот брачних другова предвиђају као узрок за развод брака, од европских законодавстава, Исланд и Шведска, али само у случајевима када суд изрекне раставу од стола и постеље, па ако по протеку од године дана нису успоставили поново брачну заједницу, сваки брачни друг може тражити развод брака.

Према томе, када је реч о кривици и праву искључиво кривог супруга да тражи развод брака, и дуго одвојеном животу, а полазећи од изло-

женог, у будућем Законику о породици би се ова питања могла регулисати на тај начин, што би у члану 53, став 2. друга реченица у контексту гласила:

„Ако је поремећај брачних односа настао искључиво кривицом једног супруга, право на тражење развода брака припада само другој страни, сем ако се не покаже да код овог последњег не постоји спремност за очување брака или када због дуго одвојеног живота, нарочито у случајевима када нема деце брачна заједница изгуби своју сврху”.

Блажа Марковић

Hahlo, H. R.: THE SOUTH AFRICAN LAW OF HUSBAND AND WIFE. With and Appendix on Jurisdiction and Conflict of Laws by Professor Ellison Kahn. Third Edition. — Juta and Co., Limited, Cape Town, — Wynberg—Johannesburg, 1969, p. XC+745, 8°. Право других земаља може се пратити и користити на више начина, упоређујући са другим правним системима и, врло често, обогаћујући теорију и законодавство новим решењима која су већ прихваћена и која су показала своје добре стране. Међутим, постоје и земље за које не постоји директан правни интерес, јер су институције сувише далеко од наших правних схватања, али су занимљиве због саме структуре стварања права и различитих утицаја. Јужноафричка Унија је једна од тих земаља где су се различити утицаји укрштали, преплитали с обичајним правом домородаца и стварали нове облике права, посебно занимљиве у области породичног права.

Обимна студија др Х. Р. Хала „Јужноафричко право мужа и жене“ пружа нам могућност детаљног упознавања са историјатом, стварањем и правним регулисањем међусобних односа супруга пре, за време трајања и после престанка брака.

Књига је подељена на седам делова: I Увод; II *Закључење брака*; III *Законске последице закључења брака*; IV *Уговори склопљени пре брака*; V *Престанак и прекид брака*; VI *Поништење брака* и VII *Разно*. Посебан део књиге је додаток о судској надлежности у Међународном приватном праву, који је саставио Елисон Кан (Ellison Kahn), који употпуњава ову студију.

Увод садржи историјски преглед и упоредноправну анализу појмова везаних за односе мушкарца и жене, нарочито обраћајући пажњу на земље које су утицале на формирање законодавства на територији Јужне Африке и то Холандију и Енглеску, које су имале потпуно различит правни систем. Док је Холандија градила своје правне институције на далеком Римском праву, енглески Common-law систем је стварао нов начин регулисања правних односа у колонијама простране Британске империје, покушавајући да се стопи са обичајним правом племена домородаца и, као најбројнијем и најутицајнијем, Банту-племеном.

Посебан проблем брачног права представља забрана склапања брака између белих са обојеним и домороцима, која је установљена после стварања Јужноафричке Уније, док раније није постојала разлика између раса. Обичајно право, и у овој области, игра значајну улогу међу племенима, где је нарочито важно Банту, као најбројније и племе које је одржало своје обичаје.

Законити брак је заједница једног мушкарца и једне жене склопљен пред надлежним органом. Међутим, у Јужноафричкој Унији се признаје као законит и полигами брак Хинду или Банту племена. Брак по правилу престаје смрћу или раскидом који мора бити под одређеним условима.

Закључење брака мора бити обављено у одређеној форми која зависи од статуса лица која ступају у брак.

Обећање брака се може поништити уколико је до њега дошло због заблуде, принуде, застрашивања или лажног представљања, или неког другог разлога. Уколико је дошло до трошкова због обећања брака, оштећено лице може тражити накнаду штете.

Апсолутне брачне сметње јесу: постојећи брак, болест и малолетство, док су релативне сметње: исти пол, белци и не-белци и лица у сродству до одређеног степена (крвно сродство, тазбина, усвојење) и специјални случајеви лица чија је ранији брак престао због болести, и забрана брака између чувара и затвореника.

Склапање брака се обавља пред надлежним лицем у одређеној форми, пошто су испуњене претходне формалности усменог или писменог оглашавања или добијањем специјалне дозволе. Сагласност лица која ступају у брак је неопходна, тако да у случају када она није дата потпуно свесно, може довести до поништења брака и то у случајевима лудила, опijenости алкохолом и дрогама, или принуде и заблуде.

Малолетници — мушкарци до 18 и девојке до 16 година могу склопити брак само са специјалном дозволом министра унутрашњих послова, која се даје после сагласности родитеља, староца или судије, и надлежно лице треба да одбије да склопи брак уколико не постоји дозвола. Ступањем у брак малолетници постају пунолетни.

Правне последице брака се односе на личност супруга и оне се не могу мењати њиховом вољом, и на имовину супруга, а ове се могу мењати.

Брак представља „физичку, моралну и духовну заједницу живота“, *consortium omnis vitae*. У овој заједници муж је глава породице и дужан је да издржава своју жену, док се жена стара о заједничком домаћинству и овашћена је да преузме све послове који су неопходни за нормалан живот.

Деца рођена у браку уживају потпуну заштиту и родитељи су дужни да се о њима старају и да их издржавају. Деца рођена пре брака, а позаконена каснијим браком родитеља, аутоматски су и под родитељским старањем оца, док се о ванбрачној деци жене само она стара и ако касније закључи брак.

Поклони између супруга су законом забрањени не само због заштите трећих лица већ и због заштите самих супруга. Ова забрана не обухвата поклоне мање вредности који „не могу дародавца осиромашити и дарованог обогатити“, поклоне учињене пре брака, *mortis causa* и *divortii causa*, намештај за домаћинство и поклоне за рођендан или друге годишњице и празнике. Уговор о поклону неће производити правно дејство ако је законом забрањен, односно неће се извршити пренос власништва. Трећа лица, која су заинтересована, могу, такође, обарати правоваљаност овог уговора ради заштите својих права.

Супруг, као глава породице, има посебна овлашћења, која се могу односити на жену као личност и на њену имовину. Предбрачним уговором се могу ова овлашћења ограничити или искључити. Међутим, ова овлашћења нису апсолутна и ограничавају се уколико је реч о женином здрављу или личном интегритету који би био нарушен вољом мужа, тако да се женина пословна неспособност нарочито изражава у немогућности да — без мужевљеве сагласности — склопи послове који би теретили заједницу или мужа. Жена је заштићена од злоупотреба мужевљевих овлашћења и то нарочито у случајевима лошег и неисправног мужевљевог понашања. Правни послови жене су пуноважни у случајевима када је мужевљева власт искључена због болести и одсутности, када се односе на њену посебну имовину или трговину, када су корисни за заједницу и када су неопходни за вођење заједничког домаћинства. Међутим, све то представља изузетак који треба доказивати, док је генерална претпоставка да је удата жена пословно неспособна.

Законски брачни режим је заједница потраживања и дуговања, и односи се на сву имовину стечену у току брака, без обзира на начин стицања, односно начин отуђења. Једини изузетак је лична имовина и дугови

пре брака, који на основу предбрачног уговора остају и даље посебна имовина.

Престанак заједничке имовине настаје престанком брака, смрћу, разводом или поништењем, или судском одлуком о »*Voedelscheidung*«, која има исте последице, једино што ступа на снагу правоснажношћу одлуке. Приликом поделе имовине строго се води рачуна о правима и обавезама насталим пре и после закључења брака. Међутим, заједница се не мора делити у наведеним случајевима ако је то предвидено предбрачним уговором, вољом супруга, или вољом преживелог супруга.

Предбрачни уговори се склапају између лица која намеравају да ступе у брак, и ступају на снагу тренутком склапања брака. Ови уговори могу искључити законску заједницу имовине и прихода и мужевљеву власт, могу да регулишу споразуме било између супруга или између њих и трећих лица, или да предвиде начин наслеђивања, било између супруга, или супруга и трећих лица. Пошто су уговори између брачних другова забрањени, предбрачни уговори су доста чести, са изузетком уговора о наслеђивању који је застарео.

Посебна форма није предвиђена за предбрачне уговоре, једино се мора поштовати форма која је предвиђена за одговарајуће уговоре других лица. Уколико ове уговоре склапају малолетна лица, мора се са њима сагласити законски старалац и оверити их надлежни бележник. Предбрачни уговор мора да садржи све главне елементе, и најчешће се склапа када будући брачни другови желе да избегну законски режим заједничке имовине, и у случајевима ранијег стечаја једнога од њих. Приликом интерпретације предбрачног уговора, надлежан је суд који је надлежан и за остале уговоре ове врсте.

Полисе животног осигурања могу, такође, представљати предмет предбрачног уговора.

Раније законодавство је имало посебан имовински брачни режим за Натал и Родезију, који се у неким својим детаљима разликовао од осталих области Јужне Африке, али је *General Law Amendment Act, No 50* од 22. јуна 1956. изједначио законске прописе у овој области.

Престанак и прекид брака имају своје правне и имовинске последице не само за брачне другове и децу већ и за трећа лица.

Природан престанак брака наступа смрћу једног од брачних другова и законодавство се труди да преживелом брачном другу обезбеди извесна материјална права. Уколико је преживели супруг муж, он и даље врши своју дужност староца малолетне деце, а ако је преживели супруг жена, она ће бити природни старалац деце сама или заједно са староцем којег је муж одредио пресмрти и то на основу (*Children's Act-a*) из 1960. године. Без обзира на одредбе тестаментa, жена, после смрти свога мужа, има права на издржавање.

Судска растава „од стола и постеље“ представља меру која је „на пола пута између брака и развода“, која има одређене правне последице, а може се завршити двојачко: продужењем брака или његовим престанком разводом или смрћу. Одлуку о растави доноси суд, после поступка у коме брачни друг који захтева ову меру мора да докаже да му је даљи живот у браку немогућ, и да представља опасност по његов физички или психички интегритет. Имовинске последице раставе зависе од имовинског брачног режима и кривике због које је дошло до поремећења брачних односа. Ако је муж крив, он је дужан да издржава своју жену, што се, као и одредбе које се односе на имовину, одлучује у оквиру судске одлуке о растави, као и детаљне одредбе о чувању и васпитавању малолетне деце. У старом праву је постојала могућност „приватне раставе“, која представља, у ствари, споразум о одвојеном животу. Растава се окончава измирењем и наставком брака, судском одлуком, или престанком брака, разводом или смрћу.

Право Јужноафричке Уније признаје четири узрока за развод брака: прељубу, злонамерно напуштање, неизлечиву болест која не траје мање од

седам година и затвор дужи од пет година. Узроци за развод брака су сачували одлике »Common law« система, који се заснива на кривизи једног од супруга која је довела до поремећаја брачних односа. Суд оцењује доказе и доноси одлуку о разводу, док невини супруг може покренути посебан поступак за накнаду штете и против трећих лица која су, било на који начин, допринела да дође до прељубе или злонамерног напуштања.

Правне последице развода су личне, имовинске и обавезе издржавања. Брак престаје на основу судске одлуке о разводу, којом се доносе и све одредбе о чувању и васпитању деце, и о издржавању брачног друга и деце. Решења која регулишу имовинске односе, зависе од тога да ли је постојао законски режим заједнице добара, или предбрачни уговорни режим одвојених добара. Одлука о растави регулише сва ова питања привремено, док су решења о расправи о разводу дифинитивна. Малолетна деца уживају посебну законску заштиту, не само у материјалном погледу, обезбеђеним издржавањем већ и у моралном, обезбеђењем надзора и правилног васпитања.

Поништење брака доводи до престанка брака, али се битно разликује од развода јер разводом престаје брак, док је последица ништавости брака у томе што се сматра да није ни постојао. Апсолутна ништавост наступа у случајевима када су постојале такве сметње да брак није ни могао бити склопљен, и поступак за поништење оваквог брака се покреће званично, док је у случајевима релативне ништавости потребно да овај поступак покрену заинтересована лица. Апсолутно је ништав брак ако није склопљен у закону предвиђеној форми, ако га склапају лица истог пола, ако постоји ранији брак, ако га склапају малолетна лица без прописане дозволе, ако постоји битна заблуда, лудило, забрањен степен сродства и ако се склопи између лица различите расе. Релативно ништав брак је између малолетних лица, у случајевима принуде и заблуде о другом лицу — импотијенције и у случају предбрачног силовања жене које је праћено трудноћом.

Брачне расправе обухватају поступак за развод, успостављање брачних права, поништење брака и судску раставу. Пошто је брак заштићен законом, за разлику од спорова других лица, брачне раставе су од јавног интереса, и за њих су надлежни редовни судови. Међутим, деликатност материје захтева посебну пажњу судије који мора да води рачуна и о малолетној деци и њиховим интересима.

Посебан додатак садржи обимно излагање из области међународног приватног права, које је написао професор Елисон Кан и обухвата кретање у схватањима у теорији, законодавству и судској пракси, надлежности Јужноафричке Уније када је у питању брак страних држављана, судску надлежност у брачним споровима и признавање и правоснажност страних судских одлука. Обухваћени су, углавном, сви проблеми из ове области и дате анализе многих судских одлука, упоређењем »common law« система са континенталним.

Прилог, који садржи најважније законске текстове (*Marriage Act, 1961; Matrimonial Affairs Act, 1953; Matrimonial Causes Jurisdiction Act, 1939. и General Law Further Amendment Act*), у великој мери олакшава проучавање ове области.

Врло детаљан индекс појмова (око 120 битних и 4000 допунских) знатно помаже коришћење ове обимне књиге. Обимна библиографија коришћене литературе и листа часописа дају посебну озбиљност.

Списак правних прописа и судских случајева коришћених у студији, са странама где су наведени, представља још један врло користан индекс.

Књига »*The South African Law of Husband and Wife*« упознаје нас са једном далеком земљом и пружа нам могућност да сазнамо последице преплитања разних правних система које, на жалост, у Јужној Африци нису довеле до модерних решења, већ представљају пример заосталости земље у којој сви људи нису једнаки.

Др Јаков Радишић: „НАКНАДА ШТЕТЕ И ПРОБЛЕМ ТЗВ. ПРЕСТИГНУТОГ (ХИПОТЕТИЧНОГ) КАУЗАЛИТЕТА“, Институт за упоредно право, Монографије 36, Београд, 1969. стр. 110. Централно правно питање овог рада је утицај хипотетичког каузалитета на обавезу накнаде штете у грађанском праву. Реч је о посебном виду каузалитета као елемента грађанске одговорности, који се сада први пут теоријски приказан представља нашој правној јавности. Иако хипотетички каузалитет термилолошки означава само специфичан облик узрочне везе као услова грађанске одговорности, он појмовно обухвата сложена правна питања тако да његово тумачење стварно прераста појам узрочности и постаје „проблем штете и њене накнаде“.

Правно одређење каузалитета заснива се на дефинисању узрока које дају природне науке и логика. Међутим, логички појам узрока тумачи да свака последица претпоставља бескрајан низ услова (узрока). Доследна примена овог схватања на правном плану је неприхватљива. За право је од интереса само онај узрок, у бескрајном низу других, који непосредно условљава последицу и који право сматра правно релевантним. Стога су правници модификовали филозофско тумачење и формирали ужи појам узрочности тзв. правни каузалитет. Овоме се, међутим, приговара да једна појава не може имати два узрока: природни и правни, и да појам јуристичког каузалитета представља вештачку творевину. Зато се предлаже да правна наука уважи поделу на: правно релевантну и правно ирелевантну узрочност.

Више теорија је покушало да одговори на питање шта треба сматрати правно релевантним узроком једне појаве. *Теорија услова* сматра да постоји само један појам узрока и њега одређују природне науке и логика. По овој теорије правно релевантан узрок је сваки услов који тако доприноси резултату, да без њега резултат не би наступио (*conditio sine qua non*). Сваки такав услов може носити одговорност за целу насталу штету (теорија еквивалентности узрока). Овако широк појам узрока прихватљив је у кривичном праву јер се поправља кривицом учиниоца кривичног дела. Међутим, код грађанске одговорности код које кривица, често, није елемент који заснива одговорност већ представља, првенствено, каузалну везу, ово схватање доводи до апсурдних последица. *Теорија адекватног проузроковања* која је најшире прихваћена у савременој упоредноправној теорији а и у југословенској теорији и пракси, објашњава да се узроком штетне радње може сматрати само она околност која је генерално подесна за објективно наступање одређене штете. Дакле, узрок је само онај услов који по самој својој природи и по свом редовном дејству, а не у посебном стицају других околности, представља објективно погодујући *conditio sine qua non* одређеног штетног резултата. Правно-политички циљ ове теорије је ограничење одговорности за штету. Она представља покушај да се из више узрока у смислу природног каузалитета, чије је значење готово у целини прихватила теорија услова, издвоји услов који је одговарајући штетној последици, и на тај начин одговорност веже за адекватну узрочност — *proximate causation*. Критериј за одређивање подобности узрока штетној последици еластичан је и онемогућује да се у сваком конкретном случају поступи што правичније. Суштина *теорије циља заштите* састоји се у томе да се накнаде само оне штетне последице које се налазе у оквиру заштите повређене норме на којој се заснива одговорност за штету. При томе се полази од циља и домашаја заштите повређене норме, тако да се приписивање штетних последица не своди на каузалитет у смислу *proximate causation* већ на одређивање одговорности за штетне последице, које су с обзиром на смисао и домашај повређене

норме правно релевантне у сваком конкретном случају. Међутим, непрецизност мерила што се све може сматрати штетном последицом у оквиру заштите повређене норме односно које су све штете покривене том нормом, у великој мери умањује практични значај овог гледишта. Ова теорија је настала као реакција на теорију адекватног проузроковања, којој је приговорено да не испуњава свој основни задатак — ограничење одговорности за штету. Практична примена теорије адекватног проузроковања показала је да се ово схватање преобразио и свело на правило процене одговорности за штету, полазећи од принципа целисходности и правичности а не од учења о каузалитету, на којем се првобитно заснивало. Пракса судова кретала се у том правцу што се готово у сваком случају признавало постојање одговарајуће узрочне везе, тако да је ограничење одговорности практично сведено на минимум.

Полазећи од дефиниције конкуренције узрока као низа самосталних догађаја подобних да изазову штетну последицу, аутор одређује појам хипотетичког (престигнутог) каузалитета као однос између латентног, резервног тзв. „истиснутог узрока“ и штете за коју се одговара. Ово претпоставља два узрочна низа: а) узрочну везу између узрока који је стварно изазвао штету (реални узрок) и б) каузалну везу између другог потенцијалног, претпостављеног догађаја који би иначе наступио и изазвао штету (или је чак и наступио), али је престигнут од првог догађаја — проузроковача штете, и штете. Међутим, за појам хипотетичког каузалитета није битно што је тај други догађај — потенцијални узрок — и временски каснији од стварног узрока штете, иако је најчешће тако. Стога, однос између штете и тог другог догађаја није стварни узрочни однос и дејство, и утицај на штету „Другог догађаја“ се може само претпоставити. Из овог произилази да се за појам реалног, манифестујућег узрока, околности која је фактички проузроковала штетну последицу, везује одговорност за штету, док је за појам хипотетичког узрока то ирелевантно.

Правни значај и суштина правног проблема хипотетичког каузалитета аутор своди на питање: какав утицај има „истиснути“ резервни узрок на обавезу накнаде лица које одговара за стварни, реални узрок штетне последице. Практично, да ли се дужник може позивати на хипотетички узрок који би иначе изазвао штету и без његовог поступања које представља реални узрок штете. Разматрање овог сличног питања захтевало је детаљну анализу решења и доктринарних тумачења римског, пандектног и модерног права.

Дигеста су питање хипотетичког каузалитета решавала казуистички, зато је и разумљиво што су се на та решења позивали и они који су придавали значај резервном узроку и они који су оспоравали сваки утицај хипотетичког каузалитета на штетну последицу. На основу овако различитих решења није се могла израдити јединствена теорија о тзв. »*casus superveniens*« како га је Бартолус формулисао. Пандектно право се ослањало на Дигеста, али је ипак покушало да генерализује та решења. Нарочито је занимљиво мишљење Момсена (Mommson). Он сматра да оштећеном треба накнадити само оно што би он више имао да није осујећен наступањем штетног догађаја због којег је неко трећи одговоран, али да правни основ за одговорност отпада уколико је извесно да би иста штета настала и из других узрока и да није било штетног понашања. У том случају правни основ настале штете је резервни узрок штете, а не околност која је штету стварно изазвала. Међутим, Момсен узима у обзир само оне резервне узроке чије је наступање извесно, а не и потенцијалне узроке штете. Виндшајд (Windscheid), напротив, сматра правилом да резервни узрок ниуколико не ослобађа одговорности штетника за штету проузро-

ковану више но што би то исто штетно дејство било изазвано резервним узроком. Сматрајући да се питање престигнутог каузалитета не може јединствено решити, модерно право истакло је две основне групе мишљења, с обзиром на то какав значај правна теорија и пракса придају резервном узроку штете: а) начелно непридавање значаја и б) придавање значаја резервном узроку штете у начелу.

Гледиште о начелном непридавању значаја резервном узроку штете, најконсеквентније изражено у формулацији немачког правника Ертман-а (Oertmann), које је следила и пракса немачког *Reichsgericht-a*, сматра да је хипотетички узрок правно ирелевантан, било у смислу заснивања обавезе накнаде, било као правна чињеница која утиче на обим накнаде штете. Такво схватање јесте резултат аспекта посматрања целог проблема, наиме пристаице овог учења разматрају резервни узрок штете искључиво на плану фактичког каузалитета. Резервни узрок штете био би правно релевантан једино уколико дејствује на узрочни однос између стварног узрока и настале штете, тј. ако прекида узрочну везу. Хипотетички узрок се аргіогі узима као правно ирелевантан, и једино реални каузалитет може утицати на обим накнаде штете. Међутим, иако ово гледиште начелно искључује правни значај хипотетичког каузалитета, пристаице овог мишљења дају и решења која од њега одступају. Ово одступање познато је као „теорија зачетка штете“, први пут га је формулисао немачки *Reichsgericht*. Наиме, хипотетички узроци који потичу из интересне сфере повериоца штете (нпр. телесна предиспозиција оштећеног итд.) морају пасти на терет повериоца. Међутим, извесни немачки правници нарочито Нидерлендер (Niederländer), сматрају да оно што пристаице „теорије зачетка шете третирају као реални зачетак хипотетичког узрока управо не представља потенцијални каузалитет штетне последице, него је реч о већ постојећем стању смањене вредности у моменту повреде, па према томе, није у питању уважавање хипотетичког узрока, већ процена стварне вредности објекта у моменту оштећења. Учење о начелном непридавању значаја престигнутом каузалитету прихваћено је и у француском праву, које код питања штете и њене накнаде уважава само реални, фактички каузалитет као принцип. Изузетак постоји једино у случају кад би, по уверењу суда, хипотетички узрок извесно наступио и штету проузроковао, али самостално и независно од првог узрока штетне последице. Начелно неуважавање резервног узрока усвајају и аустријско, италијанско и швајцарско право. Сажету аргументацију овог учења дао је Еренцвајг (Ehrenzweig): „Ако је противправна радња штету стварно проузроковала, онда се одговорност, по правилу, не укида услед тога што би касније наступио неки догађај који би исту штету проузроковао био“.

Гледиште о начелном придавању значаја хипотетичком каузалитету полази од других аргумената у образложењу уважавања правног значаја резервног узрока. За разлику од учења неуважавања хипотетичког узрока, које проблем правне релевантности хипотетичког узрока исцрпљује појмом каузалитета — фактичке узрочности, пристаице другог гледишта ово питање посматрају са гледишта појма штете и процене штетне последице. Прихватајући да су хипотетички и фактички каузалитет два различита, самостална узрочна ланца и да се могу идентификовати, тумачи овог другог схватања суштину престигнутог каузалитета не траже на плану узрочне везе него га преносе у оквир дефинисања самог појма штете. Тако се поставља централно питање: да ли се реалним узроком проузрокована штетна последица, после наступања хипотетичног узрока, и даље може сматрати као штета. Проблем хипотетичког каузалитета са становишта појма штете први је формулисао Хек (Hek). По њему штета није промена материјалног света већ диференција стања имовине која се појављује у време утврђивања штете. Нема зато никаква разлога да се при израчунавању ове

разлике искључи дејство хипотетичког узрока штете које се може сматрати као сигурно. У данашњој немачкој теорији и пракси, доминира решење питања хипотетичког каузалитета искључиво са становишта процене штете и њене накнаде. За процену штете потребно је упоредити реално имовинско стање и хипотетичко, што представља принципијелно уважавање престигнутог каузалитета.

Основна идеја овог гледишта је, како истичу његове присталице, удовавање главном захтеву накнаде штете: да се оштећеном обезбеди потпуно изравнање, тј. да се оштећени постави у такав положај у којем би се налазио пре наступања штетног догађаја. Према томе, престигнути каузалитет, који би иначе повериоца оштетио, правно је релевантан и одговарајући је основном захтеву обезбеђења. Ако је штета економски варијабилна величина, зависно од стварних и хипотетичких узрока, онда је потребно то њено својство верификовати и на плану права јер се само на тај начин може загарантовати не само потпуно изравнање него и правно-политички циљ да се поверилац не доведе у положај повољнији од оног који би имао и без штетникове противправне радње.

Занимљив је покушај, изложен у савременој правној теорији, да проблем хипотетичког каузалитета реши примењујући аналогно правило: *compensatio lucri cum damno*. Наиме, идеја је у следећем: поверилац стиче право на накнаду у случају реално проузроковане штете, тако да је стање његове имовине, у крајњој линији изравнато. Међутим, ако је штета проузрокована хипотетичким узроком, под условом да се за њега не одговара, оштећени би претрпео штету, без права на обештећење. Корист коју поверилац добија на тај начин што је реални узрок предухитрио штетно дејство хипотетичког каузалитета које би оштећени сам морао сносити, требало би накнадити штетом коју је фактички претрпео противправном радњом штетника. Међутим, овој варијанти решења проблема престигнутог каузалитета стављају се озбиљни приговори који се у целини свode на тврђњу да су хипотетички каузалитет и установа „пребијања користи са штетом“ два сасвим различита правна проблема, па их тако треба и посматрати.

Посебно осетљиво питање које се разматра код гледишта које начелно уважава правну релевантност хипотетичког узрока јесте критериј на основу којег се групишу случајеви на које се примењују различита решења хипотетичког каузалитета, с обзиром на то да су присталице овог схватања сагласне да је немогуће поставити генерално правило за све случајеве престигнутог узрока. Изложена су три основна критерија: а) степен кривике штетника и функција права које одређује обавезу накнаде штете, б) адекватни каузалитет резервног узрока и в) деоба штете на посредну и непосредну штету. Присталице првог критерија, на основу којег се уважава или не уважава дејство престигнутог каузалитета, полазе од тога да је за заснивање одговорности битан основ одговорности, а не каузална веза. Одговорност штетника различито се третира с обзиром на његов облик кривике; с друге стране, потребно је имати у виду и следеће основне функције правне норме која прописује обавезу накнаде штете: а) функцију репарације, б) функцију санкције и в) функцију спречавања добити. Ова последња функција одговарајућа је решењу да се престигнути узрок уважи. Док прве две функције теже потпуном обештећењу повериоца, ова последња заштићује интерес штетника, тако да се кроз сукоб ове три функције, на плану хипотетичког каузалитета, у ствари изражава колизија интереса оштећеног и штетника. Практична примена овог критерија значи одговарајуће комбиновање степена кривике са наведеним функцијама права, под условом да се резервни узрок појављује као: 1) случајан догађај, 2) као радња за коју одговара неко трећи, 3) као штетна радња самог повериоца штете, на основу чега долази и до одговарајућих решења, почев

од ослобађања штетника за реално проузроковану штету па до обвезивања на накнаду штете, различитог обима. Практичан значај другог критерија: адекватност резервног узрока штете, састоји се у томе да се хипотетички узрок уважи увек код одмеравања висине накнаде штете, када би према нормалном развоју ствари штета извесно наступила услед хипотетичког узрока да није већ изазвана реалним узроком штете. Пристаице критерија деобе штете на посредну и непосредну сматрају да хипотетички каузалитет не треба уважавати код непосредних штета јер се она окончава штетним догађајем и истовремено потраживање накнаде улази у имовину повериоца. Међутим, посредна или тзв. трајна штета, с обзиром на њена каснија дејства, може се само провизорно проценити (према правилима искуства), те је стога потребно уважити утицај хипотетичког каузалитета као коректив обрачуна посредне штете.

Међутим, и поред ових покушаја да се прецизирају критеријуми на основу којих би се лакше дошло до одговарајућих решења уважавања правне релевантности хипотетичког узрока, постоје, у оквиру гледишта које начелно придаје значај престигнутом узроку, бројни изузеци код којих не долази до примене резервни узрок штете. Да поменемо само неке од њих: а) случај када је наступање резервног узрока неизвесно, б) случај када за резервни узрок одговара неко трећи, итд.

У последњем делу монографије, аутор проблем престигнутог каузалитета повезује са појмом штете. Приказујући решења основних правних питања из домена института накнаде штете, имплицитно се образлаже теза, постављена у уводним напоменама, да одговор на суштинска питања хипотетичког каузалитета треба тражити на плану појма штете и њене процене.

На висину накнаде штете, поред позитивног чиниоца који је одређује — саме штете, утичу и други елементи, као облик и степен кривнице, нпр.: штета је само објективни показатељ за одређивање висине накнаде, али поред ње постоје и фактори који могу умањити дужникову обавезу према оштећеном. Суштинско питање, постављено на почетку: да ли се дужник може позивати на хипотетички узрок, који би иначе изазвао штету и без дужниковог поступања које је реални узрок штетне последице, аутор покушава да објасни следећим закључцима: 1) Центрани проблем хипотетичког каузалитета не треба тражити у узрочној вези, и стога су целисходне расправе на плану односа фактички и хипотетички каузалитет; основни проблем престигнутог узрока суштински је повезан са проценом штете и функцијом правних норми које обавезују на накнаду. 2) Полазећи од тога да је тешко прихватити као решење опште правило о правној релевантности односно ирелевантности резервног узрока, аутор сматра, да је најсигурнији критериј за придавање правног значаја хипотетичком каузалитету леоба штете на посредну и непосредну. Овај критериј допуњава се сврхом накнаде штете. С обзиром да казнена функција тежи потпуном обештећењу, апстрахујући хипотетички узрок, а функција репарације, напротив, упућује на решење уважавања престигнутог каузалитета, јер уколико би штета иначе наступила дејством резервног узрока, отпада основ одговорности услед реалног каузалитета; коректно би било прихватити компромисно решење као резултанту примене обе ове функције. То значи, да би у појединим случајевима хипотетички узрок утицао на потпуно ослобођење од одговорности штетника, или би само дејствовао у правцу делимичног смањења обавезе дужника према повериоцу. Ова могућа решења задовољила би и интерес правног система да усклади реализацију оба наведена циља обештећења повериоца.

Случајеви које аутор набраја као примере код којих престигнути каузалитет извесно треба уважити јесу: трајне или незавршене штете, изгубљена добит, штете настале услед конституционих предиспозиција оште-

ћеног лица као и случајеви кад резервни узроци потичу из интересне сфере поверљивоца штете.

Ова књига, која је и први теоријски рад у области хипотетичког каузалитета у нас, покренула је једну значајну и деликтну правну материју, и истовремено предложила извесна решења и приступ разматрања овог питања, што у великој мери може користити југословенским правницима, било да се баве теоријом или правном праксом, за даља тумачења и изучавања суштине и правних дејстава престигнутог каузалитета.

Весна М. Јанковић

FORUM ROMANUM — КЛУБ ПРИЈАТЕЉА РИМСКОГ ПРАВА

У жељи да окупи студенте и наставнике на један нов начин, да подстанке интересовање и продуби познавање римског права, римске историје и античке културе уопште, основан је на нашем факултету Клуб пријатеља Римског права. На оснивачкој скупштини, 23. октобра ове године било је присутно око двадесет студената, углавном оних који су радили семинарске радове, имали одличне оцене из Римског права или на други начин показали афинитете за предмет. Поред наставника Римског права: Д. Стојчевића, Ј. Даниловић и О. Станојевића, позиву су се одазвали и неки други који су радом или интересовањем везани за предмет: Ж. Борђевић, В. Рајовић, М. Трајковић и З. Петровић. Било је и неколико бивших студената, правника из привреде и администрације.

Уз оно што је у оваквим приликама уобичајено, после поздравне речи професора Стојчевића и усвајања статута, чији текст прилажемо, изведен је и уметнички програм. Три студента права (Смиља Перић, Сима Аврамовић и Мирослав Бојовић) и једна студенткиња Академије за примењену уметност, Емилија Ковачевић, извели су рецитал римске прозе и поезије: одломке из Цезарове адресе сенату (*Patres conscripti*), делове Овидијевих *Метаморфоза* (Златно доба и потоп) и Катуловог љубавног песничтва, као и Ромулов тестамент (Богови хоће да мој Рим влада светом...). То је било праћено фрагментима из *Carmina burana* и *Satulli carmina* Карла Орфа, немачког композитора који је покушао да реконструира музику антике. После програма, који је наишао на нападање, изабрана је управа коју чине: Д. Стојчевић, као председник, О. Станојевић, као потпредседник, студент С. Аврамовић, секретар, и студенткиња С. Корица, благајник. У свему било је то успело вече у атмосфери која није била оптерећена формализмом.

Да је ова иницијатива била оправдана и да је прихваћена види се и из околности да је на следећим састанцима било нових кандидата за учлањивање, тако да је број чланова Клуба порастао на четрдесет, што намеће потребу извесних рестрикција при пријему нових чланова.

Иако тек кратко време постоји, *Forum romanum* је већ организовао неколико акција. Направљена је краћа екскурзија до Сремске Митровице, која је, у римско доба један од највећих градова на Балкану, дала Империји шест царева и била центар провинције *Raponije Sekunde*. После краћег предавања о римским провинцијама на територији наше земље (О. Станојевић), разгледани су експонати музеја и ископине. На једном од састанака проф. Стојчевић је изнео своје утиске са конгреса романиста и латиниста који је прошлог лета одржан у Рио де Жанеиру, пратећи своје излагање дијапозитивима.

У плану својих активности Forum је укључио више ствари. Одазивајући се позиву, Љиљана Препајац ће одржати предавање о Тацитовим Аналинама, које је у њеном преводу недавно објавила Српска књижевна задруга. Један састанак, а сви се одржавају петком увече, биће посвећен Колумелином делу *De re rustica* (о земљорадњи). Известан број студената се пријавио за рад на сребивању каталога Института за правну историју, као и за помоћ у сличном раду у библиотеци Факултета, с тим што би цела зарада или њен део ишла у фонд којим би се делатично покрили трошкови екскурзије у Италију, планиране за пролеће 1971. године.

Замишљен као спој корисног и забавног, предавања са разговором уз кафу, посете музејима са научном екскурзијом, Forum romanum — а слични облици активности постоје и у другим земљама — може бити конкретан корак у остварењу много распрострањеног и још увек магловитог циља који се зове реформа универзитета.

Статут

1. Назив клуба: FORUM ROMANUM.
  2. Чланови клуба могу бити: наставници и асистенти, студенти, студенти последипломских студија, бивши студенти Правног факултета, као и други који показују интересовање за римско право и антику.
  3. Одлуку о пријему и искључењу чланова доноси Скуп чланова.
  4. Циљеви: развијање интересовања за римско право, продубљивање знања о римском праву и антици, помоћ члановима у стручном усавршавању, гајење духа пријатељства.
  5. Облици делатности Клуба: предавања, дискусије, разговори, приредбе, излети, путовања, итд.
  6. Финансијска средства: чланарина, приходи од активности и прилози. Износ чланарине одређује Скуп чланова на предлог Управе клуба.
  7. Све одлуке доносе се на Скупу чланова. Скуп бира Управу, коју чине председник, потпредседник, секретар и благајник и она се бира на годину дана. Чланарину наплаћује благајник.
23. 10. 1970.
Београд

Др Обрад Станојевић

ДРУГИ СВЕТСКИ КОНГРЕС ЗА МЕДИЦИНСКО ПРАВО

Неслућени развој медицинске науке последњих година и њена достигнућа на плану стварања што погоднијих услова за лакши и безбеднији живот човека, довели су и до потребе правног регулисања различитих ситуација у којима се, у новонасталим околностима, могу наћи лекари, њихови пацијенти, па и читаво друштво. При таквом стању ствари, постало је неопходно да се заједничким проблемима права и медицине позабаве детаљније одговарајућа национална и међународна друштва, па је таква потреба, између осталог, довела до оформљења Светског удружења за медицинско право (*Association mondiale de Droit médical*). Иако је Први конгрес овог Удружења одржан пре 5 година у Гану, до званичног оформљења Удружења дошло је тек на његовом Другом конгресу који је одржан у Вашингтону од 18. до 21. августа ове године. Основни циљ рада Удружења формулисан је у виду „мултидисциплинарног и компаративног проучавања заједничких проблема медицине и права са њихових различитих аспеката“. На тај начин су досадашња проучавања граничних подручја права и медицине, која су се углавном ограничавала на питања судске медицине, добила је шири домен у који су укључени и проблеми осталих грана права који имају, или могу имати, додирних тачака са медицином.

На Конгресу је узело учешће око 200 најпознатијих научника-лекара и правника из целог света, који су расправљали о великом броју питања из домена њиховог заједничког интереса и проучавања.

Овде бисмо покушали да у најкраћим цртама изнесемо садржину најзанимљивијих излагања која су била подељена у две секције, иако су предмети разматрања на Конгресу били веома различити.

И. Пажњу учесника Конгреса привукао је пре свега, проблем наркоманије. Уживање дрога, како је истакао проф. Луриа (Louria) са Универзитета у Детроиту, представља проблем који се у Сједињеним Државама показује све тежим и који захтева непрекидну борбу не само у медицинском третману већ и на плану законских решења, уколико се тежи потпунијем искорењивању ове појаве, за коју је речено да представља једну од највећих друштвених несрећа савременог доба. У том смислу, на Конгресу је јасно и недвосмислено дошла до изражаја тенденција да превентивна акција представља основни начин борбе против наркоманије која, како је истакао амерички проф. Бер (Bear), представља искушење и опасност којој млади људи лако подлежу, али је се тешко ослобађају. На плану законских мера против наркоманије, о чему је говорио познати француски научник проф. Деробер (Derobert), требало би донети такве прописе и предвидети мере за њихово ефикасно спровођење у живот, које би спречиле, пре свега, кријумчарење опојних дрога, а затим, одговорност не само кријумчара већ и уживалаца, односно злоупотребљивача ових средстава. У вези са проблемом опојних дрога посебну пажњу изазвао је својим рефератом белгајски адвокат Жакмо (Jacqmot), који је говорио о одговорности лекара код преписивања наркотика у терапеутске сврхе. Наиме, белгијско законодавство је још 1930. године увело кривичну одговорност лекара, стоматолога и апотекара за преписивање и давање лекова који садрже наркотике, у случајевима када то, по правилима медицинске науке, није било неопходно, ни терапеутски оправдано. Поред новчане казне, или казне затвора у трајању од 3 месеца до 2 године, суд може осуђеном лицу изрећи и забрану бављења делатношћу за извесно време или доживотно.

Проф. Арбаб Задех, са Универзитета у Диселдорфу, говорио је о медицинским и правним аспектима транссексуализма. Одавно је познато да се код извесних људи код којих постоје карактеристике оба пола, изражене у већој или мањој мери, може путем хируршких захвата променити пол, тј. фиксирати пол чије карактеристике преовлађују. Међутим, то није само медицински феномен већ и проблем који може имати одређене последице у домену права, почев од промене имена, па до утврђивања идентитета.

Проблем еутаназије, о чему је говорио холандски проф. Гудсмит (Goudsmit), представља питање које има дугу историју. Како разрешити положај лекара који, руковођен хуманистичким мотивима и преклињањем болесника прекида један живот, да би олакшао патње лица за које је изгубљена свака помисао и нада за спас, ако је друштво поверило лекару мисију да буде заступник живота а не смрти, па ма какве биле тешкоће са којима се он среће вршећи свој позив. Проблемом о коме је реч окупирани су не само лекари већ и философи и правници. Законодавства појединих земаља предвиђају кривичну одговорност лекара у случају еутаназије, чак у виду одговорности за кривично дело убиства. Дилема остаје неразрешена и лекар све више долази у положај судије који одлучује о животу и смрти својих пацијената, у положај за који се он очито није спремао (1). Његов положај је нарочито деликатан када се ради о новим достигнућима медицинске науке, као што је трансплантација органа човековог тела, која је поставила низ нових проблема који морају бити решени да би лекари били у стању да се потпуно посвете својој основној делатности.

(1) J. Graven, Les données nouvelles de la «vie» et de la «mort» et leurs incidences juridiques, Revue international de Criminologie et de Police technique, Geneve 1968, n. s. p. 35.

Професионална тајна лекара која је установљена у циљу заштите интереса болесника, уједно је и средство заштите лекара од пацијената које лечи, ако се има у виду могућност различитих злоупотреба у вези са стањем здравља једног лица. У свом реферату проф. Деробер је истакао да правила лекарске деонтологије намећу лекарима обавезу да чувају као тајну све чињенице које се односе на стање здравља њихових пацијената, а њих су сазнали у току лечења, јер, у противном, могу бити изложени кривичној одговорности за кривично дело одавања професионалне тајне, поред дисциплинске одговорности која произилази из основног правила лекарске етике да је лекар у служби болесника. У вези са овом проблематиком, занимљиво је да је основана Европска медицинска заједница која својим правилима регулише нека питања вршења медицинске службе у земљама Заједничког европског тржишта.

Последња тема Прве секције Конгреса била је посвећена питању судско-медицинског вештачења и сарадњи суда и лекара у доказивању чињеница у грађанском и кривичном поступку, о чему су говорили проф. Нерсон из Лиона и проф. Ник (Nick) са Универзитета у Бостону. Реферати су пледирали за усклађену акцију суда и судско-медицинских вештака, при чему суд није везан завршним мишљењем вештака, али, као ланк углавном прибегава прихватању ставова вештака.

II. У Другој секцији Конгреса углавном се говорило о проблемима смрти и трансплантације органа. Овде се најпре мора споменути реферат др Вигуруа (Vigouroux-a) из Марсеја, који је разматрао гранично стање између живота и смрти.

Смрт представља веома сложену појаву, нарочито када је реч о трансплантацији виталних органа човековог организма. Имајући у виду да се говори о тзв. клиничкој смрти, постаља се питање који су критеријуми за утврђивање момента њеног наступања. Да ли је то престанак рада срца, или престанак дисања, или престанак функционисања централног нервног система? Француски лекари су склонили прихватању овог трећег решења. Такав став је, уосталом, дошао до изражаја и 1968. године у једној декларацији Међународне организације за медицинску науку (CIOMS) где се каже да наступање стања у коме је потпуно и неповратно заустављено функционисање мозга, представља неопходни услов који мора бити утврђен пре приступања извршењу трансплантације.

Велику пажњу учесника Конгреса привукао је реферат др Саллера који је говорио о законском регулисању трансплантације у САД. Наиме, 1968. године донет је један јединствени акт који регулише питање давања органа за трансплантацију путем увођења тзв. карте даваоца. Наиме, лице које жели да да неки орган свог тела у циљу трансплантације, испуњава ову карту и о томе обавештава клинику којој је завештао део свог тела, или читаво тело. Клинике су, иначе, у сталном међусобном контакту, који омогућава не само узимање органа у најближим клиникама, од давалаца непосредно после наступања њихове смрти већ и извршења трансплантације под условима који пружају оптималне услове за њихов успех. С друге стране, овим путем је омогућено реализовање идеје о „банкама органа“ којих у САД из дана у дан има све више.

Законско регулисање трансплантације представља само један од видова ове појаве која је, како је сликовито речено, „ставила у недоумицу човеков дух, његову савест и активност“. Поред њега, постоји још много проблема, пре свега медицинског, а затим и етичког карактера. О овом последњем аспекту трансплантације говорио је др МакНис (McNiese), који је нагласио да етичке дилеме у којима се налазе, или се могу наћи актери трансплантације, представљају ново подручје морала које још није издиференцирано и регулисано у мери у којој би то било потребно.

У свом реферату који третира основне проблеме трансплантације у кривичном праву, ми смо покушали да изнесемо неколико најважнијих елемената трансплантације који се могу транспоновати и у области кривичног права. Наиме, ради се о основним условима које трансплантације

морају испуњавати, као што је то случај и код осталих хируршких операција, и о неким новим моментима који су специфични за ову врсту лекарских захвата. При томе смо истакли да легитимном извршењу трансплантације морају претходити следећи услови: да се врше у циљу унапређења здравља, да се обављају по правилима медицинске науке, да је њихово извршење обављено од стране екипе лекара која је стручно квалификована и специјализована за извршење подухвата ове врсте и да је том приликом поштована воља пацијента, како даваоца, тако и примаоца пресађеног органа. Евентуална кривична одговорност лекара могла би да проиђе из непоштовања неког од ових услова. На крају реферата, заложили смо се за што хитније правно регулисање ових појава, а не за њихово сумпмирање под већ постојећа законодавна решења које је савремени живот далеко превазишао.

Питање наступања смрти и његов однос са трансплантацијом третиран је у реферату др Кеворкиана са једног посебног аспекта. Он је поставио питање које је изазвало живу дискусију: може ли се вршити трансплантација органа са лица која су осуђена на смрт? Дозвољавање оваквог решења отклонило би многе дилеме које се данас јављају, када је реч о смрти и условима који се могу сматрати довољним доказима да је она наступила. С друге стране, чињеница да је једно лице осуђено на смрт, доказ је одлуке друштва да једном свом члану одузме живот због његове друштвено опасне делатности која је претходила доношењу овакве одлуке. Међутим, иако би се дозволило и оправдало постојање смртне казне у регистру кривичних санкција које предвиђају позитивна кривична законодавства појединих земаља, у настојању да криминалитет сведу на најмању меру, против чега данас постоји велики број теоријских и практичних аргумената, посебно се поставља питање може ли друштво располагати телом човека, чак и онда када је он осуђен на смрт? Реч је о људском достојанству које не би смело да буде нарушено ако се тежи хуманом поступању са људима, што се данас ставља на прво место, чак и онда када се ради о осуђеницима на смрт; а с друге стране, породице таквих лица требало би да имају бар право да располажу мртвим телима својих сродника. У вези са овим питањима, др Кеворкиан је изнео пример из своје праксе, када је неки осуђеник на смрт тражио да се његово срце пресади једном болеснику. У непосредној вези са овим разматрањем јесте и питање еутаназије, о чему је већ било речи. Извесно је да се у пракси срећу и да ће се сретати овакви случајеви. Није тешко замислити случај да здраво (психички и физички) лице тражи пресађивање свог срца неком болесном лицу у циљу спасења његовог живота. С обзиром да је у интересу друштва човеков живот највећа вредност, а он би у оваквим случајевима на страни примаоца пресађеног срца постојао само као могућност, док би његова цена — живот здравог даваоца, била и сувише велика, овакви би случајеви, и поред извесног етичког оправдања, били недозвољени ⁽²⁾. У том смислу је на месту констатација да претходни пристанак даваоца не може дати лекару право којим сам не располаже, због тога што, осим своје добре воље нико нема право да располаже с војим животом ⁽³⁾.

Проблем се, међутим, може поставити и на други начин, а то је случај узимања органа од особа које се налазе у последњем стадијуму неке неизлечиве болести, или чији се живот одржава вештачким путем. Управо се код оваквих случајева долази до проблема еутаназије. Међутим, овде се јавља један нови моменат, а то је сврха трансплантације. Ако се пође од става да трансплантација има за циљ продужење живота неког лица, онда је то уједно и основна карактеристика која трансплантацију, у односу на еутаназију, чини сасвим различитом појавом. У том смислу може наћи

(2) Б. Чејовић, Казенскоправни темељи пресадитве срца, Ревизија за криминалистико ин криминологију, Љубљана 1970, бр. 3, стр. 188.

(3) Ј. Гравен, оп. цит. стр. 37.

оправдање мишљење да би требало дозволити узимање органа од пацијента за које је изгубљена свака нада за спасење, уколико се тим путем може спасти један други живот. Проблем је, наравно, много сложенији и тежи него што се може изнети у једном оваквом приказу, али је несумњиво да ће питања која су покренута на Конгресу изазвати живе дискусије и различита опредељења.

Последња излагања и дискусије на Конгресу били су посвећени проблему планирања породице у савременим условима живота, када се то све више показује неопходним. У вези с тим било је речи и контроли рабања и законској забрани, односно дозвољавању вршења побачаја. О овим питањима реферисали су др Генпати (Ganpathy) са колеца у Мадрасу и шведски лекар др Сјовал. Они су у својим рефератима изнели мишљење да, док неке државе стоје пред проблемом великог natalитета, све већи је број земаља код којих је ова појава у опадању, што је последица настојања појединих породица суочених са економским, стамбеним и другим проблемима, да број чланова породице унапред планирају. У појединим државама постоје одређене мере које стимулишу, односно дестимулишу рабање деце, у циљу далекосежнијег планирања броја становника и његовог прилагођавања конкретним условима живота.

У овако сажетом приказу, свакако је тешко детаљније изнети садржину рада скупа овакве врсте, али је несумњиво да је Конгрес светског удружења за медицинско право јасно показао једно: савремени напредак медицинске науке донео је много проблема који су поставили питање њиховог законског регулисања и сасвим јасно показао да се морају пронаћи нова законска решења која ће бити у потпуном складу са прогресом науке, медицинске посебно. Зато се као неопходно намеће питање проналажења нових путева у области законског регулисања ових појава, који не само да неће спутавати њихов развој већ ће у одређеном смислу и допринети убрзању тог развоја.

Мр Бора Чејовић

НЕКЕ СУШТИНСКЕ ДИЛЕМЕ О ПОРОДИЦИ У НАШЕМ ДРУШТВУ СА СТАНОВИШТА КОДИФИКАЦИЈЕ ПОРОДИЧНОГ ПРАВА

Кодификација породичног права која се већ дуже времена припрема у нашој земљи никако није само проблем наше законодавне власти и Заједничке комисије Већа народа, Социјално-здравственог већа и Друштвено-политичког већа Савезне скупштине за кодификацију породичног права већ далеко ширег круга и стручњака из разних области. Врло значајан и занимљив симпозијум који је организовао Институт за социјалну политику из Београда од 9—11. децембра 1970. године, на Бледу, показао је колико кодификација породичног права, у теорији и пракси, представља скуп проблема везаних за савремени живот. *Неке суштинске дилеме о породици у нашем друштву са становишта кодификације породичног права* није само реални наслов овога симпозијума већ то представља слику основних колебања, која су, изгледа, у овој правној области дубља и јача него у осталим. У току Симпозијума је више пута наглашено да је „наше породично законодавство једно од бољих у овој области“ али, да на томе не треба стати већ треба тежити и даљем усавршавању и мењати, делимично или потпуно, све оно што је превазиђено или што се показало као кочница даљег напретка.

Симпозијум је окупио, у изванредној организацији Института за социјалну политику, поред великог броја истакнутих научника, професора правних факултета из свих наших центара, представнике скупштина, института, друштвених организација и већи број судија који су примерима из

праксе илустровали, допуњавали или кориговали теорију. Ванредно живе дискусије (које је немогуће пренети верно у овако скученом простору показале су да је проблем врло актуелан и да је врло тешко донети опште закључке, већ се могу, у овом тренутку, дати само оквири у којима треба да се креће наше законодавство из области породичног права.

Др *Марко Младеновић*, директор Института за социјалну политику, отварајући симпозијум истакао је „да је један од основних разлога наших колебања и алтернатива — недовољно познавање свих могућих димензија савремене породице: биолошких и социјалних, економских и демографских, васпитних и психолошких, етичких и правних. У том сложенем склопу, правни изглед породице данас никако нема и не може да има самостални, аутономни значај“. Кодификација породичног законодавства треба да произађе из чврсте сарадње стручњака различитих дисциплина. Питања која су тема симпозијума, могу се поделити у три групе, по овом значају:

I. — *Питања фундаменталног значаја*: питања о границама човекове слободе, односно о степену његових обавеза у породици и браку, пигања нормативног регулисања односа породице и друштва, питање степена и начина друштвене интервенције у породичним односима, питање положаја детета у породици односно заштите детета и материнства уопште и питање дистрибуције функција између Федерације и република, односно покрајина, у материји породичног права;

II. — *Питања општег значаја*: значај и место брака и ваљбрачна заједница, развод брака, положај деце рођене ван брака и њихово изједначење са брачном, реформа установе усвојења и старатељства;

III. — *Питања узгед значаја* за породичноправни систем у целини, а која представљају побољшање садашњих решења: непостојећи бракови, усвојење као брачна сметња, доња старосна граница при ступању малолетника у брак по дозволи суда, боља решења о остваривању права на законску алиментацију за време брака, у току бракоразводног поступка и после развода у корист брачног друга и деце и да ли законом регулисати вештачко оплођење.

Др *Борислав Благојевић*, професор Правног факултета у Београду у реферату: „*Подела надлежности између федерације и република у материји породичног права*“; посебно се задржао на свим добрим и лошим странама приликом доношења општих закона од стране Федерације са једне, и посебних закона република, са друге стране. Залажући се за самосталност република приликом доношења одређених прописа, саветовао је опрезност да не би дошло до претеривања која би могла створити „интерно право са елементом иностраности“ које би могло и у оквиру Федерације, а посебно у односу на иностранство да створи правну несигурност. Сарадњу Савезне скупштине са скупштинама република требало би остварити при доношењу савезних прописа и то можда на начин који би био различит од досадашњег: „републике не би требало да увек чекају да се о појединим материјама припреме — израде нацрти — предлози на савезном нивоу па да онда оне, као институције, дају своје мишљење, сугестије, предлоге. Било би корисно да поједине, а каткада и све републике припреме своје нацрте савезних или (односно и) републичких прописа — закона о појединим материјама, и то посебно оних у погледу којих постоје велике разлике било у ставовима за решавање — регулисање појединих питања, било у схватањима о подели надлежности између Федерације и република“. Приликом рада на кодификацији не би требало занемарити и врло богату судску праксу у свим републикама и свих нивоа.

Др *Милан Бркић*, судија Врховног суда Југославије, је у свом реферату: „*Кодификација савезног законодавства у области породичних односа с обзиром на нормативну функцију федерације и република (покрајина)*“, пошао од становишта које заступа и Заједничка комисија Већа народа, социјално-здравственог већа и Друштвено-политичког већа Савезне скупштине за кодификацију породичног права, „да се породични односи правно обухвате у самостални нормативни систем породичног права (односно систем породичног права као самосталне гране права) изван система тзв.

Грабанског права". Федерација би требало да донесе законик који би обухватио допуњену и модернизовану материју садашња четири савезна закона из ове области: О обраку, О односима родитеља и деце, О усвојењу и О старатељству. Разлоге за овај став треба тражити у рђавим искуствима старе Југославије, у правној политици која тежи изједначењу људи пред законом, нарочито у данашњим околностима велике мобилности грађана не само на републичком већ и на међународном плану, у законодавној политици која жели да патријархалну и конзервативну породицу измени у демократску, као и да се национална законодавства о личном и породичном статусу приближе. Различити прописи у републикама створили би могућности злоупотреба, а ако би били скоро идентични или са малим разликама, „доношење закона у републикама не би имало смисла, и представљало би најобичнији формализам и сувишни законодавни посао, супротан циљевима кодификације“. Међутим, референт се не слаже са предлозима Комисије за кодификацију, јер „не може се сматрати да је потребна и оправдана потпуна унификација породичног права путем савезних норми, онаква унификација каква је сада а поготову каква се предлаже“, и наводи предлог „разграничења савезног нормирања од регулативе других носилаца нормативне функције (република, покрајина, па и општина)“ који „представља само покушај глобалног назначења домета савезне законодавне компетенције у области породичног права“.

Др Марко Младеновић, професор Правног факултета у Београду, у реферату: „*Подела нормативних функција између федерације и република у области породичног законодавства*“ анализирао је досадашње искуство из ове области, како основно савезно законодавство, тако и законодавство република „напомињући да постоји још низ других закона који непосредно или посредно регулишу породичне односе. Сматрајући да је досадашњи систем у потпуности одговарао нашем федеративном уређењу Др Младеновић се залаже да треба у потпуности прихватити став Комисије за кодификацију и да „треба настојати да се задржи и до краја оствари карактер основног закона приликом доношења Закона о породици. Сматрамо, такође, да досадашња овлашћења социјалистичких република не треба сужавати у праву на доношење допунских прописа о неким имовинским односима у породици, у праву на доношење допунских прописа о вршењу старатељства, а поготову у праву на одређивање органа старатељства које Федерација никако не припада“. Кодификацију породичног законодавства треба искористити за регулисање начина друштвене заштите породице.

Жива дискусија о подели надлежности између федерације и република у материји породичног права кретала се од мишљења о потреби доношења основних закона и само појединачних решења република за специфичне проблеме у овој области, до врло широког републичког законодавства сужавањем одлука Федерације на постављање начела. Др *Михаило Митић* изражава бојазан да регулисање републичким законодавством може наше „просто породично законодавство учинити врло сложеним и тешким за примену“, док др *Сурија Пуповић* истиче да треба водити и рачуна о посебним условима република и покрајина јер је дестимулативно концентрисање многих послова на нивоу Федерације, и оно је довело до тога да републике често нису користиле своја права. Најважније је наћи меру како би то било израз потреба *Драго Кубуровић* поставља питање није ли о овој теми требало говорити на крају, када се продискутује о карактеристичностима република, покрајина и општина. Немогуће је спровести јасну и стриктно прерасподелу надлежности, требало би да ова материја буде приближно истоветна и одређено регулисана. Не треба сувише инсистирати на навикама и традицији, јер после 25 година примене истог закона тешко би се могло вратити на конзервирање ранијих односа.

Мирјана Папо, професор Више школе за социјалне раднике, Сарајево, у реферату „*Социјална концепција Закона о породици*“ разматрала је разне изворе социјалне концепције: право, идејно-политичке ставове, традицију, и правну праксу. Истичући значај породице као посебне друш-

твене групе, важно је у законику о породици предвидети и мере помоћи којих би друштво помагало, штитило и путем правних норми регулисало однос друштва према породици, а посебно према деци у оквиру породице, како за време њеног трајања, тако приликом њеног распадања. Потребно је створити институцију која „не смије бити орган, јер би тиме наметнула државни карактер заштите и ограничила средства којима се она пружа, може бити носилац свих видова заштите, дакле државне и оне друштвених организација“.

Др Марко Младеновић у оквиру теза „Место друштвене заједнице у Законику о породици“ посебну пажњу је посветио развоју породице од патријархалне, преко индустријске до демократске и видовима државне интервенције у заштити породице. У нашој земљи, до сада, није довољно спроведена помоћ државе породици и неопходно је, кроз правне норме породичног законодавства спровести систематску и организовану заштиту државе, да би се тиме терет објективних тешкоћа поделио између заједнице и појединца, и да се не би свалио само на појединца посебно у случајевима објективних тешкоћа. Нарочито би ново законодавство морало да се интересује за породицу пре него што она постане друштвени проблем а не само у случајевима породичне патологије.

Радивоје С. Поповић, професор Више школе за социјалне раднике у Београду, у свом реферату: „Елементи социјалног рада у породичном праву“, посматрајући динамику развоја породице и немогућности одговарајућег правног регулисања, истиче неопходност социјалног рада чији је предмет „пружање свестране помоћи као посебном кориснику социјалне заштите применом посебних метода групног социјалног рада“. Поред правног регулисања односа у оквиру породице, треба регулисати и односе између породице и друштва, водећи рачуна о могућностима друштва и дужностима чланова породице. Образовање посебног друштвеног тела за заштиту породице, које би имало шира овлашћења од органа старатељства и које би било повезаније са породицом, јесте неопходност.

Др Милан Поповић, научни сарадник Института за социјалну политику у Београду у реферату: „Орган за заштиту породице или орган старатељства“, анализирао је потребу систематске организоване заштите породице, без обзира на све разлике које постоје између породица. Органи старатељства који у овом раду имају извесна искуства, мада често нису могли да одговоре својим задацима, могли би да прошире своју делатност и да постану органи за заштиту породице, или ће се образовати нове институције. Важна је делатност која је неопходна и која, свакако, треба да нађе своје место у новим законским прописима.

Дискутантани који су третирали проблем социјалног схватања породице и односа друштвене заједнице и породице, показали су разноврсним прилазима овој тематици сву комплексност проблема и потребу што бољег законског регулисања. Цемал Паралија се посебно залагао за друштвену заштиту породице и деце, сматрајући да се не треба задржати на класичним одредбама које регулишу односе чланова породице, већ их проширити и на заштиту породице, јер њена стабилност не зависи искључиво од њених чланова, на њих делује и низ других фактора и зато не може пасти само на њихов терет. До сада држава није предузимала никакве материјалне обавезе а неопходно је да заједница уложи један део за изградњу човека и члана те заједнице, стварајући установе за смештај деце, и трудећи се да се свој деци обезбеди бар приближно исти старт. Др Михаило Митић сматра да је организациона структура органа старатељства претрпела неуспех и да би зато требало ову службу пренети на судске органе, где је обезбебен стручни састав, и где би старатељски суд могао да доноси брзе и ефикасне мере. Др Оливера Бурић истиче да се социјолошки приступ породици додирује са правним решењима и да се не треба задржати само на утицају друштва на породицу већ би требало проучавати и положај породице у друштвеном систему. Посебно зато што све породице нису

идентичне: родитељи и деца, запослени родитељи и деца, породице без деце, породица са једним родитељем, породица са усвојеном децом, те не могу имати исте потребе и исте дужности и не могу пружити исте услове својој деци. Зато је неопходна друштвена помоћ да би се створиле личности заинтересоване за друштвену заједницу. Др *Павао Брајша* наглашава да је за правилан развој личности неопходна љубав и породична атмосфера. Породица је вишеструка и њено ментално здравље зависи од свих чланова групе, јер психопатолошка личност утиче на друге чланове. Треба створити тип психолога који би се бавио овим проблемима и који би у групи стручњака заједно са правником, социологом, педагогом, водио рачуна да не дође до поремећаја породичне равнотеже. *Милутин Арсић* истиче да треба водити рачуна о правној заштити породице, али и могућностима примене новог закона од којег много очекујемо. Има крајева где су обичаји врло значајни (на Косову) и о томе треба водити рачуна и закон прилагодити. Др *Алојз Финжгар* сматра да би требало избегавати принуду сада када се у свим другим друштвеним структурама говори о договорању, па треба и на овом плану ићи од породице према друштву а не од друштва према породици. Спајање социјалнополитичких и породично-правних прописа јесте врло тешко јер се јасним разликују; различит им је домен и приступ одређеном проблему и републике треба да одлуче да ли је то остварљиво. У Словенији се покушало, али без успеха. *Мирјана Папо* наводи да родитељи „сразмерно својим могућностима“ подижу своју децу и ми имамо потхрањену децу и ону која имају све зависно од економских могућности средине. Сви не могу имати исту основу, али би требало омогућити праведан старт у животу. *Марко Младеновић* истиче да се раније затворена породица отвора према друштву и правне норме треба ускладити са животом. Др *Алојз Финжгар* се слаже да су предмет и метод породичног и социјалног законодавства различити, али се начела могу регулисати и у породичном законодавству и ван њега. О новом друштвеном квалитету је тешко разговарати у старим, класичним, грађанским оквирима.

Симпозијум је другог дана рада расправљао о браку и разводу брака са свим елементима везаним за ове проблеме.

Др *Војислав Бакић*, професор Правног факултета у Београду, у реферату: „*Правна концепција брака*“, анализирао је досадашње дефиниције брака, нарочито новјие, указујући на чињеницу да се у савременој теорији и законодавној пракси у одредби брака све више укључују и деца. Посебно је истакао да брак треба да оствари три циља: природни (нормалне сексуалне односе супруга и рађање и подизање деце), морални (узајамно помагање и разумевање) и друштвени (брак није приватна ствар појединца, већ друштвена установа са одређеним задацима). Подвлачећи да се брак састоји из тир елемената (биолошког, психолошког и друштвеног) указао је да први представља садржину брака, други основу његовог настанка, а трећи признање те људске заједнице од стране друштва и услед тога императивност норми којима је друштво уређује. Посебну пажњу посветио је питању односа брака и конкубината, указујући да је брак још увек друштвено потребна установа окупљена ка будућности (рађању и подизању деце), предвиђена да траје, а да је ванбрачна заједница неорганизована, претежно заједница за задовољство, предвиђена да престане и да су сва досадашња искуства у вези са тзв. приватизацијом брака негативна. У погледу правне природе брака, излажући досадашња схватања о браку као уговру и као установи, проф. Бакић је закључио: „Најприближније је истини... ако кажемо да је то један уговорни статус. Брак је, дакле, друштвена установа, уређена по правилу императивним нормама, у коју мушкарац и жена приступају сагласним изјавама воља (уговором), уз суделовање представника јавне власти“. На крају свог излагања залагао се да се брак као главни основ породице и у новом Законику заснива на начелима на којима се темељи наше досадашње законодавство.

Др Милош Стеванов, професор Правног факултета у Новом Саду, тирајући исту тему: „Правна концепција брака“, посебно је истакао да „прави интерес друштва није, кад се ради о животној заједници мушкарца и жене, у друштвеном регулисању односа између њих, него у стварању повезаног оквира за подизање деце која се из те животне заједнице рађају“. Не би требало занемарити постојање ванбрачне заједнице и требало би „ако се прихвати правно регулисање ванбрачне заједнице, поставити исте или бар приближно исте услове за настајање и брака и ванбрачне заједнице“. Анализирајући досадашње законодавство др Стеванов предлаже коректуре неких прописа, као и укидање неких који су превазиђени нашом друштвеном стварношћу.

Др Мехмед Беговић, професор Правног факултета у Београду, рефератом: „Концепција о разводу брака у Законнику о породици“ започео је врло занимљиву и актуелну дискусију. Залажући се за правичне прописе и за корекцију постојећих, професор Беговић сматра да, ипак, не треба тежити сувишној либерализацији од које су одустале и СССР и Француска, јер „закон треба поред осталог да делује и васпитно на грађане. Он не сме да својим прописима подстиче на разводе, него да их у разумној мери ограничава, да развод буде само као лек у случајевима кад брачна заједница промаши и заједнички живот постане неподношљив“. Нови закон треба поступак за развод и све проблеме који су везани за њега да усредсредни на једном месту и учини га „бољим и хуманијим“, пошто је врло тешко и деликатно одлучивати о личним односима између људи и њиховој слободи одлучивања.

Др Алојз Финжгар, професор Правног факултета у Љубљани, у веома документованом реферату: „Концепција развода брака у Законнику о породици“, прегледом страног законодавства, судске праксе наших судова, и предлога Комисије за кодификацију породичног законодавства, нарочито је обратио пажњу на схватање „кривице“ за развод брака.

Др Алија Силајџић, професор Правног факултета у Сарајеву, у реферату: „Концепција о разводу брака у Законнику о породици“, поред анализе страних и наших досадашњих прописа, посветио је изузетну пажњу судској пракси, посебно у Републици Босни и Херцеговини. Истакао је да неповољан положај жене која је још, у већини случајева, не само незапослена већ и без икакве стручне спреме, утиче на њену одлуку на развод брака, који, ма колико био неуспешан и тежак, представља материјалну и друштвену заштиту. Неповољан положај деце коју суд, по правилу, додељује мајци уз симболично издржавање које отац избегава да даје, треба побољшати интервенцијом друштва.

Др Мира Алинчић, професор Правног факултета у Загребу, у свом реферату: „Правна норма и одлука брачних другова да раскину брак“, истакла је да слобода воље грађана ни приликом закључења брака није апсолутна, па не може бити ни приликом раскида брака. „Развод брака није само правни институт. То је далекосежно друштвено питање, подједнако интересантно и стручњацима разних специјалности и сваком грађанину“. Сва законодавства су либералнија када су у питању разводи бракова без деце, док покушавају да отежају развод када постоје деца. Материјални проблеми који настају због издржавања деце решавају се неповољно јер долази до рестриктивне оцене о потребама деце, с једне стране, и разумевања за могућност родитеља, са друге стране. Деца не би била оштећена једино ако би породичну солидарност заменила друштвена солидарност. Недовољно су испитане друге последице развода брака на децу, које никако не треба занемарити. Поред досадашњих разлога за издржавање брачног друга после развода (неспособност за привређивање), треба водити рачуна и о тешкоћама запослења. Важно је и налажење могућности за стварно разрешавање стамбених односа, а не само формално.

Дискусија, у којој су учествовали др Павао Брајша, др Александра Бурановић, др Михаило Мигић и др Милан Босанац, и писмени прилог др Мирјане Јовановић, показала је да решења која су браку и разводу брака

дата у нашем досадашњем законодавству није потребно битно мењати, већ их треба престилизовати и више водити рачуна о стварним, а не само формалним решењима. Судска пракса која је пажљиво проучена и праћена, указала је на неповолне друштвене (не само материјалне) последице развода бракова са децом, које треба посебно третирати.

Др Ана Прокон, професор Правног факултета у Загребу, у реферату: „Граница аутономије родитељског права у Законнику о породици“, истакла је да је „родитељско право скуп дужности и права која припадају родитељима над њиховом по правилу малолетном децом и који те дужности врше у интересу те своје деце“. Међутим, друштвена заједница мора да интервенише у случајевима када су интереси деце угрожени, али само када то закон изричито предвиђа. Будући орган за заштиту породице требало би да преузме на себе бригу о саветовању и опомени несавесних родитеља, ограничењу па и одузимању њихових права тамо где се ова мера покаже не само као потребна већ и неопходна. „Данас смо у ситуацији да родитељу признамо његово родитељско право у његовом целокупном садржају, али само тако дуго док га он врши у интересу детета“.

Славко Рупел, судија Округног суда у Љубљани, посветио је свој реферат: „Правни проблеми у вези са вештачком инсеминацијом“, једном посебном питању које би требало да нађе своје место у новом законодавству. Поред професионалне одговорности лекара, постоји и питање брачности тако рођеног детета, доказивања очинства, наследних права и низа других, нових, правних питања, које не би требало решавати аналогично или их остављати законски нерегулисана. Нови законик о породици би требало да нађе места и за, данас, појединачне случајеве који ће, као и у другим земљама, сутра бити бројни.

Др Михаило Митић, професор Правног факултета у Нишу, у реферату: „Концепција установе усвојења у Законнику о породици“, залагао се за што шира законска решења, са великим могућностима варијација, да би се подстакло и омогућило усвајање деце која су без родитеља или коју су родитељи напустили. Нераскидиво и трајно усвојење би требало изједначити са природним односом родитељи — деца, у коме усвојеници не би имали само дужности већ и родитељска права, и непотпуно раскидиво усвојење које би имало извесна ограничења у питању презимена, наслеђивања и другог.

Др Миле Хаџи Василев, професор Правног факултета у Скопју, у реферату: „Концепција института усвојења у Законнику о породици“, залагао се такође за два облика усвојења: потпуно и непотпуно. Водећи рачуна и о другим елементима, сем материјалног, предлаже да се потпуно усвојење законски дозволи само брачним паровима, док сва лица могу непотпуним усвојењем узети дете. Разлика би постојала и у начину вођења детета у матичним књигама, вези са природним родитељима и наследству. „Наш будући закон треба да пружи људима те две могућности, а усвојеницима и родитељима деце треба оставити да одлуче на коју ће варијанту усвојења ићи“.

Др Ана Михановић, професор Правног факултета у Загребу, у реферату: „Концепција установе усвојења у Законнику о породици“, сматра да је нераскидиво (потпуно) усвојење имитација правног родитељског односа док је раскидиво усвојење формално-правни акт који се може изменити. Потпуно усвојење треба предвидети за децу без родитеља или родитеља који не извршавају своје дужности, и то врло малу, од 2—4 године, да би се потпуно навикли на родитеље. Што се тиче личности усвојитеља, не треба настојати да то могу бити само брачни другови, али се треба залагати да то буду лица од 30—50 година старости, да би се омогућило несметано подизање детета. Не треба стављати ограничења за сроднике који су најпозванији да подижу децу својих блиских рођака. Раскидиво усвојење би се, у тајном поступку, склапало код надлежних органа.

Дискутант: Драгојла Цветковић, др Марко Младеновић, Миленко Хараћ, Мирјана Папо, др Александра Бурановић залагали су се за прихва-

тање што ширих могућности усвојења, јер је, за сада, то најбоља замена за природну породицу. Због сигурности усвојитеља и мирног и несметаног развоја усвојеника, потребно је законски регулисати потпуно (нераскидиво) усвојење које би било потпуна имитација природног родитељског односа, где би се потпуно изгубила веза природних родитеља са децом, и где они не би, касније, имали никаква права. Ово би стимулативно деловало на лица без деце јер је и циљ усвојења обезбеђење деце без родитеља, или несвесних родитеља.

Рад Симпозијума се трећег дана одвијао у три комисије и то:

1. *Комисија за питања опште концепције Законика о породици.* — председавајући др Милан Бркић;

2. *Комисија за питање брака.* — председавајући др Војислав Бакић и др Алојз Финжгар и

3. *Комисија за питања односа родитеља и деце.* — председавајући др Ана Прокоп.

Дискусија у оквиру комисија разрадила је и допунила ставове изнете у рефератима и дискусији и донела закључке који ће се користити приликом даљег рада на кодификацији породичног законодавства.

Комисија за питања опште концепције Законика о породици посебно се задржала на подели законодавне функције између Федерације и република, односно покрајина, и заузела следећи став:

а) *Федеративно законодавство* треба да регулише: основна статусна питања, основне породичне односе који имају императивни карактер; основне принципе и ставове и обавезе друштва према породици; основна начела у осталим односима;

б) *Републичко, односно покрајинско законодавство* разрађује и детаљније уређује, водећи рачуна о својим специфичностима, односе личне и имовинске природе које немају статусни карактер; самостално уређују односе у области усвојења, храњеништва и породичног смештаја; републикама се препушта да одреде да ли ће се признати имовинско дејство ванбрачним заједницама.

Комисија за питања брака је предложила следећа решења:

а) за *питања брака*: заснивања брака, односи у браку и престанак брака треба да буду регулисани Закоником о породици; по питању форме за склапање брака и минималне границе брачне зрелости треба водити рачуна о међународним обавезама, и углавном се држати досадашњих прописа;

б) за *развод брака*: није постигнут јединствени став јер неки учесници сматрају да је постојећи мешовити систем бракоразводних узрока највише одговарао нашој концепцији брака, док други предлажу да се усвоји само тешка поремећеност брачних односа као једини бракоразводни узрок.

Имовински односи проистекли из ванбрачне заједнице и накнада штете настале због развода брака, треба да се решавају по нормама грађанског или других одговарајућих закона.

Комисија за питање односа родитеља и деце сматра да ново законодавство у овој области треба нарочито да инсистира на побољшању положаја породице и то:

а) *обезбеђењем друштвене заштите деце*, посебно малолетне и њима изједначене, оснивањем фонда из кога би се плаћало издржавање а родитељи морали да враћају; путем активне помоћи друштвене заједнице породици кад год то интереси чланова породице захтевају; родитељске дужности у интересу детета; вештачко оплођење треба дозволити;

б) *увођењем потпуног усвојења* које би се изједначило са родитељима и децом по крви и било нераскидиво, и унето у матичне књиге, без разлике са другом децом, по правилу за малу децу; непотпуно усвојење које може бити раскидиво треба задржати да би постојало више могућности усвојења.

Симпозијум о породици у нашем друштву, са становишта кодификације породичног права, указао је какве све дилеме у овој области постоје у нашој теорији и пракси, и својом озбиљношћу, разрадом проблема и донетим закључцима показао је колико је важно и корисно на овај начин припремати и помоћи законодавни рад.

Љиљана Андрић

ФАКУЛТЕТСКА ХРОНИКА

РАСПИСИВАЊЕ КОНКУРСА

Факултетски савет на седници од 29. X 1970. године расписао је конкурс:

- за једног асистента при Катедри за друштвено-економске науке;
- за једног асистента за предмет Грађанско право, и
- за једног асистента за предмет Привредно право.

ПОТВРЂИВАЊЕ ИЗБОРА НАСТАВНИКА И ФАКУЛТЕТСКИХ САРАДНИКА

Факултетско веће на седници од 1. VI 1970. године извршило је избор а Савет факултета на својој седници од 5 јуна потврдио је избор:

- мр *Миодрага Орлића*, асистента поново за асистента за предмет Увод у грађанско право и Стварно право;
- *Данила Басту*, дипломираног правника за асистента при Катедри за политичке науке и
- мр *Војислава Коштуницу*, дипломираног правника за асистента при Катедри за политичке науке.

Факултетски савет на седници од 29. X 1970. године потврдио је избор др *Душана Јаковљевића*, асистента за доцента за предмет Кривично право.

Факултетско веће на седници од 2. XI 1970. године извршило је избор мр *Загорке Симић*, асистента поново за асистента за предмет Кривично процесно право.

ВАЖНИЈЕ ОДЛУКЕ И ЗАКЉУЧЦИ ОРГАНА УПРАВЉАЊА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

Факултетско веће на седници од 26. VI 1970. године, проширило је своју Одлуку од 23. X 1967. године. Лица која су завршила Вишу управну школу у Загребу, Сарајеву и Љубљани, могу се уписати у пети семестар, под условом да претходно положи допунски испит који се састоји из следећих предмета:

а) Кандидати са Више управне школе у Загребу и Сарајеву

1. Латински језик
2. Увод у право
3. Привредни систем Југославије
4. Општа историја државе и права
5. Историја државе и права народа Југославије
6. Римско право
7. Породично право са Социологијом породице

8. Увод у грађанско право и Стварно право
9. Кривично право, и
10. Политичка економија.

б) Кандидати са Више управне школе у Љубљани

1. Латински језик
2. Увод у право
3. Општа социологија
4. Привреди систем Југославије
5. Општа историја државе и права
6. Историја државе и права народа Југославије
7. Римско право
8. Породично право са Социологијом породице
9. Увод у грађанско право и Стварно право
10. Кривично право, и
11. Политичка економија.

Факултетско веће на седници од 3. јула 1970. године, заузело је начелан став да се могу уписати на Правни факултет у Београду свршени кандидати Средње управне школе, с обзиром на измењене планове и програме ове школе, али само они кандидати који су уписали Средњу управну школу школске 1969/70. године.

Факултетско веће на седници од 26. X 1970. године предложило је 16 студената овог Факултета, који испуњавају предвиђене услове, за доделу универзитетске стипендије.

Факултетско веће је на седници од 28. X 1970. године закључило да се вежбе у школској 1970/71. години на свим годинама одржавају само из два предмета.

МЕБУФАКУЛТЕТСКА САРАДЊА

Факултетско веће на седници од 24. XI 1970. године, донело је Одлуку о усвајању предлога активности у оквиру сарадње правних факултета у Београду и Загребу у школској 1970/71. години, чији текст гласи:

I. Израдити два свечана примерка Споразума о сарадњи које ће потписати декани оба Факултета.

Умножити текст Споразума о потребном броју примерака да га добију сви наставници и сарадници оба Факултета.

Објавити текст Споразума у одговарајућим рубрикама „Анала Правног факултета у Београду“ и „Зборника Правног факултета у Загребу“.

II. Сусрет сарадничких факултета организоваће као домаћин Правни факултет у Београду. Најповољнији термин за сусрет био би пролеће 1971, најкасније до 20. априла. Правни факултет у Београду ће предложити, најкасније до краја децембра 1970. два термина за одржавање овог сусрета.

Број учесника: у границама досадашњих остварења. У погледу финансирања, исто као и приликом досадашњих сусрета с тим, да Факултет домаћин неће исплаћивати никакве хонораре за одржавање предавања.

Сусрет би требало искористити за одржавање једног или више међу-катедарских састанака. На њима би се могло расправљати о следећим актуелним темама: Уставне промене у СФРЈ, Реформа високошколске наставе, Финансирање високог школства.

III. Реализовати размену по једног предавача. Циклус предања која би предавач гост одржао требало би да обухвати бар онолико часова колико је за одређени предмет у наставном плану Факултета домаћина, одређено за једну седмицу. Предметни наставници би утврдили појединости

око остварења ових гостовања. Сва питања око реализовања ових гостовања требало би реализовати најкасније до 15. јануара 1971, тако да би се само гостовање остварило у летњем семестру.

IV. Остварити боравак по једног асистента на сарадничком факултету. При томе треба овај облик сарадње учинити што ефикаснијим.

Факултет гост ће одредити који ће његов асистент гостовати. Требало би настојати да избор падне на млађе асистенте. Сваки факултет ће при спровођењу избора, користити уобичајене методе које ће омогућити самим асистентима да утичу на избор.

Програм гостовања утврдиће Факултет домаћин после претходних консултација са предметним наставником Факултета госта и са асистентом гостом.

Утврђивање асистената који ће гостовати и програма њиховог рада требало би обавити најкасније до 15. јануара 1971.

Факултет домаћин ће осигурао своје госту радну дневницу, која не би смела бити мања од 80.— динара. Исто тако требало би помоћи госту око проналажења прикладног смештаја за време гостовања. Гостовање би трајало 15 дана и требало би да тече континуирано.

V. Треба осигурати потпуну и сталну размену свих материјала који се израђују на сарадничким факултетима у вези са реформом факултета и израдом нових статута, без обзира на ступањ обраде одређених предлога и пројеката. У оквиру сарадње по овим питањима потребно је да се факултети најхитније узајамно обавесте о саставу комисија за статут и реформу као и да препоруче председницима тих комисија да остваре директан контакт ради договора о сарадњи. Препоручује се председницима комисије за статут и реформу факултета да обавештавају одговарајућу комисију сарадничког факултета о свим значајнијим скуповима, седницама и другим састанцима на којима ће се расправљати о припремљеним материјалима и да се тако омогући сарадничком факултету да упути на такве састанке свог представника.

VI. Досадашња размена информација у погледу кадровских промена била је веома корисна. Треба је наставити тако да се узајамно обавештавање обавља чим дође до одређене промене с тим, да се пречишћени текст кадровског стања изради према стању на дан 1. фебруара 1971. и то најкасније до 1. марта 1971. у довољном броју примерака за све одсеке односно катедре сарадничких факултета.

VII. Досадашња сарадња између факултетских библиотека тече на обострано задовољство. Препоручује се одржавање једног састанка управника сарадничких библиотека који би се одржао пошто питања даљег унапређења сарадње буду расправљане у библиотечким одборима сарадничких факултета. Овај састанак би требало остварити најкасније до 1. марта 1971. На основу резултата тог састанка библиотечки одбори би били дужни да саставе предлог за остваривање, проширивање и унапређивање сарадње, који би поднели факултетским већима сарадничких факултета на усвајање.

VIII. До краја зимског семестра 1970/71. требало би размислити информације о публикацијама наставника и сарадника за период школске године 1969/70 (објављеним до 1. октобра 1970).

IX. Препоручује се управама последипломских студија да у границама својих наставних планова, искористе све могућности за ангажовање наставника сарадничког факултета у извођењу редовне наставе.

Препоручује се такође коришћење могућности да се наставници сарадничког факултета позивају и изван остваривања наставног плана, као предавачи — гости.

X. Препоручује се главним уредницима факултетских гласила „Анала“ и „Зборника“ да одрже састанке на коме би размотрили могућности сарадње.

XI. Препоручује се факултетским већима да приликом избора чланова стручних комисија за избор наставника ангажују у што већој мери наставнике сарадничког факултета.

НАСТАВА ЗА ВАНРЕДНЕ СТУДЕНТЕ

Факултетско веће на својој седници од 24. XI 1970. одлучило је да се — Организује настава за ванредне студенте прилагођена њиховим могућностима. У том смислу ванредни студенти могу да користе следеће облике наставе:

Студенти прве године — редовна предавања у поподневним часовима током целе школске године; консултације у вечерњим часовима по два часа недељно из сваког предмета почев од 5 децембра, и наставу у виду консултација за ванредне студенте из унутрашњости у времену од 5 до 15 јануара 1971. године свакодневно.

За студенте друге, треће и четврте године — консултације у вечерњим часовима почев од 5. децембра 1970. па два часа недељно из свих предмета за које буде постојало довољно заинтересованих слушаалаца.

НАГРАБЕНИ СТУДЕНТИ

За најбољи успех у студијама у школској 1969/70. години Факултетско веће је на својој седници од 24. новембра 1970. године, закључило да награди 21. редовног и ванредног студента.

После завршене прве године то су: *Сима Д. Аврамовић, Дејан М. Поповић, Весна Р. Ракић, Бранислава М. Јововић, Ненад Р. Костић.*

После завршене друге године: *Марина В. Јанић, Милорад Ј. Матић, Душица М. Бискупљанин, Вукашин В. Јевтић, Вукосава В. Бокшан, Мирјана Д. Зековић, Милорад Ж. Живковић, Милан С. Јанковић.*

После завршене треће године: *Бранислав П. Чубрило, Лидија Р. Иванчевић, Миланка П. Вукотић, Светлана М. Арсенић.*

После завршене четврте године: *Мирослава Р. Протић, Зоран Б. Славијевић, Мирољуб З. Лабус, Драган М. Костић.*

За најбољи успех у студијама, на све четири године, награђен је *Мирољуб З. Лабус.*

За најбоље урађене темате поводом 29. Новембра 1970. награђена су новчаном наградом четири студента:

1. Прву награду добила је *Лидија П. Иванчевић*, за тему „*Савремене тенденције у Скупштинском систему Југославије*“.

2. Другу награду добио је *Томислав Зековић*, за тему: „*Несврстане земље у УН*“.

3. Трећу награду су добили *Душица Протић*, за тему: „*Заједничка имовина супруга*“ и *Срђан Шаркић*, за тему: „*Систем власти Париске комуне*“.

Похваљени су студенти: *Вукосава Бекшан*, за тему: „*Насилничко понашање на јавном месту*“ и *Борислав Станојевић*, за тему: „*Евентуални унишљај и свесни нехат*“.

Број уписаних студената

У зимски семестар школске 1970/71. године уписано је:

Година студија	редовних	ванредних
I	1.236	6.748
II	1.738	1.869
III	753	4.189
IV	211	11
Свега:	3.938	12.815

У број редовних и ванредних студената урачунати су и они који поново уписују годину.

Број апсолвената на II степену 1.733.

Број студената на последипломским студијама

Грађанскоправни смер	18
Међународни смер	14
Политички смер	4
Привредноправни смер	25
Кривичноправни смер	12
Друштвено-економски смер	10
Правно-теоријски смер	3
Управни смер	1
Радноправни смер	4
Правно-историјски смер	3
Правно-социолошки смер	1
Свега:	95

Припремио,
М. Урошевић

СПОРАЗУМ О САРАДЊИ ИЗМЕЂУ ПРАВНИХ ФАКУЛТЕТА
У БЕОГРАДУ И ЗАГРЕБУ

1

Правни факултети у Београду и Загребу одржавају ће једном у току сваке школске године репрезентативне сусрете сарадничких установа. Сусрети ће се одржавати наизмјенично у Београду и Загребу. Наставници гости одржат ће предавања из својих дисциплина за студенте слушаће одговарајућег предмета на факултету домаћина, учествоват ће у разговорима о наставним и научним питањима с колегама факултета домаћина, судијеловат ће у раду сједнице вијећа наставника факултета домаћина и сл.

2

Правни факултети у Београду и Загребу споразумијевају се о потреби сталног улагања напора око организације и одржавања заједничких студијских савјетовања о актуелним научним проблемима.

3

Правни факултети у Београду и Загребу споразумијевају се да ће у току сваке школске године вршити размјену предавача. Предавач гост одржат ће циклус предавања која ће по свом садржају укључити у наставни програм одговарајућег предмета на факултету домаћину.

4

Правни факултети у Београду и Загребу споразумијевају се да ће улагати напоре ради узајамног ангажирања својих наставника у провођењу различитих облика постдипломске наставе, те ради испитивања могућности организирања и провођења заједничке постдипломске наставе у неким научним областима.

5

Правни факултети у Београду и Загребу споразумијевају се да ће улагати напоре и ради узајамног ангажирања својих наставника у провођењу различитих облика наставе за усавршавање дипломираних студената другог ступња правних или сродних факултета.

6

Правни факултети у Београду и Загребу споразумијевају се о улагању заједничких напора ради остваривања сарадње између института који дјелују у оквиру сарадничких установа, те ради остваривања у раду на одређеним истраживачким пројектима.

7

Правни факултети у Београду и Загребу настојат ће да се њихови наставници ангажирају у раду стручних комисија за избор наставника и сарадника на сарадничком факултету, комисија за оцјену магистеријских радова и докторских дисертација, те у раду осталих комисија сарадничког факултета које оцјењују резултате научне и наставне дјелатности.

8

Правни факултети у Београду и Загребу споразумијевају се да ће у току сваке школске године упутити са свог факултета на сараднички факултет барем једног асистента ради студијског боравка у трајању од најмање 15 дана. Факултет домаћин омогућит ће асистенту госту да се упозна с облицима научног и наставног рада у одређеној дисциплини те да узме активног учешћа у различитим облицима наставе.

9

Правни факултети у Београду и Загребу споразумијевају се о остваривању пуне сарадње у вези с упућивањем асистента једног факултета на други факултет ради стјецања магистерија и доктората наука.

10

Правни факултети у Београду и Загребу сарађиват ће у настојањима око стандардизације и унификације правила о режиму студија (наставни планови и програми, режим студија у ужем смислу, прелаз са факултета на факултет, упис одређених колегија изван матичног факултета, и полагања испита изван тог факултета итд.).

Ради остваривања ове сарадње осигураће се размјена свих припремних и коначних материјала и аката који се односе на ова питања.

11

Правни факултети у Београду и Загребу споразумијевају се да ће се у редовним интервалима међусобно обавјештавати о свим кадровским промјенама (избор наставника и сарадника, унапређења у више звање, промјене научних подручја, итд.).

12

Правни факултети у Београду и Загребу споразумијевају се да ће улагати напоре ради остваривања сарадње приликом израде уџбеника, приручника, зборника, збирки избора репрезентативне литературе, практикума и других материјала за студиј и спремање испита.

13

Правни факултети у Београду и Загребу споразумијевају се о остваривању тијесне сарадње између уредништва „Анала“ и „Зборника“.

14

Правни факултети у Београду и Загребу споразумијевају се о редовном периодичном обавјештавању о публикацијама својих наставника и сарадника. У ту сврху сараднички факултети ће установити посебан изложбени простор на коме ће бити изложене значајније публикације чланова сарадничког факултета.

15

Правни факултети у Београду и Загребу споразумијевају се о систематској размјени информација — обрађених у форми библиотечних картица — о приноама и промјенама библиотечних фондова.

16

Правни факултети у Београду и Загребу споразумијевају се о потреби провођења систематике заједничке политике набављања нових библиотечних јединица, водећи нарочито рачуна о ограниченим средствима која им за то стоје на располагању.

17

Правни факултети у Београду и Загребу споразумијевају се о томе да ће на захтјев сарадничког факултета ставити свој библиотечни фонд на располагање његовим наставницима, сарадницима и другим особама које су овлаштене да се користе библиотечним фондом тог сарадничког факултета.

18

Правни факултети у Београду и Загребу сагласни су у схватањима о корисности сарадње на изучавању проблема правне терминологије у хрватско-српском односно српско-хрватском језичном подручју.

Правни факултети споразумијет ће се о мјерама које би требало предузети да се даде потицаја изучавању ових питања.

19

Правни факултети у Београду и Загребу споразумијевају се о томе да ће у оквиру својих администрација образовати посебан реферат са задатком да обавља сталну службу узајамног обавјештавања и прикупљања грађе потребне за остваривање споразума о сарадњи, те да евидентира све облике остваривања сарадње.

20

Правни факултети у Београду и Загребу споразумијевају се о образовању сталне Комисије за сарадњу између Правног факултета у Београду и Правног факултета у Загребу, у коју ће сваки сараднички факултет делегирати два своја представника.

Задатак је Комисије да се стара о остваривању свих облика уговорене сарадње и да студира могућности проширивања те сарадње.

На почетку школске године Комисије за сарадњу подносиће сарадничким факултетима на одобрење приједлог плана за остваривање Споразума о сарадњи у тој школској години.

Ради остваривања својих задатака Комисија ће се састајати најмање два пута годишње. О свом раду дужна је поднијети заједнички годишњи извјештај сарадничким факултетима.

21

Правни факултети у Београду и Загребу овим споразумом утврђују минимални програм заједничке сарадње. Облици сарадње утврђени у овом Споразуму имају прије свега значај перспективног оквира који треба да пружи подстрека за изналажење нових, богатијих и плоднијих облика сарађивања.

Правни факултети у Београду и Загребу користит ће сваку прилику да уговорену сарадњу продубе и прошире.

Београд/Загреб, 5. маја 1970.

Декан Правног факултета
у Београду
Проф. др Милан Милутиновић

Декан Правног факултета
у Загребу
Проф. др Владимир Иблер

НОВЕ КЊИГЕ

Кодификација принципа мирољубиве и активне коегзистенције — Збирка Радова. Издање Института за међународу политику и привреду, Београд, 1969.

Др Иво Грабовач: Анализа клаузула у теретницама југословенских бродара. Издање Института за упоредно право — Монографије 48. Београд, 1970.

Др Бојан Забел: Пословна тајна. Издање Института за упоредно право — Монографије 29. Београд, 1970.

Мр Милош Трифковић: Права и обавезе странака из уговора о превозу робе друмом. Издање Института за упоредно право — Монографије 50. Београд, 1970.

Др Јелена Вилус: Одређивање и контрола квалитета робе код уговора о продаји. Издање Института за упоредно право — Монографије 51. Београд, 1970.

Драгана Прокић-Сулејмановић: Промене у друштвено-економској структури становништва приградских подручја. Издање Института за упоредно право, Београд, 1970.

Др Ана Прокоп: Породично право — Усвојење. Издање Информатор — Загреб, 1970.

САДРЖАЈ

ЧЛАНЦИ

<i>Др Смиља Аврамов:</i> Двадесет пет година Уједињених нација — —	589
<i>Др Велимир Васич:</i> Лењинова схватања о карактеру и значају концесија иностраним капиталистима — — — — —	599
<i>Др Миодраг Трајковић:</i> Природа уговора о чартеру у ваздухопловном праву — — — — —	613

ДИСКУСИЈА

<i>Елажа Марковић:</i> Кривица и право искључиво кривог супруга да тражи развод брака — — — — —	629
---	-----

ПРИКАЗИ

<i>Љиљана Андрић:</i> Nahlo, H. R.: The South African Lav of Husband and Wife — — — — —	635
<i>Весна Јанковић:</i> Др Јаков Радишић, Накнада штете и проблем тзв. престигнутог (хипотетичног) каузалитета — — — — —	639

БЕЛЕШКЕ

<i>Др Обрад Станојевић:</i> Forum romanum — Клуб пријатеља римског права — — — — —	645
<i>Мр Бора Чејовић:</i> Други светски конгрес за медицинско право —	646
<i>Љиљана Андрић:</i> Неке суштинске дилеме о породици у нашем друштву са становишта кодификације породичног права — — — — —	650
<i>Милић Урошевић:</i> Факултетска хроника — — — — —	659

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

<i>Др Смиља Аврамов:</i> Двадцатилетие Организации Объединенных Наций	589
<i>Др Велимир Васич:</i> Как Ленин понимал характер и значение концессий иностранным капиталистам — — — — —	599
<i>Др Миодраг Трајковић:</i> Природа чартер-договоров в воздушном праве — — — — —	613

В ПОРЯДКЕ ОБСУЖДЕНИЯ

<i>Блажа Марковић:</i> Вина и право виновного супруга ходатайствовать о расторжении брака — — — — —	629
---	-----

РЕЦЕНЗИИ

- Лиляна Андрич*: Halo, H. R.: The South African Law of Husband and Wife — — — — — 635
Весна Янкович: Др Яков Радишич, Возмещение вреда и проблема т. наз. гипотетической причинности — — — — — 639

ЗАМЕТКИ

- Др Обрад Станоевич*: Forum romanum — Клуб друзей римского права 645
Др Бора Чејевич: Второй международный съезд по вопросам медицинского права — — — — — 646
Лиляна Андрич: Некоторые существенные дилеммы семьи в нашем обществе с точки зрения кодификации семейного права — — — — —
Милич Урошевич: Факультетская хроника — — — — — 569

CONTENTS

ARTICLES

- Dr Smilja Avramov*: The Twentififth Anniversary of the United Nations 589
Dr Velimir Vasić: The Role of the Socio-Political Communities in the Integration of the Yugoslav Economy — — — — — 599
Dr Miodrag Trajković: The Nature of the Charter Contracts in the Aviation Law — — — — — 613

DISCUSSION

- Blaža Marković*: Guilt and the Right of a Guilty Spouse to Ask for Divorce — — — — — 629

REVIEWS

- Ljiljana Andrić*: Hahlo, H. R.: The South African Law of Husband and Wife — — — — — 635
Vesna Janković: Dr Jakov Radišić: Naknada štete i problem tzv. prestignutog (hipotetičkog) kauzaliteta ((Indemnity and the Problem of the So-Called Prestige (Hypothetical) Casualty — — — — — 639

NOTES

- Dr Obrad Stanojević*: Forum Romanum — Club of the Friends of the Roman Law — — — — — 645
Bora Čeјović M.L.: The Second World Congress of the Medical Law — 646
Ljiljana Andrić: Some essential dilemmas about family in our Society from the point of vien of codification of family law — — — 650
Milić Urošević: The Faculty Chronicle — — — — — 659

TABLE DES MATIÈRES

ARTICLES

- Dr Smilja Avramov*: Ving-cinq ans des Nations Unies — — — — — 589
Dr Velimir Vasić: Les conceptions de Lénine relatives au caractère et à l'importance des concessions aux capitalistes étrangers — — — 599
Dr Miodrag Trajković: La nature du contrat relatif au charter dans le droit aérien — — — — — 613

DISCUSSION

<i>Blaža Marković: La faute et le droit du conjoint exclusivement coupable de demander le divorce</i> — — — — —	629
---	-----

COMPTES RENDUS DES LIVRES

<i>Ljiljana Andrić: Hahlo, H. R.: The South African Law of Husband and Wife</i> — — — — —	635
<i>Vesna Janković: Dr Jakov Radišić, La compensation du dommage et le problème de la causalité hypothétique</i> — — — — —	639

NOTES

<i>Dr Obrad Stanojević: Forum romanum</i> — Cercle des amis du droit romain — — — — —	645
<i>Mr Bora Čejović: Deuxième congrès mondial du droit médical</i> — —	646
<i>Ljiljana Andrić: Quelques dilemmes essentiels sur la famille dans notre société du point-de-vue de la codification du droit familial</i> — —	650
<i>Milić Urošević: Chronique de la Faculté</i> — — — — —	659

